

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	FUUP ULU		
	Numarası	148110031002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Bilim ve Sanatları / Türk İslam Sanatları		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	SARAYBOSNA İSA BEY KÜLLİYESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Fuup Ulu

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	EYUP ULU
	Numarası	148110031002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MUSTAFA YILDIRIM
	Tezin Adı	Saraybosna İsa Bey Külliyesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Saraybosna İsa Bey Külliyesi başlıklı bu çalışma 15.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Mustafa Yıldırım		
2	Prof. Dr.	İshmet Azik	
3			

ÖZET

Saraybosna İsa Bey Külliyesi adlı çalışmamızda, Erken Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan külliyenin, mimari ve süsleme özellikleri incelenmiş ve mevcut birimleri tespit edilmiştir. Anadolu'daki erken devir Osmanlı mimarisinden örneklerle benzerliklerine değinilmiş, farklı yönleri karşılaştırılmıştır. Çalışmamız, Balkanlardaki en önemli baş şehirlerden biri olan Saraybosna'da, Fatih Sultan Mehmet adına yaptırılan ve bizzat kendisine hediye edilen bu önemli yapı ile ilgili geniş kapsamlı ilk araştırmadır. Amacımız toplu şekilde belgelenmemiş bu külliyenin, günümüzde mevcut olmayan yapılarıyla beraber kayıt altına alınmasıdır. Arşiv taramaları, resmi yenileme kayıtları, Avusturya-Macaristan arşiv belgeleri, Osmanlı Vakıf kayıtları, bölge üzerine yapılmış araştırmalar ve seyahatnameler ışığında hazırladığımız bu çalışmamızın, ileriki zamanlarda yapılacak araştırmalar ile eksikliklerimizin giderileceği ümidiyle, tüm araştırmacılara katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	EYUP UTLU		
	Numarası	148110031002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslâm Sanatları		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MUSTAFA YILDIRIM		
Tezin Adı	SARAYBOSNA İSA BEY KÜLLİYESİ			

ABSTRACT

Sarajevo in the work called Isa Bey Complex, The architectural and ornamental features of the complex, which was built in the early Ottoman period, were examined and existing units were identified. The similarities with the examples in the early period Ottoman architecture in Anatolia were mentioned and their different aspects were compared. Our study is the first comprehensive survey of this important structure in Sarajevo, one of the most important chief cities in the Balkans, in the name of Fatih Sultan Mehmet. Our aim is to record this complex, which is not documented collectively, together with the structures that are not available today. We hope that this study, which we prepared in the light of archival surveys, official renewal registrations, Austrian-Hungarian archival documents, Ottoman Foundation records, researches and travels made on the region, will contribute to all researchers with the hope that our deficiencies will be solved through future researches.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	EYUP UTLU		
	Student Number	148110031002		
	Department	Islamic History and Arts/Turkish Islamic Arts		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. MUSTAFA YILDIRIM		
Title of the Thesis/Dissertation	SARAJEVO İSA BEY'S COMPLEX			

T.C
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Türk İslam Sanatları Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SARAYBOSNA İSA BEY KÜLLİYESİ

Eyup UTLU
148110031002

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Konya 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
<u>GİRİŞ</u>	3
<u>Konunun Tanımı Sınırları ve Önemi:</u>	3
<u>Araştırmada Kullanılan Metot ve Yöntem:</u>	4
Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar:	5
<u>Saraybosna tarihi ve coğrafyası:</u>	14
<u>İsa Bey İshakoviç Kimdir :</u>	23
<u>Erken Devir Osmanlıda Külliye:</u>	26
<u>I.BÖLÜM İSA BEY KÜLLİYESİ</u>	27
1.1. İsa Bey Camii (Hünkar Camii) ve Haziresi:	27
1.2. İsa Bey Hamamı:	47
1.3. Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi:	53
<u>II.BÖLÜM GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN KÜLLİYE BİRİMLERİ</u>	56
2.1. Hünkar Köprüsü	56
2.2. Çeşme	58
2.3. Kütüphane.....	59
2.4. Muvakkithane, İmam ve Müezzin Odaları.....	60
2.5. Sıbyan Mektebi.....	61
2.6. Medrese	63
<u>III. BÖLÜM İSA BEY KÜLLİYESİ YAPILARININ DEĞERLENDİRME VE KARSILAŞTIRMASI:</u>	64

<u>IV. SONUÇ</u>	71
EKLER	72
1. MEZAR TAŞLARI KATALOĞU	72
2. HAZİREDEKİ MEZAR TAŞLARININ GRUPLANDIRMASI	117
<u>3. FOTOĞRAFLAR</u>	122
<u>4. ÇİZİMLER</u>	175
<u>5. KROKİ VE HARİTA</u>	216
<u>BİBLİYOGRAFYA</u>	220

ÖNSÖZ

Saraybosna İsa Bey Külliyesi adlı çalışmamızda, Erken Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan külliyeinin, mimari ve süsleme özellikleri incelenmiş ve mevcut birimleri tespit edilmiştir. Anadolu'daki erken devir Osmanlı mimarisinden örneklerle benzerliklerine değinilmiş, farklı yönleri karşılaştırılmıştır. Çalışmamız, Balkanlardaki en önemli baş şehirlerden biri olan Saraybosna'da, Fatih Sultan Mehmet adına yaptırılan ve bizzat kendisine hediye edilen bu önemli yapı ile ilgili geniş kapsamlı ilk araştırmadır. Amacımız toplu şekilde belgelenmemiş bu külliyeinin, günümüzde mevcut olmayan yapılarıyla beraber kayıt altına alınmasıdır. Arşiv taramaları, resmi yenileme kayıtları, Avusturya-Macaristan arşiv belgeleri, Osmanlı Vakıf kayıtları, bölge üzerine yapılmış araştırmalar ve seyahatnameler ışığında hazırladığımız bu çalışmamızın, ileriki zamanlarda yapılacak araştırmalar ile eksikliklerimizin giderileceği ümidiyle, tüm araştırmacılara katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Daha önceki yıllarda külliye birimlerinden biri olan İsa Bey hamamı restorasyonunda bizzat bulunmam benim için bir tevâfuk olmakla beraber, konuyu açtığım günden itibaren bu konuyu seçmem konusunda beni yönlendiren, akademik desteğini yanımda her daim hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a çok teşekkür ederim. Çizimlerde ve alan çalışmasında yanımda olan arkadaşlarım Halil İbrahim Kunt, Mimar Nisa Uğurlu'ya, kitabelerin çözümünde ve kaynak taramasında fikir ve görüşlerini esirgemeyen Sanat Tarihçi Ayla Yılmaz'a, vakıf kayıtlarına ulaşmamda yardımını esirgemeyen Fatih Mehmet Tarıveren'e teşekkür ederim. Tezim konusunda fikir ve görüşlerine başvurduğum Sanat Tarihçi Selçuk Oğuz'a ve editoryal desteğini esirgemeyen Fatih Şener'e teşekkür ederim. Bana maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen aileme teşekkür ederim.

Eyup UTLU

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
C.	: Cilt
env. no.	: Envanter numarası
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
No.	: Numara
Örn.	: Örnek
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
Sos. Bil. Ens.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV. İA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
yy.	: Yüzyıl
VAD	: Vakıflar Arşiv Dosyaları

GİRİŞ

Konunun Tanımı Sınırları ve Önemi:

Külliye mimarisi, İslamiyet'te Abbasiler ile başlayıp, camiler etrafında özellikle dini ve sosyal yapıların bir araya getirilmesi ile oluşturulan yapılar topluluğudur. Külliyelerin muhtevasında ilk zamanlar sadece dini yapılar bulunurken sonraları sosyal yapılar da külliyelere dâhil olmuştur. 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Mimarisi içinde külliyeler en üst konuma ulaşmışlardır. Külliyeler, Türk İslam toplumlarının vakıf sistemini ve hayır kurumlarını geliştirmesiyle bir üst seviyeye ulaşmıştır. Batı kültüründe köy veya kasaba meydanları o yerleşim bölgesinin merkezi sayılırken, Osmanlı Mimarisinde tüm yerleşmelerin merkezi cami avlularıdır. Cami avlusundaki şadırvan geleneği, köy meydanındaki çeşme geleneğinin devamıdır. Cami etrafında dini ve sosyal yapılar zaman içinde çoğalmış, külliye etrafında konutların toplanması ile mahalle kavramı ortaya çıkmıştır. Çalışmaya başlamadan önce Balkanlar'da uzun bir süre egemen olan Osmanlı Devleti'nin coğrafyaya bırakmış olduğu kültürel mirasın bir kısmının kayıt altına alınmasının öncelikli amacımız olduğunu ifade etmek isteriz. Bölgedeki araştırmalar maalesef sınırlı sayıda olduğu için halen kültürel geleneğimizin devam ettiği Saraybosna'daki bu çalışmamızın, daha sonra araştırma yapacak kişilere faydalı olması da diğer önceliğimizdir.

Saraybosna İsa Bey Külliyesi, mevcut yapıları ve günümüzde mevcut olmayan külliye birimlerini konu olarak aldığımız bu araştırmada, vakıf kayıtları, önceki dönemlerde yapılan araştırmalar ve sınırlı fotoğraf arşivinden yola çıkarak bölgede izini sürdüğümüz külliye birimlerini kayıt altına aldık. Resmi kayıtlara göre Osmanlı'nın Balkanlarda; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Kosova, Macaristan, Romanya, Makedonya, Sırbistan-Karadağ, Yunanistan başta olmak üzere kayıtlara geçen inşa ettiği eser sayısı 16.004 iken, bugün ayakta kalan eser sayısı 2.021 dir.¹ Durum böyle iken, Bosna Hersek'e başkentlik yapmış ve başkente ismini vermiş, Saraybosna'nın merkezindeki unutulmaya yüz tutmuş bu güzide eserin kayıt altına alınması ve ilgili verilerin derlenmesi önem arz etmektedir. İsa Bey Külliyesi'nin; cami, hamam, türbe, hazire ve haziredeki mezar taşları tercümesi, köprü, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, çeşme, muvakkithane, imam ve müezzin odalarından oluştuğunu tespit ettik.

¹ Mehmet Z.İbrahimgil, **Balkanlardaki ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasının Dünü Ve Bu Günü**, Vakıf Ve Kültür, C.1, Ankara, 1999, s.6.

Kaybolan yapılar ile ilgili yaptığımız arşiv taramasında birkaç belge dışında herhangi bir veriye ulaşamadık. Bunun en önemli sebebi şüphesiz bölgeden hiç uzaklaşmayan savaşlar ve bu savaşların getirdiği yıkımdır.

Araştırmada Kullanılan Metot ve Yöntem:

Konuyla ilgili çalışmamız üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle kütüphane araştırmaları ile konuya dair bilgi edinilmeye çalışılmıştır. İkinci aşamada 15-6-2013 tarihinde külliyyede bulunan hamamın restorasyonu için 6 ay süre ile hem külliyyede hem de hazire kısmında fotoğraflama ve ölçülendirme yapılmıştır. 12.08.2015 tarihinde tekrar gidilip rölöve çalışması yapılmıştır. Yapılan alan çalışmalarından sonra, Sarajevo Vakıflar Müdürlüğü'nden kayıtlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bosna Hersek kaynaklarının bir kısmı Türkçeye çevrilip seminere eklenmiştir. Alan çalışmaları ve arşiv araştırmaları yapıldıktan sonra, mezar taşlarında mevcut metinlerin okunmasına geçilmiş, sağlam halde bulunan mezar taşlarının detaylı çizimleri yapılmış ve kataloğa eklenmiştir. Kaybolan külliye birimleri ile ilgili yüzey araştırmaları yapıp, Saraybosna Enstitüsü'nden elde edilen belgeler incelenmiştir. Mevcut olmayan yapıların eski konumları tespit edilip krokiye yerleştirilmiştir. Mevcut yapılarda tezyini unsurlar, photoshop, autocad programları ile çizimleri yapılmış ve ölçeklendirilmiştir. Ayrıca mezar taşları da yine aynı yöntemler kullanılarak çizilip ölçeklendirilmiştir. Tespit ettiğimiz üç ana kaynağın çevirileri yapılarak ve gerekli yerlerde atıflarda bulunularak kullanılmıştır. Daha sonra tezin yazılması aşamasına geçilmiş ve editoryal düzenlemesi yapılmıştır.

Tez çalışmamız dört bölümde ele alınmıştır.

I. Bölümde “İsa Bey Külliyesi” adı altında, günümüzde mevcut olan külliye birimleri incelenmiştir. Mevcut yapılardan cami, hamam, türbe ve hazire anlatılmış, çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

II. Bölümde “Günümüzde Mevcut Olmayan Külliye Birimleri” başlığı altında, şu an ayakta olmayan (köprü, çeşme, kütüphane, muvakkithane, imam ve müezzin odaları, sıbyan mektebi, medrese) yapılarla ilgili kaynaklardan tespit edilen Osmanlı Türkçesi metinler ve yapıların görselleri araştırmamıza eklenmiştir.

III. Bölümde “İsa Bey Külliyesi Yapılarının Değerlendirme ve Karşılaştırması” adı altında hem külliyenin tümü ile ilgili hem de tek tek yapılarla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra yapıların Osmanlı erken devir Anadolu yapılarıyla benzerlikleri karşılaştırılmıştır.

IV. Bölümde “Sonuç” adı altında, tüm bu araştırma ve incelemelerimiz ışığında genel bir değerlendirme yapıp, araştırmamızın sonuç metni oluşturulmuştur.

Sonuç bölümü sonuna kitabesi mevcut 21 mezar taşı krokiye göre hazırlanmış, çizimleri ve tanımları katalog şablonuna yerleştirilmiştir. Ayrıca haziredeki geriye kalan kitabesi mevcut olmayan mezar taşları, form olarak adetleri belirtilerek ayrıca kataloga yerleştirilmiştir.

Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar:

1. Aruçi, M., “Saraybosna, (Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin Başşehri)”, **DİA**, İstanbul, 2009, s. 128-132.

Aruçi, M., “Eski Yugoslavya-II”, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar (III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, Tebliğler)**, İstanbul, 1998, s.171-196.

Muhammet ARUÇI’ nin TDV İslam Ansiklopedisinde 2009 yılında, ‘*Saraybosna*’ başlığı altında sayfa 128-131 arasında yapmış olduğu çalışma, ayrıca ‘Eski Yugoslavya-II’ başlığı altındaki araştırması, tarihsel süreç içerisinde Saraybosna’nın Osmanlıdaki konumu, Müslüman nüfusun genel nüfusa oranı ve tahrir defterlerinde kayıtlı mimari eserler hakkında geniş bir araştırmayı içermektedir. Bunu özellikle Saraybosna tarihi başlığı altında çalışmama ekledim.

2. Arslan, A., **Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Ayşegül ARSLAN’ın, Hakkı ACUN danışmanlığında, 2007 de yayınlanmış, ‘*Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları*’ Yüksek Lisans Tezi, bir hazire araştırmasında izlenecek yöntem hakkında çalışmamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca süslemelerde kullanılan motiflerin tasnifine de yardımcı olmuştur.

3. Ayverdi, E. H., **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1981, s. 250-252.

Ayverdi, E.H., “**Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**” c. 3, İstanbul 1989, s. 226 vd.

Ayverdi, E. H., “**Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1260-1402).**” İstanbul. 1966

Ekrem Hakkı AYVERDİ 'nin 1981 yılında İstanbul Fetih Cemiyeti yayınlarından çıkmış olan ‘*Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*’ adlı çalışmasının II. cildinde Osmanlı hâkimiyetindeki Saraybosna’da bulunan mimari eserler hakkında geniş bir kayıt mevcuttur. ‘Osmanlı Mimarisinin İlk Devri’ ve ‘Osmanlı Mimarisinde Fetih Devri’ adlı çalışmalarında ilk devir Osmanlı mimari eserlerinde külliyeleer konusu çalışmamıza yardım etmiştir.

4. Bakırcı, N. **Mevlevi Mezar Taşları**, Rumi Yayınevi, İstanbul, 2012.

Naci BAKIRCI 'nın Rumi yayınevinden çıkan ‘*Mevlevi Mezar Taşları*’ adlı kitabı, Mevlevi mezar taşları üzerine yapılmış tipolojik çalışmalardan bir diğeridir. Özellikle Bosna Hersek’teki diğer tarikatlar gibi (Kadirilik), Mevlevilik de günümüzde hala mevcudiyeti olan tarikatlardan en yaygın olanıdır. Kısmen de olsa Mevleviliğin halen mevcut olduğu bir bölge olmasından dolayı başvurduğumuz kaynaklardan biri olmuştur. Mevlevi mezar taşlarının form özellikleri süslemeleri açısından araştırmamıza katkısı olmuştur.

5. Boşdurmaz, N., **Bosna Hersek Mezar Taşları**, Basılmış Doktora Tezi, Türk Arap Dünyası Araştırma Merkezi, Harlem, 2003.

Nurcan BOŞDURMAZ’ın Türk Arap Dünyası Araştırma Merkezi yayınlarında kitaplaştırılan, Prof. Dr. Ethem Eldem’in danışmanlığında Mayıs 2010 da hazırlanan Doktora Tezi ‘*Bosna Hersek Mezar Taşları*’, adlı araştırması, bölgede yapılan bir çalışma olması açısından oldukça önemliydi. Bosna Hersek’te mevcut Osmanlı mezar taşlarının sınıflandırılması, kitabelerde kullanılan dil, semboller, bölgesel olarak mezar taşları tipolojisinin incelenmesi açısından çalışmamıza önemli ölçüde faydalı olmuştur. Doğrudan Saraybosna mezar taşlarının bir başlık altında incelenmiş olması, kaynakların sınırlı olması dolayısıyla başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

6. Bozkurt, G.S., “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslüman”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 2, Sakarya, 2010, s.51-95. Saynur G. Bozkurt’un bu çalışması, Eski Yugoslavya ve Tito dönemi ve sonrasını ele aldığı bu

çalışmasında bölgesel tarih incelemesi açısından bölge yakın tarihini anlamamız konusunda katkı sağlamıştır.

7. Can, Y., Recep, G., **Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2012.

Yılmaz Can, Recep Gün 'ün Kayıhan Yayınlarından 2012'de üçüncü baskısı çıkan '*Türk İslam Sanatları ve Estetiği*' adlı çalışması, İslam sanatının güzel olandan uzak olamayacağı düşüncesinin Türk İslam Mimarisindeki tezahürü konusunda oldukça aydınlatıcı olmuştur. Oluşturulan her süsleme unsurunun ardında bir estetik kaygının ayetler ve hadisler yardımıyla, kanıtları ile izah edilmiştir. Mezar taşlarındaki mevcut süsleme unsurlarının, neye işaret ettiği konusunda çalışmamıza genel bir çerçeve oluşturmuştur.

8. Cantay, G., **Osmanlı Dönemi Külliyesi**, Osmanlı, C. 10, Ankara 2000, s. 308-317.

Cantay, Gönül, **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 1989.

Gönül Cantay'ın bu iki çalışması özellikle külliye kavramı ve onu oluşturan birimler konusunda aklımızda kalan birçok soruya cevap niteliğindedir. Osmanlı'da külliye gelişimi ve eklenen birimler konusunda tez çalışmamıza katkı sağlamıştır.

9. Çal, H., **Boyabat Mezar Taşları**, Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2015.

Halit ÇAL'ın, Boyabat Belediyesi Kültür Yayınlarından 2015'te çıkan, '*Boyabat Mezar Taşları*' çalışması, özellikle haziremizde bulunan geç dönem müslüman mezar taşlarının benzerlerine rastlamamız açısından önemli bir çalışmadır. Ayrıca geç dönem Osmanlı mezar taşlarında görülen iri bitkisel motifli örneklere burada da yer verilmesi açısından önemlidir

10. Eyice, S., "İlk Osmanlı Dini-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İktisat Fakültesi Mecmuası** C. XXIII, no: 1-2, İstanbul 1962, s. 1-80

Semavi Eyice 'nin bu önemli çalışması erken devir zaviyeli camiler ve zaviyenin fonksiyonunu kavramamız açısından katkısı oldukça büyüktür. Konu ile ilgili kapsamlı birkaç kaynaktan biri olduğu için araştırmamızda bu çalışmaya da değindik.

11. Haseki, M., **Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları**, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1977

Metin HASEKİ 'nin İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinden, 1977 yılında çıkan, '*Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*' adlı yeterlilik çalışması, bu alanda yapılmış en eski çalışmalardan biridir. Kaynak taraması yapılmadan önce özellikle başvurduğumuz ve çalışmakta olduğumuz konuya tarihsel açıdan oldukça katkı sağlamış bir eserdir.

12. Hatipoğlu, O., **XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Erzurum, 2007.

Oktay Hatipoğlu'nun doktora tezi olan bu çalışma, özellikle minber ve mihraptaki tezyinatı tanımlarken tez çalışmamıza katkı sağlamıştır.

13. İbrahimgil, Z.M., **Balkanlardaki ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasının Dünü ve Bugünü**, Vakıf Ve Kültür, C.1, Ankara, 1999, s.6-7.

Z. Mehmet İbrahimgil in bu çalışması özellikle balkanlardaki Osmanlı mimari eserlerinin istatistiksel olarak günümüze kaç adetinin ulaştığı konusunda rakamsal verileri bakımından tezimiz için faydalı olmuştur.

14. İnalçık, H., Oğuz, M., **Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.65.

Halil İnalçık ve Mevlüt Oğuz'un bu çalışmasında Fatih devri özellikleri tarihsel süreç içinde bu devri anlamamıza katkı sağlamıştır. Fetih öncesi ve sonrasına da ışık tutan bu çalışma dönemi anlamamız konusunda katkı sağlamıştır.

15. İnalçık, H., **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 149-150.

Halil İnalçık'ın Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar çalışmasında özellikle Saraybosna ve civarında ki Hristiyan ve Müslüman nüfusun durumu, İsa Bey ve imar faaliyetleri konusunda, nadir bilgiler temin ettiğimiz, önemli bir çalışmadır.

16. İmamoviç, E., **Bosna Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007.

Bosna Hersek ve balkanlarda Mevleviliğin bu denli yaygınlaştığı ve külliyyede türbesi bulunan Mevleviliğin bir kolu olan halveti şeyhi İbrahim Efendi'nin mensubu bulunduğu Mevlevilik konusunda aydınlatıcı olmuştur.

17. Jelavich, B., **Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar 1, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2**, Küre Yayınları, 2003.

Barbara JELAVICH'in İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Tunalı tarafından 2009'da tercüme edilen Küre Yayınlarından 2 Cilt olarak çıkan kitabı, '*Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar 1 ve Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2*', Balkan tarihi üzerine yapılmış araştırmaların bir batılı gözüyle tahlili açısından önemli katkısı olmuştur. Araştırma konumuz olan hazirenin bulunduğu Saraybosna'da Katolik, Ortodoks ve Müslüman nüfusun oranlarını ve Saraybosna yaşayışına etkisi bu çalışmada temellendirilerek ortaya konmuştur. Ayrıca bölge nüfus haritalarının 20.yy. a kadar geçirdiği evreler haritalandırılmış ve bu çalışmada yer verilmiştir.

18. Karaçağ, D., **Bursa'daki 14–15. Yüzyıl Mezar Taşları**, Eryılmaz Ofset, Ankara, 1994.

Demet KARAÇAĞ'ın Eryılmaz Ofsetten, 1994 yılında çıkan '*Bursa'daki 14–15. Yüzyıl Mezar Taşları*' isimli çalışması özellikle Türklerde mezar taşı geleneği ve tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişim geçirdiği ile ilgili önemli kaynaklardan birisi olmuştur.

19. Karamağaralı, B. **Ahlat Mezar Taşları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Beyhan KARAMAĞARALI'nın, 1992 yılında Kültür Bakanlığı yayınevinden çıkan, *Ahlat Mezar taşları* isimli çalışmasında, haziremizde bulunan mezar taşı süslemelerinin benzerlerinin olması ve en eski örneklerine de bu çalışmada yer vermesi dolayısıyla bu çalışma da incelenmiştir.

20. Kalajdzic, M., **Bosna'da Osmanlı Dönemi Selatin Camileri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2006.

Bazı araştırmacılar tarafından Selatin camiler grubunda kabul edilen bu yapı ile ilgili bazı ayrıntıları yakalamak için incelediğimiz bu tez derlenen bilgileri bakımından kısmen de olsa katkı sağlamıştır.

21. Kayalı, M., **Mezar Taşları Bibliyografyası**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Mihrican KAYALI'nın Gazi Üniversitesi Geleneksel el sanatları bölümünde Vildan Çetintaş danışmanlığında 2009 da yayınlanan, '*Mezar Taşları Bibliyografyası*' başlıklı yüksek lisans tezi, bilimsel araştırma teknikleri açısından, verilerin toplanması ve analiz konusunda çalışmamıza katkı sağlamıştır. Bu çalışmada mezar taşlarında kullanılan süsleme unsurları başlıklara ayrılmış ve her bir başlık kendi içerisinde tanımlanıp alt başlıklara ayrılmıştır. Ele alacağımız süsleme unsurunun hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği konusunda da yardımcı olmuştur.

22. Kemura, S. F., **Saraybosna'daki Müslüman Kamu Binaları**, Bosna Hersek Ulusal Müzesi Dergisi, S.20, Saraybosna, 1908.

Kemurazade Seyfuddin Fehmi bin Ali 'nin Bosna Hersek Ulusal Müzesi Dergisinde yayımlanan '*Saraybosna'daki Müslüman Kamu Binaları*' adlı 1908 yılına ait kayıta, Hünkâr

camii hakkında vakıf kaynaklarından yola çıkarak geçirdiği değişimlere, eklemelere ve yapılan yenileme ve onarım faaliyetlerine dair bazı bilgilere ulaşılp çalışmaya eklenmiştir.

23. Fehmi, K. Seyfuddin, **Saray Bosna'da Eb niye-i Hayriyyenin Musavver Tarihi: Hünkâr Cami-i Şerifi**, Saray Bosna İslam Matbaası, Saraybosna, 1879, s.17-57.

Fehmi, K. Seyfuddin, ‘Saraybosna'daki Müslüman Kamu Binaları’, **Bosna Hersek Ulusal Müzesi Dergisi**, Saraybosna, 1908, s. 20.

Kemurazade Seyfuddin Fehmi bin Ali'nin bu alışması, İsa Bey Külliyesi konusu ile ilgili temin ettiğimiz en önemli alışma. Harvard Üniversitesi kütüphanesinden temin ettiğimiz, Osmanlı Türkçesi bu 60 sayfalık nüsha, oldukça kıymetliydi. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda külliye birimlerinin kaybolanlarına ait herhangi bir veriye ulaşamazken 1879 tarihli Osmanlı Türkçesi bu araştırmayı çeviri yaptığımızda bilmediğimiz ve temin edemediğimiz birçok bilgiye ulaştık. Metinleri kısmen görsel olarak tezimize yerleştirip çevirilerini yaptık. Faydalandığımız en doğrudan kaynaktır. Saraybosna'daki Müslüman kamu binaları çalışmasında İsa Bey Camii ve hamamı konusunda bilgilerden faydalandık.

24. Kılıc1, A., **Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri**, Vakıflar Dergisi, S.29, Ankara 2005.

Ali Kılıc1'nın bu alışması Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi'nin günümüzde mevcut olmayan üst örtüsünü izah ederken, hangi gruba girdiği konusunda tezimize katkı sağlamıştır. Türbemizi kare ayaklı baldaken tip şeklinde tanımlaması açısından başvurduğumuz önemli bir kaynaktır.

25. Laqueur, H. P., **Huve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Hans- Peter LAQUEUR 'in Tarih Vakfı Yurt yayınlarından çıkmış olan, Selahattin Dilidüzgün tarafından 1997'de çevirisi yapılan ‘*Huvel Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*’ adlı çalışması konuyla ilgili en sistemli çalışmalardan biridir. Bu alışma İstanbul'daki mezarlıklar ve mezar taşları hakkında bilgi vermektedir. alışmasında özellikle süslemeler başlığı altında İsmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmasına sıklıkla başvurmuştur. Özellikle Mezar taşlarında kullanılan başlık tipleri çizim ve resimler ile desteklenerek tipolojilerine ayrılmış, ayrı ayrı başlıklarda belirtilmiştir. Konumuzla

da yakından ilgili batı mezarlıkları başlığı altında kısmen de olsa İstanbul mezarlıklarına etkisi ve ayırt edici özelliklerine değinilmiştir. Tarih kaynağı olarak Osmanlı mezar taşları başlığında genel özellikler toplu bir çerçeveye alınmıştır.

26. Müezzinoviç, M., **İslamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo, 1974.

İsa Bey (Hünkâr) Camii araştırmamıza başlamadan özellikle hazirede yaptığımız araştırmada, konumuzla doğrudan ilişkili ve en kapsamlı ikinci kaynak olması bakımından önemlidir. Özellikle külliye birimlerinden cami ve köprünün resimlerini içermesi ve mezar taşlarından günümüzde mevcut olmayanlarının da tercümelerine ulaşılması bakımından eşsiz bir kaynak kitap olmuştur. Boşnakça olan bu kitap, gerekli bölümleri tarafımızca Türkçeye çevrilip araştırmamızda kullanılmıştır.

27. Nefes, E., **Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları**, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, Samsun, 2009.

Eyüp NEFES'in Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı'nda, Yılmaz Can danışmanlığında hazırladığı, Doktora Tezi olan, '*Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*' isimli araştırması kataloglama aşamasında çalışmamıza katkı sağlamıştır.

28. Önkâl, H., 'Türkiye Türbe Mimarisi Araştırmaları', **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.7, S.14, İstanbul 2009, s.125-139.

Mezar anıtlarını niteleme ve tanımlama konusunda Hakkı Özkâl'in bu çalışması alan ile ilgili çalışan birçok araştırmacıya katkı sağladığı gibi konumuz olan külliyedeki türbe araştırmamızda da önemli ölçüde faydalı olmuştur.

29., Haz.Parmaksızoğlu, İ., (Hoca Sadettin Efendi), **Tâcü't-Tevârîh**, C. 4, Ankara, 1992, s. 126.

Tâcü't-Tevârih, Padişah III. Murad'a sunulmuştur. Hoca Sadettin Efendi'nin yazdığı bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar geçen dönemi anlatan önemli bir kaynaktır. Araştırmamıza 4. Cildinin katkı sağladığı bu eser, 5 cilt olarak İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayınlanmıştır.

30. Pelidija, E., Emecen, F., “İsa Bey”, **DİA**, C.22, Ankara, 1988, s.475.

İsa Bey ve biyografisine aile fertlerinin de bilgilerine ulaştığımız bu önemli zat hakkında, Feridun Emecen ve Enes Pelidija'nın çalışması, TDV İslam Ansiklopedisinde 'İsa Bey' maddesi yol gösterici olmuştur.

31. Şabanoviç, H., **Saraybosna'nın doğuşu ve gelişimi**, Radovi Naučnog društva BiH, Sarajevo, 1960, s.71-115

Saraybosna tarihi ve mimari gelişimi açısından faydalandığımız bir kaynak olan 'Saraybosna'nın Doğuşu ve Gelişimi' adlı çalışmasında Hazim ŞABANOVIÇ, özellikle tarihsel kronoloji açısından çalışmamıza katkı sağlamıştır.

32. Şahin, İ., **Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1456)**, Bosna-Hersek Yayınları, İstanbul, 1992, s.22-23.

İlhan Şahin'in bu çalışması, Balkan fetihleri sırasında Saraybosna'da Osmanlı faaliyetleri konusunda faydalandığımız önemli bir çalışma. Aynı zamanda Saraybosna başşehrinin fetihler sırasındaki durumu konusunda bilgi edinmiş olduk.

33.Saraçoğlu, N., **Türk Mezarlarına Dair Araştırma**, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yeterlilik Çalışması, İstanbul, 1950.

Necihe SARAÇOĞLU'nun İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yeterlilik Çalışması olan, '*Türk Mezarlarına Dair Araştırma*' 1950 tarihli araştırması, Orta Asya'dan günümüze kadar bu geleneğin nasıl değişimler geçirdiğini göstermesi açısından tez çalışmamıza katkı sağlamıştır.

34. Uludağ, S., “Halvetîyye”, **DİA**, c. XV, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 394.

Süleyman Uludağ’ın TDV İslam ansiklopedisinde “Halvetîyye” maddesinde halveti tekkeleri ve bu yönde gelişen Halvetîlik üzerine çalışması, özellikle türbemizle ilgili olması bakımından faydalandığımız önemli bir araştırmadır.

Saraybosna Tarihi ve Coğrafyası:

Tarih boyunca oldukça uzun bir süre Türk İslam medeniyetine ev sahipliği yapmış ve günümüzde de bu özelliğini sürdüren Saraybosna, bir şehir olmaktan öte, bir ülkenin de var olma sebebidir. Özellikle Sırp katliamında erkek nüfusunun %80'ini kaybeden bu onurlu şehir bu tip bir girizgâh olmadan anlatılamazdı. Saraybosna, Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin başşehridir. Slav dillerinde, Boşnakça 'da ve Batı literatüründe Saraybosna, Osmanlı Türkçesinde Saray, Saray Ovası, Saray Kasabası, Saray-Bosna veya Bosna Sarayı (Bosnasaray) adlarıyla geçer. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun (Boşnak ve Hırvat Federasyonu), ayrıca Saraybosna Kantonunun merkezi olan Saraybosna, Bosna-Hersek bölgesinin tam ortasında bulunan Bjelaşnica, Igman ve Trebeviç dağları arasındaki Saraybosna ovasında Bosna nehrinin Miljacka ırmağı ile birleştiği kesimde yer alır. Denizden yüksekliği 537-700 m'dir.'²

Bu bölgedeki ilk yerleşim kalıntıları tarih öncesi döneme kadar uzanmasına rağmen modern şehrin ortaya çıkışı 15. Yüzyılda Osmanlıların bu bölgedeki hâkimiyetiyle birlikte başlar. Osmanlıların 1463'te bölgeyi ele geçirmesiyle şehirde büyük bayındırlık faaliyetleri başlar ve bunun sonucunda Saraybosna, Türklerin Avrupa'da kurduğu en büyük kent olur ve bu durum bugün de geçerlidir. Bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu mevkide Osmanlı öncesinde Bent başı bölgesindeki Brodec köyü ve onun Vrhbosna adında küçük bir yerleşim yeri vardır. Bu kesimde Roma imparatorluğu dönemine kadar inen bir küçük iskân biriminin var olduğu ve bir kısım Slavların daha sonra burada yerleştiği yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır.

Ancak Saraybosna tamamıyla Osmanlı döneminde kurulan bir şehirdir. Saraybosna bölgesine yönelik Osmanlı akınları 1415 ten itibaren sıklaşmış ve Osmanlı nüfuzu Bosna'daki yerli hanedanlar arasındaki çekişmelerde etkili rol oynamaya başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Kral II. Tvrtko Kotromaniç'in (1420-1443) tahta çıkışından sonra Bosna kralları, birçok şehri ele geçiren ve askeri garnizonlar yerleştiren Osmanlılar tarafından haraca bağlanmıştır.

Saray ovası 1448'de tamamen Osmanlı idaresi altına girmiş ve güçlü bir uç bölgesi haline gelmiştir. Burası Voyvoda unvanı taşıyan İshak Bey Oğlu Üsküp beyi İsa Bey tarafından idare

² Muhammet Aruçi, "Saraybosna, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin Başşehri", *DİA*, İstanbul, 2009, s. 128-132.

ediliyordu. Civarda Osmanlı-Bosna beyleri de bulunduğundan bu bölge çift taraflı kontrol altına alınmış durumdaydı. Söz konusu idari hâkimiyeti gösteren Tahrir Defterlerinde Saray ovası bir bölge adı olarak zikredilmiş, ancak bu isimde bir yerleşim yerinden söz edilmemiştir. 1462 yılından önce burada Bosna sancak beyi İshak Bey veya oğlu İsa Bey tarafından ilk Müslüman yerleşimi kuruldu. Bu mahalle 1516 yılına kadar Hatip Mahallesi, daha sonra Eski Mahalle ve ardından Hünkâr Mahallesi şeklinde anıldı. Gazi İshak Bey burada bir saray ve Fatih Sultan Mehmed adına Hünkâr Camii ile (1458) yanında bir hamam yaptırdı. Bunların Şubat 1462 de düzenlenen vakfiyesinden ayrıca zaviye, mevlevihane, imaret, caminin karşısındaki Miljacka ırmağı üzerinde bir köprü, ırmağın karşı tarafında Kolobara Han, bedesten, kervansaray ve birkaç dükkânın yaptırıldığı anlaşılmaktadır.³ 1489 tarihli bir kayda göre Saraybosna'nın bulunduğu yer bir köyün ekin alanı olup, bu alan İsa Bey tarafından alınarak imar edilmiştir. Saraybosna'nın bir şehir halinde temellerini oluşturacak eserlerin inşasına başlandığında bu köyde yaptırılan ilk Osmanlı sarayından dolayı 1455'ten itibaren buraya Saray, Saray Ovası veya Saray Kasabası adı verilmiştir.

Bazı kaynaklara göre özellikle sarayın muhteşem olduğu ve bundan dolayı şehre Saraybosna adının verildiği rivayet edilir. Evliya Çelebi de “aşağı şehirde Hünkâr Camii'nin olduğu yerde bir saray inşa edilmek suretiyle şehrin ismine Saray dendiğini, nehrin adının ise Bosna olduğunu, nehir isminin şehir ismine izafe edilmesiyle ‘Bosna-Saray’ tabirinin ortaya çıktığını belirtir.”⁴ Bir diğer araştırmacı Şabanoviç ise, “Bosna'nın tamamen fethedilmesiyle (1463) bu bölgede Bosna sancağı kurulunca burayı oluşturan dört vilayetten biri ‘Vilayet-i Saray Ovası’ diye anıldı”⁵ demiştir. Saraybosna ise 1468'de beş Müslüman, altmış beş Hristiyan hanesine sahip küçük bir yerleşim birimiydi ve Trgovišta Pazarı olarak anılıyordu. 1485'te 42 Müslüman, 103 Hristiyan ve 8 Dubrovnikli aile yaşıyordu. 1489'da Müslüman nüfusta artış gözlemlendi ve Hristiyan nüfus düşerken Müslüman hane sayısı 82'ye yükseldi.

XVII. Yüzyıl'ın başlarına kadar Hristiyan nüfustaki düşüş süreklilik kazandı.⁶ Bu dönemde özellikle Türkmenlerin bölgeye yerleştirildiği ve Bosna Hersek'te oldukça yoğun bir Türk nüfusunun ikame etmesine olanak sağlandığı bilinmektedir.

Daha sonra özellikle Kanuni devrini de içine alan dönemlerde asıl imar faaliyetleri gerçekleşti ve şehrin kimliği niteliğindeki Türk-İslam mimari eserlerinin oluşumu gerçekleşti.

³ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.125-132

⁴ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.127

⁵ Hazim Şabanoviç, **Saraybosna'nın doğuşu ve gelişimi**, Radovi Naučnog društva BiH, Sarajevo, 1960, 71-115

⁶ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.126

Seminer konumuz olan İsa Bey Camii'ndeki (Hünkâr Camii) ilk köklü yenileme çalışması da bu döneme tekabül etmektedir. Saraybosna XVI ve XVII. yüzyıllarda önemli bir gelişme gösterdi. Bosna sancak beyliğine getirilen Gazi Hüsrev Bey tarafından burada inşa edilen külliye ve kurulan vakıflarla Saraybosna bir Türk-İslam şehri haline geldi. 1521-1541 yılları arasında üç defa Bosna sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan dini, ticari ve kültürel tesisler yaptırdı. Bu sebeple Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak İsa Bey, ikinci kurucusu olarak Gazi Hüsrev Bey gösterilir. Onun şehrin ortasında tesis ettiği Gazi Hüsrev Bey külliyesi bir sembol olmuş, yüzyıllarca bu bölgeye hizmet vermiş, medresesinden pek çok kimse yetişmiştir. Bu külliyenin inşasından sonra şehre ait 1530 yılı kayıtlarında Saraybosna'da toplam 1112 hane, 572 mücerret (bekâr-erkek) nüfusun varlığı dikkat çeker. Böylece Müslüman nüfus %98'i bularak şehrin tipik bir İslam şehri haline gelmesini sağlamış görünmektedir.⁷ Gazi Hüsrev Bey'in İmar faaliyetleriyle zirveye ulaşan ve Osmanlı klasik mimarisi ile paralellik gösteren bu dönem, şehrin günümüze kadar ki kimliğinin temellerini oluşturur.

Konum itibariyle geçiş güzergâhında olması bakımından kültürel alışverişlerin yanı sıra ticari faaliyetlerin de yoğun yaşandığı bir bölgedir. Dubrovnik'den ve Makedonya'dan Macaristan'a giden yolların kavşağında yer alan Saraybosna önemli bir ticaret merkezi özelliği kazanmıştır. Sokullu Mehmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a bir imaret yaptırdığı gibi, çeşitli dönemlerde de burada görevde olan valiler tarafından cami, medrese ve imarethaneler inşa edilmiştir.⁸ Burada özellikle Mimar Sinan'ın da imar faaliyetlerinde bulunması şehrin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Sinan'ın imarethane dışında Vişegrat yolu üzerinde Drina köprüsünü de yaptığı kayıtlarda mevcuttur. Bizzat yenileme işlerinde uzman olarak bulunduğumuz dönemde çeşitli incelemeler yapma fırsatı bulduk ve bu köprünün, Bosna Hersek Müslüman ve Hristiyan toplulukları için ne derece önemli olduğunu gördük.

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Tepedeki küçük kalesi dışında ve akarsuyun iki tarafında birçok Türk mahallesi ile Sırp, Bulgar ve Eflak reayanın ikamet ettiği on mahalle ve iki Yahudi mahallesinde ekseriyeti çok katlı, üstü kiremit ve bir kısmı tahta örtülü 17.000 kâgir evle 1080 dükkân bulunduğunu seyahatnamesinde yazmıştır.

Sokakların temiz ve kaldırım döşeli olduğunu, binaların kâgir olduğunu, bedestende Venedik ve Dubrovnik'ten gelen her türlü ticari eşyanın satıldığını, çarşının üstünün kalın

⁷ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.126.

⁸ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.128.

direklerle örtüldüğünü, şehirde 77 cuma namazı kılınan 177 cami, 180 sıbyan mektebi, sekiz darülkurra, 10 darülhadis, 47 tekke, 110 üstünde çeşme, 700 adet su kuyusu, 3 kervansaray, 23 han, 5 hamam, 7 imaret, 176 su değirmeni ve Miljacka ırmağı üzerinde 7 köprünün bulunduğunu kaydeder. Etrafı yaylarla sarılmış olan bu bölgenin ahalisinin Boşnakça, Türkçe, Sırpça, Latince, Hırvatça ve Bulgarca konuştuğunu belirtir.⁹

Saraybosna bu sıralarda Bosna eyaletinin başkenti konumundaydı. Ancak 1552 yılından itibaren Bosna sancağına tayin edilen beylerin askeri maksatlarla Banya Luka'da oturmaya başlamaları üzerine sancağın merkezi Banya Luka olmuştur. 1639'da yeniden sancağın merkezi Saraybosna oldu. Avusturya-Macaristan güçleriyle Osmanlı orduları arasındaki savaşlardan Saraybosna da etkilendi ve bunun ardından sancağın merkezi Saraybosna'dan Travnik'e nakledildi. 1851'e kadar Bosna valileri burada oturdular. Saraybosna'nın en acı günlerinden biri, Zenta savaşından sonra 24 Ekim 1697'de 8500 kişilik Avusturya kuvvetlerinin acımasız hücumuna maruz kalmasıdır. Bu hücum esnasında Saraybosna'da büyük bir yangın çıkmış, şehrin önemli bir bölümü aşırı derecede zarar görmüştür. Saraybosna bu tarihten itibaren 1788, 1831, 1842 ve 1879 yıllarında birkaç defa daha yangına maruz kaldı. 9 Temmuz 1842 tarihindeki yangında 957 dükkân ve 569 binanın yandığı tespit edilmiştir. Bu tarihte şehir bulaşıcı hastalıkların etkisinde kalmıştır. Avusturya ve komşu ülkelerle olan sürekli savaşların bir sonucu olarak nüfus kayıpları yaşanmış ekonomik açıdan zayıflama olmuştur.¹⁰

1739 Belgrad Antlaşması'nın ardından şehirde karışık bir dönem başlamış ve sosyal tabakalarda bazı değişiklikler olmuştur. Kaybedilen kalelerden gelen yeniçeriler şehirlere yerleşerek nüfus kazanmıştır. Saraybosna böylece imtiyazlı bir merkez haline gelmiştir. Şehir ayanı, askeri zümreler ve 'kapudan' denilen sivil mahalli reisler bu durumun daha da güçlenmesini sağlamış ve siyasi otoritenin temsilcileri olmuşlardır. Bosna valisi Ali Paşa zamanında bunların oluşturduğu, valiyi denetleyecek ve bazı gelirlerini belirleyecek yetkiye sahip bir ayan meclisi dahi teşekkül etmiştir. Bu uygulamalar neticesinde XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren 10 yıllık bir dönem boyunca fakir halkın ve Müslüman köylülerin bir dizi isyanı patlak verdi.¹¹ Bu, Anadolu'daki Celali isyanlarının bir benzeri olduğu için istikrarsızlığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Son dönemlerde baş gösteren yeniçerilerin ayaklanmaları ve iç isyanların Anadolu'daki yoğunluğu bu bölgelere de sirayet etmesiyle ciddi bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. XIX.

⁹ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.127.

¹⁰ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.126-127.

¹¹ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.128.

yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna’da halkla idareciler arasında silahlı direnişe varan ciddi anlaşmazlıklar meydana geldi. 1814’teki karışıklıklar sebebiyle 1820’de Celâleddin Paşa, düzeni zorla sağlayabildi. Yeniçeri Ocağının tasfiyesi Abdurrahman Paşa tarafından bastırılan isyanların en önemli sebebi sayılmaktadır. Reformlara karşı genel hoşnutsuzluk sürerken 1831’de bazı yenilikleri uygulamaya koyma teşebbüsleri, Hüseyin Kapudan Gradaşçeviç’in liderliğinde buradaki Müslüman ayanın başını çektiği bir ayaklanmaya dönüştü. İsyancılar başarı kazandıysa da aralarındaki rekabet ve anlaşmazlıklar nedeniyle kolayca dağıtıldılar. Direnişler sürerken Ömer Paşa Latas ayanların siyasi nüfuzunu kırıp reformları uygulamaya başladı. Topal Osman Paşa’nın valiliği sırasında idari yapıda önemli değişiklikler meydana geldi ve Temmuz 1865’te vilayet olarak adlandırılan Bosna, yedi sancağa ayrıldı. Saraybosna’da vilayet meclisi kuruldu, ulaşım şartları iyileştirildi.’¹² Fakat kalıcı bir istikrar sağlanamadığı için Saraybosna dış etkilere karşı çok savunmasız kaldı. Daha sonraki süreçte de Osmanlıdan ayrılacak olan Saraybosna için oldukça zor bir sürecin ilk ibareleri görülmeye başladı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Saraybosna, etrafındaki bir dizi köylü ayaklanmasından zarar gördü. 1875’te çıkan isyan siyasi bir özellik kazandı ve bu ayaklanma büyük güçlerin müdahalelerine yol açtı. 1878’deki Berlin Kongresinde Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan’ın himayesine verilince Saraybosna’nın durumunda önemli değişiklikler oldu. “Bosna Müslümanları Avusturya-Macaristan’ın işgaline karşı koydularsa da 29 Temmuz 1878 tarihinde Bosna’ya dört taraftan giren işgalci güçler 19 Ağustos 1878’de Saraybosna’ya girip büyük direnişe rağmen şehri işgal ettiler. Böylece Saraybosna’da Osmanlı hâkimiyeti dönemi sona erdi. Ancak resmi olarak Saraybosna ve Bosna-Hersek’te Osmanlı Devleti’nin hakları 1908’deki kesin ilhaka kadar sürdü.”¹³

Avusturya-Macaristan hükümeti Saraybosna’ya modern bir idare sistemi getirip ticareti geliştirmeye çalıştı, yollar inşa etti; yeni stilde binalar, okullar, ilmi kuruluşlar yaptırdı ve bununla Müslümanların ileri gelenlerini kendi tarafına çekmeye çalıştı. Bu dönemde inşa edilen Devlet Müzesi, Halk Tiyatrosu, Üniversite Rektörlüğü, Mahkeme Binası, Başbakanlık Binası, Belediye Binası, Demiryolları İdare Binası, Ekonomi Fakültesi, Hotel Central gibi yapılar tamamen Avusturya-Macaristan dönemi kültürünü Saraybosna’ya aktaran ve günümüze kadar devam eden eserlerdir. Modernleşmeye başlayan şehirde Ilıcadaki Türk hamamı restore edildi,

¹² Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.128

¹³ Muhammet Aruçi, **Eski Yugoslavya-II, Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar**, III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, Tebliğler, İstanbul, 1998, s.171-196.

şehre elektrik getirildi, su ihtiyacını gideren yeni su kanalları yaptırıldı. Ayrıca Müslümanların dini ve hukuki ihtiyaçları için Şeriat Kadılık Okulu açıldı. Söz konusu okulun açılmasıyla hem dini kadronun hem kadıların yetiştirilmesini amaçlamış ve II. Dünya Savaşına kadar toplumda büyük etkisi olmuştur. Bu devirde Viyana ve Budapeşte’de yetişen bazı Müslüman ilim adamları Saraybosna’nın o dönemki İslami İlimler ve şarkiyat bölümünün tesisinin öncülüğünü yaptılar. Müslüman dini kurumları üzerinde kontrolü sağlamak için Avusturya-Macaristan idaresi 1882’de ‘reis-ül ulema’ makamını oluşturdu. 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdı arşidük Franz Ferdinand ve eşi Sofía, Saraybosna’yı ziyaretleri esnasında gizli bir Sırp teşkilatı mensubu olan Gavrillo Princip tarafından öldürüldü. Bu olay, Avusturya ile Sırbistan arasında bir savaşın çıkmasına ve hemen ardından I. Dünya Savaşının başlamasına yol açtı.¹⁴ Saraybosna’nın XIX. yüzyıldaki nüfusu giderek artış gösteren bir meyil izledi. 1851’de burada 21.102 Müslüman yaşıyordu, 1910’da nüfusunun 51.919’a yükseldiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde bir başşehir olan Saraybosna, aynı zamanda mimarinin ve kültürün de başşehriydi. Fakat özellikle Avusturya-Macaristan ilhaki ve dış etkenler dolayısıyla şehir eski önemini artık yitirmiştir. I. Dünya savaşının ardından 1918-1941 yılları arasında Saraybosna bölgede önemli bir merkez olmasına rağmen Yugoslavya Krallığı’ndaki Belgrad, Zagreb ve Ljubljana gibi şehirlerin seviyesine ulaşamadı ve eski önemini kaybetti. 1929’dan itibaren Drina Banlığı’nın merkezi olarak zikredildi. 1921’de 60.087 olan nüfusu, 1941’de 80.000’e ulaştı. Bu devirde Gazi Hüsrev Bey Medresesi’ndeki eğitim devam ederken bir şeriat lisesi kuruldu. 1887’de açılan Şeriat / Kadılık Okulu kapatılarak yerine 1937’de fakülte seviyesinde Yüksek İslami Şeriat-Teoloji Okulu açıldı. Bu dönemde Müslümanlara ait gazete, dergi ve ilmi araştırmalar mevcuttu. Ayrıca Müslümanların siyasi partileri faaliyetlerini Saraybosna’da sürdürmekteydi. Krallık Yugoslavya’sı devrinde Saraybosna’da Glasnik, Gajret, Narodna Uzdanica, Behar, Novi Behar gibi İslami dergi ve gazeteler vardı. II. Dünya Savaşı esnasında (1941-1945) Saraybosna, Hitler Almanya’sı ile iş birliği içerisinde bulunan Ante Paveliç liderliğindeki bağımsız Hırvatistan Devleti’nin bir parçasıydı.¹⁵ Hırvatlar ile hareket etmesi her ne kadar siyasi açıdan sorunlu olsa da, o şartlarda Hitler Almanya’sıyla savaşacak gücüde olmaması bakımından en az zararla çıkmasına sebep olmuştur.

Dünyadaki Komünizm yanlılarının mücadelesinin balkanlara sirayet etmesi ve Tito öncülüğünde balkan topluluklarını bir araya getirip tek çatı altında Komünizm ile yönetme

¹⁴ Muhammet Aruçi, a.g.e., s.128.

¹⁵ Muhammet Aruçi, a.g.e. s.127.

düşüncesi sonucu Yugoslavya kuruldu. 13 Ocak 1953'te Tito Yugoslavya Devlet Başkanı seçildi. Yugoslavya'yı Sosyalist Federal Cumhuriyet hâline getirdi. 1968'de Rusya'nın Çekoslovakya işgalini kınadı. Bundan dolayı Batılı ülkelerle yakınlaştı ve ticari münasebetler içine girdi. 1972 yılında Hırvatistan Cumhuriyetinde olaylar çıktıysa da kısa sürede bastırıldı. Tito, 3-9 Eylül 1979'da Havana'da yapılan "Altıncı Bağlantısızlar Zirve Toplantısı" neticesinde Küba Devlet Başkanı Fidel Castro ile girdiği ve "Üçüncü Dünya" diye bilinen Bağlantısızlar Teşkilatı'nı Rusya'nın nüfuzundan kurtarma mücadelesini kazandı.¹⁶ "II. Dünya Savaşının Tito Yugoslavya'sı döneminde (1945-1990) Saraybosna, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten biri olan Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyetinin başşehri olarak ilan edildi, böylece yeniden bölge de önem kazanmaya başladı. 1946'da 100.000'i geçen Saraybosna'nın nüfusu 1961'de 213.092'ye ulaştı. 1991'den sonra 300.000'i aştı. Bu arada Nisan 1946'da Yüksek İslami Şeriat-Teoloji Okulu nihai şekilde kapatıldı. Ancak bağımsız ülkeler liderliğini üstlenen Tito Yugoslavya'sı, Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesinin devamına izin verdi ve 1977'de '*İslamski Teoloski Fakültet*' adı altında bir ilahiyat fakültesinin eğitime başlamasına göz yumdu. Söz konusu fakülte bugün İslami İlimler Fakültesi adıyla Saraybosna Üniversitesi içinde faaliyetini sürdürmektedir. 1950'de Şarkiyat Enstitüsü de günümüzde mevcuttur."¹⁷

Dünyada yayılan Milliyetçilik düşüncesi sonucunda Bosna Hersek'de de demokratik seçimler dönemine geçildi. 1990'daki demokratik seçimlerden sonra Aliya İzzetbegoviç yönetiminde Müslümanların sosyal hayatı giderek daha da gelişti. El Kalem isiminde İslami eserler neşriyatı yapan bir kuruluş ve Merhamet isiminde bir sosyal yardım cemiyeti kuruldu.

1992 tarihine kadar Hırvat ve Sırp topluluklar ile Bosnalı Müslümanlar adeta komşu ve akraba ilişkileri içerisindeyken bir gün aniden top seslerine ve etnik saldırılara maruz kaldılar. Saraybosna'da 19 Şubat 1992- 1 Mart 1992 tarihlerinde yapılan bağımsızlık referandumunun hemen ardından 1996 ya kadar sürecek olan savaş başladı. 5 Nisan 1992'de Sırp yanlısı Yugoslav ordusu tarafından işgal edilen Saraybosna Havaalanı ile 2 Mayıs 1992'de Sırp güçleri tarafından resmen ilan edilen 1425 günlük Saraybosna Muhasarası 29 Şubat 1996 tarihinde sona erdi.

Bu süre içerisinde Saraybosna, Sırp güçleri tarafından yoğun biçimde roket saldırısına maruz kaldı. Stalingrad muhasarasından sonra dünya tarihinde en şiddetli muhasara günlerini

¹⁶ G.Saynur Bozkurt, "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler Ve Müslüman", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 2, Sakarya, 2010, s.51-95.

¹⁷ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.127.

yaşayan Saraybosna'nın dış dünya ile ilişkisi 1993'te Butmir bölgesinde yaptırılan 800m'lik bir tünel ile sağlandı. Resmi bilgilere göre muhasara esnasında 11.000 kişi öldürülmüş, 50.000 kişi yaralanmış ve 35.000 bina tahrip edilmiştir. Bunlar arasında özellikle camiler, hastaneler, kütüphaneler, medya merkezleri, devlet binaları, askeri kışlalar ve halkın yaşadığı bir kısım binalar büyük hasar görmüştür. Vijeçnica adıyla bilinen yapı ve içindeki Şarkiyat Enstitüsü 17 Mayıs 1992'de top atışlarıyla yanmış ve enstitünün zenginliklerinden sadece %1'i kurtarılabildiği.¹⁸

Saraybosna muhasaraya rağmen önemini yitirmemiştir. Hatta muhasaranın kaldırılmasından sonra bile gerek Sırp nüfusu için gerekse Bosnalı Müslüman nüfusu için çok önemlidir. "Dayton Antlaşmasında (1995) muhasaranın kaldırılması kararı alındığı tarihten itibaren günümüze kadar Saraybosna hem yeni kurulan Bosna-Hersek Devleti'nin hem de Müslüman-Hırvat Federasyonunun başşehridir. Savaş esnasında meydana gelen tahribatın bir kısmı günümüze kadar ancak giderilebilmiştir."¹⁹ Bunca yıkım ve tahribata rağmen Osmanlı tarihi açısından balkanlardaki Müslüman Türk nüfusunun vücuda getirdiği mimari unsurlar hala ayaktadır. "Günümüze kadar bütün zorluklara ve savaşlara rağmen Saraybosna'da İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) (1458), Gazi Hüsrev Bey Camii (1530), Ferhat Bey Camii (1562), Ali Paşa Camii (1561), Gazi Hüsrev Bey Hamamı, Gazi Hüsrev Bey Medresesi (Kurşumliye) (1537) gibi eserler hala ayaktadır ve mimarinin muhteşem örneklerini teşkil etmektedir."²⁰

"Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren ve İmam-Hatip Lisesi seviyesinde olan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin erkek ve kız olarak iki bölümü halen devam etmektedir. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Gazi Hüsrev Bey Camii'ne çok yakın bir yerde yapılan yeni binasına taşınacaktır. Kütüphanede 17.000'i aşkın yazma eser, 20.000'i aşkın Boşnakça ve Avrupa dillerinde yazılmış matbu eser mevcuttur."²¹ Bugün, bir azınlık olarak hayatta kalma mücadelesi veren Türkler gibi onca yıkıma rağmen ayakta kalan sayısız Osmanlı dönemi eseri ve yer isimleri, dil ve kültürlerdeki kalıntılar hâlâ varlığını korumaktadır. "Resmi olarak 297.416 nüfusa sahip olan Saraybosna'nın 1992-1996 savaşından sonra nüfusunun 500.000'i aştığı zikredilmektedir. Günümüze Grad Sarajevo adındaki şehir Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo ve Novi Grad isminde dört belediyeden oluşmaktadır.

¹⁸ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.128.

¹⁹ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.128.

²⁰ E. Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti, C.2, İstanbul, s.306-420

²¹ Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.129.

Şehirde hisarın eteğindeki kesimde tamamen Türk şehri görünümü, onun çevresinde 1878'den sonra gerçekleştirilen dama planlı Avusturya şehri görünümü, onun çevresinde geniş caddeler etrafında yayılan daha modern görünüm hâkimdir. Dayton Antlaşmasına göre şehrin büyük bir kısmı Bosna-Hersek Federasyonu'na, diğer bir kısmı da Sırp bölgesi olarak Sırp Cumhuriyetine aittir.”²² Özetlemek gerekirse Bosnalı Müslüman Türkler, bölgedeki devletlerin devamlılığı ve bölgenin barış ve istikrarı, ayrıca Türkiye'nin Balkanlarda daha etkin olabilmesi için son derece önemlidir.

İsa Bey İshakoviç Kimdir?

Kaynaklarda adı İshak Bey Oğlu İsa Bey ve Gazi İsa Bey olarak geçer. Babası, Üsküp fatihi meşhur Osmanlı uç beylerinden Paşa Yiğit'in evlatlığı olup sonradan buranın idaresini üstlenen İshak Bey' dir. Bazı kaynaklarda onun büyük bir Hristiyan aileye mensup olduğu da belirtilir.²³ İsa Bey'in Dubrovnik beyleriyle olan yazışmalarında, ailenin Bosna'nın aristokrat sülalelerinden Kosaç ve Pavlovicler'le akraba olduğundan söz edilmektedir. Hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur; ayrıca kaynaklarda Rumeli'de faaliyet gösteren diğer İsa beylerle zaman zaman karıştırılmıştır. Üsküp sancak beyi olan babası İshak Bey'in yanında Balkanlar'daki fütuhata katılan İsa Bey, kardeşleriyle birlikte Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Bosna bölgelerinde mücadele etti. Zamanla hem kumandan hem idareci olarak şöhret kazandı. 843'te (1439) Sırp despotluğuna son verildiği sırada Üsküp sancak beyliğinde bulunduğu sanılmaktadır. 1444 yılı başlarında babasının ölümünün ardından onun yerine Semendire (Smederevo) sancak beyliğini üstlendi. 848'deki (11 Temmuz 1444) Segedin Anlaşması ile Semendire Sırbistan'a bırakılınca yeniden Üsküp'e döndü. Bu arada II. Murad'ın Varna (848/1444) ve II. Kosova (852/1448) savaşlarına katıldı; bu mücadelelerde büyük yararlılıklar gösterdi.²⁴ II. Mehmed devrinde (1451-1481) Balkanlar'daki fetihlerde önemli rol oynayan uç beyleri arasında yer aldı. Özellikle Sırbistan ve Bosna bölgeleri onun ve kardeşi Mustafa Bey'in faaliyet sahasını oluşturdu.²⁵ 859'da (1455) önemli gümüş madeni yataklarına sahip olan Novaberda'nın fethi için II. Mehmet'e haber gönderdi ve padişah tarafından kalenin teslimini teklif etmekle görevlendirildi. Kale müdafilerine yaptığı teslim teklifi reddedilince,

²² Muhammet Aruçi, *a.g.e.*, s.129.

²³ Halil İnalçık, Mevlüt Oğuz, **Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.65.

²⁴İsmet Parmaksızoğlu, **Tacü't-Tevarih**, C. 4, Ankara, 1992, s. 126-127.

²⁵ Enes Pelidija, Feridun Emecan, “İsa Bey” **DİA**, C.22, Ankara, 1988, s.475.

Osmanlı ordusu burayı kısa süren bir kuşatma sonunda ele geçirdi.²⁶ II. Mehmed 'in daha sonra Bosna'ya akına gönderdiği İsa Bey bu görevi de başarıyla yerine getirerek Üsküp'e döndü.²⁷ 860'taki (1456) başarısız Belgrad Kuşatmasında önemli hizmetlerde bulundu. Osmanlı ordusunda bozgunluk emareleri görüldüğü ve bir kısım askerinin geri çekildiği sırada bizzat padişahın yanında bulundu ve savaş mahallini terk etmedi. Nitekim İbn Kemal savaşa katılan birinden naklen, II. Mehmed'in bulunduğu yere yapılan saldırı sırasında padişahın çok ciddi bir tehlike altında kaldığını, bir yanında İshakbeyoğlu İsa Bey'in diğer yanında Uzguroğlu İsa Bey'in bulunduğunu, İsa Bey'in kardeşi Mustafa'nın da Macarlarla ön sırada çarpıştığını savaşın şiddetli bir anında İsa Bey'in padişahın bulunduğu yerden biraz uzağa düştüğünü, sonradan yeniden toparlanıp yetişen diğer askerlerle birlikte padişahın etrafını çeviren Macar askerlerini geriye püskürttüklerini yazar.²⁸ 863'te (1459) Semendire'nin ikinci defa fethine katılan İsa Bey burada da önemli görevler üstlendi. Kalenin teslim olması için Veziriazam Mahmud Paşa tarafından Alibeyoğlu Ahmet'le birlikte görevlendirildi. Kalenin zaptından sonra da Mahmud Paşa ile birlikte seferlere katıldı.²⁹ 868'de (1463) Bosna bölgesinin zaptının ardından Bosna sancak beyi oldu, bu görevini 874'e (1469) kadar sürdürdü. Onu uç beyleri arasında "hüs-n-i tedbir sahibi, kesret-i hadem vefat-ı haşemle mukaddem" bir bey olarak tanıtan İbn Kemal, 875'te (1470) Eğriboz'un alınmasından sonra Mora'daki Vostitza üzerine gönderildiğini, kaleyi muhasara eden İsa Bey'in buranın ele geçirilmesinde önemli rol oynadığını belirtir.³⁰ Ayrıca yine onun, Otlukbeli Meydan Savaşı sırasında (878/ 1473) II. Mehmed tarafından Rumeli'de Macar sınırını muhafaza etmekle görevlendirildiği, İsa Bey'in Macarlarla iyi geçinerek barış yapma isteklerini iyi karşıladığı ve onları oyaladığı ifade edilir.³¹ Dolayısıyla İsa Bey'in aynı zamanda mahir bir siyasetçi olduğu ve ordunun Anadolu'da bulunduğu kritik bir ortamda Rumeli uç bölgesinde herhangi bir karşı hareketi önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İsa Bey'le ilgili olarak Osmanlı kaynaklarındaki son haber onun 881 'de (1476) Morova bölgesindeki bazı hisarları yıktığına dairdir.³² Öte yandan Üsküp'te yaptırdığı İsa Bey Camii'nin kitabesi 880 (1475) tarihini taşımaktadır. Bu bilgiler, muhtemelen 1476 yılı civarında Üsküp'te vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Oğlu Mehmed Çelebi, babasının Üsküp'teki imaretine

²⁶ Mehmet Neşri, **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, C.1, Ankara, 1987, s.311.

²⁷ Kemalpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, Çamlıca Yayınları, VII. Defter, Ankara, 2015, s. 116-118-124.

²⁸ Kemalpaşazade, a.g.e., s. 116-118-124.

²⁹ Tulum, M., '*Tursun Bey Tarih-i Ebul Feth*', Babil Yayınları, İstanbul, 1971, s.97-136.

³⁰ Kemalpaşazade, a.g.e., s. 116-118-124.

³¹ Kemalpaşazade, a.g.e., s. 116-118-124.

³² Oruç b. Âdil el-Edrenevî (Oruç Beg), (Haz. F. Babinger), **Tevarih-i Al-i Osman**, Unat yayınları, Manisa, 1982, s.130.

Edirne'deki Uzgaş köyünü vakfetmiştir.³³ Üsküp ve Bosna serhaddinde kudretli bir uç beyi olarak faaliyet gösteren İsa Bey hakkında bazı menkıbe ve hikâyeler de ortaya çıkmıştır.

1448 Kosova Savaşı sırasında kendisi ve babasıyla ilgili bir menkıbeyi İbn Kemal eserine almıştır.³⁴ Sancak beyliği sırasında Osmanlılara tabi haraç gûzar statüsündeki Dubrovnik'le ticari münasebetleri geliştiren (1451) İsa Bey'in Üsküp sancak beyi olarak Üsküp vilayeti hariç olmak üzere Zvecan, Jelec, Sjenica, Ras, Niksic, Sarayova (Sarajevo, Saraybosna), Kalkandelen (Tetovo) bölgelerinden tahsis edilen haslarının tutarı yıllık 763.000 akçeye ulaşmaktaydı. Söz konusu bölgelerde kendisinin hizmetinde olduğu tahmin edilen Hristiyan sipahiler de bulunmaktaydı. Kalkandelen dışındaki diğer bölgelerde 189 tımardan 160 kadarı kendi adamlarının elindeydi. Kalkandelen'de yine onun bölgesinde tımar sahibi olan kırk bir hizmetkârı bulunuyordu. İsa Bey'in taalluku olarak zikredilen Hristiyan tımar sahipleri, gulam statüsünde değil hizmetkâr olarak defterlere kaydedilmişti. Bunlar, muhtemelen bir tımar bulamadıkları için İsa Bey'in hizmetine girmiş olan Hristiyan askerler olmalıdır.³⁵⁻³⁶ Sancak beyi olarak sağladığı büyük gelirlerin bir bölümünü hayrata sarf eden İsa Bey, Üsküp'te kendi adını taşıyan bir cami (İsa Bey Camii), mescid, kervansaray, hankâh, medrese yaptırdı; ayrıca su kemerleri inşa ettirerek şehrin su ihtiyacını karşıladı. Bu eserlerden medrese ve hankâh için tanzim ettirdiği Safer 874 (Ağustos 1469) tarihli birde vakfiyesi bulunmakta olup bu vakfiye Glişa Elezoviç tarafından yayımlanmıştır.³⁷ Vakfiyeden anlaşıldığına göre hankâh bir imaret görevi yapmakta ve buradan ihtiyaç sahiplerine yiyecek verilmekteydi. Vakfiyede sözü edilen kütüphaneden bugün bir iz kalmamıştır. Tahsis edilen vakıfların ise çok büyük ve zengin olduğu, birçok arazi, dükkân, değirmen ve bağı içine aldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca İsa Bey, yeni fethedilen Ras ve Hodidjen (Hodidede ya da bugünkü Saraybosna'nın doğusunda Gradiste kasabası), adlarıyla anılan bölgelerde Yeni Şehir (Navi Pazar-Sandzak) ve Sarayova şehirlerinin kurulmasında yaptırdığı eserlerle önemli rol oynadı. Nitekim Kemurazade Seyfeddin, Sarayova'da II. Mehmed adına bir cami yaptırdığını (862/1458), Hünkâr Camii adıyla bilinen caminin bundan dolayı yaptırmanın değil sultanın adını taşıdığını yazar.³⁸ Ayrıca yine Sarayova'da Bent başında, Kolobara Han ve Çarşısı (1462) yanında mevlevi tekkesi,

³³ M.Tayyip Gökbilgin, **Edirne ve Paşa Livası XV ve XVI Asırlarda / Vakıflar, Mülkler, Mukataalar**, İşaret Yayınları, Edirne, 2007, s. 333-334.

³⁴ Kemalpaşazade, a.g.e., s. 116-118-136.

³⁵ Halil İnalçık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 149-150.

³⁶ Hazim Şabanoviç, **Krajiste İsa Bega shakovica**, Orijentalni Enstitü Sarajevo, Saraybosna, 1964, s.3-22,22-53.

³⁷ E.Hakkı Ayverdi, **Avrupada Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1981, s. 250-252.

³⁸ Kamurazade S.Fehmi bin Ali, "Hünkâr Cami-i Şerifi", **DİA**, 11/12 (1329), s. 774-776.

imaret, han ve hamam inşa ettiren İsa Bey, bunlar için Cemaziyelewel 866 (Şubat 1462) tarihli bir vakfiye de düzenlemiştir. Vakıf gelirleri arasında değirmen, nehir kenarında hanın yanında yaptırılan dükkânlar, civarındaki bazı köy ve mezralar bulunmaktadır.³⁹ Özellikle yaptırdığı sarayın muhteşem olduğu ve bundan dolayı şehre Sarayova adının verildiği rivayet edilir. Nitekim 1489 tarihli bir kayda göre Sarayova'nın bulunduğu yer Brodaca adlı köyün ekinliği olup burası daha sonra İsa Bey tarafından alınarak imar edilmiştir.⁴⁰ Tüm bu sebeplerden dolayı İsa Bey aynı zamanda Saraybosna'nın kurucusu olarak da bilinmektedir.

³⁹ E.Hakkı Ayverdi, 'a.g.e.', s.250.

⁴⁰ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)**, Bosna-Hersek Yayınları, İstanbul, 1992, s.22-23.

I. BÖLÜM İSA BEY KÜLLİYESİ

1.1 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ve Haziresi:

İsa Bey İshakoviç, Batı bölgesinin dükü (1440-1463), 1463 yılında Bosna'nın ikinci sancak beyi olmuştur (1464-1470). Babası olan İshak Bey'in serveti ve makamı, miras olarak kendisine kalmıştır. Üsküp'ten ve Yeni Pazar'dan orta çağ Bosna'ya kadar uzanan bir bölgenin yöneticisi olduğu zaman ve iktidarın zirvesindeyken vakfını kurmuştur. Ölümünden sekiz sene önce yazdığı vakıfnamesinde İsa Bey'in zaviyeyi ve köprüyü vakfettiğinden bahsedilmektedir.⁴¹ Zaviye; üç tekke, misafirhane ve imareten oluşmaktaydı. 1697 yılında Saraybosna seferinde olan Savoy Prensi Eugeni'nin askerleri tarafından yakılmasına kadar hizmet vermiştir. Tekke ve misafirhane 1782 yılında yenilenip 1958 yılında Bembäşa'daki barajın yapılmasıyla yıkılmıştır. Vakfın bakımı ve ileride doğacak onarımı için çok sayıda farklı mal ve mülkünü buraya vakfetmiştir. Bu mal ve mülkün yanında hamam ve banyonun ihtiyaçları için getirilen su sistemi de bulunmaktaydı. Bu büyük vakıf, vakfına bakan ve onu koruyan memurların, yetimlerin, kadının, mütevellinin bakımını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Geri kalan para miktarı, aşevine (Üsküp'teki imaret) ödenecektir.

Fotoğraf 1: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii)

⁴¹ Vakıfname, Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü, 1 – 3, Şubat, Saraybosna, 1462.

Fotoğraf 2-3: 1890 (Mehmet Müezzinoviç)

Vakıfnamede ne İsa Bey Camii'nden (Hünkâr Camii) ne de İsa Bey Sarayı'ndan bahsedilmektedir. Ancak sonraki kayıtlarda⁴² şimdiki İsa Bey Camii'nin (Hünkâr Camii) yerinde ilk caminin İsa Bey İshakoviç tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Cami Fatih Sultan Mehmet'e hediye olarak yaptırıldığı için Vakıfnamesinde yapının bakımından bahsedilmemektedir.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin bir örneği olarak ele aldığımız Saraybosna'daki Osmanlı mimarisinin ilk basamağını oluşturan İsa Bey Camii (Hünkâr Camii), Hatip, Eski Sultan Mehmet, Eski Atik, Gazi Sultan Fatih Mehmet Han isimleri ile de anılmaktadır. İsa Bey Hamamı (Banyosu) ile birlikte Bosna Hersek'in "ulusal anıtı" olarak ilan edilmiştir. İsa Bey Külliyesini Hünkâr Camii, şadırvanlı iç avlu, üstü kubbelerle örtülü ve üst örtüyü sütunların taşıdığı ön ve yan revak, 47m yükseklikteki taş minaresi, Ulema Meclisi binası, nişanlı haremi, Bistrik Şeyh Türbesi, taş duvarları, iki kapısı ve İsa Bey Hamamı binasını kapsamaktadır.

⁴²Kamurazade S.Fehmi bin Ali, "Saraybosna'daki Müslüman Kamu Binaları", **Bosna Hersek Ulusal Müzesi Dergisi**, Saraybosna, 1908, s. 20

Cami, Bosna Sancak Beyi Gazi İshak Bey'in oğlu İsa Bey tarafından 862 senesinde ahşap olarak inşa ettirilmiştir.⁴³ 1480 yılı Aralık ayında Macar kralı Matiya Korvin'nin ordusu şehri yakarken cami ağır hasar görmüş, sonrasında kubbeli olarak yeniden inşa edilmiştir. Asıl yenileme ise Mehmed Fazıl tarafından yapılmıştır. Bu yenilemede camiye iki alçak yan kanat eklenmiş, iki yandan kıble duvarından başlayıp kütüphane, imam ve müezzin odalarına kadar devam eden ikişer sıra direğe oturmuş dörder kubbeli, iki tarafı açık revak ilave edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi bu yenilemenin cami ile bütünlük arz etmekten uzak olduğu ifadelerini kullanmaktadır.

Hicri, 1264 yılındaki yenilemede üst katta cumbası olan, iki katlı ahşap mahfil ilave edilmiştir. Mahfilin dört köşe direklerinin üzerine sepet kulplu kemerler oturtulmuştur.⁴⁴

Caminin günümüzdeki binasının harim kısmı 1565 yılında yapılmıştır. Bu cami, son cemaat mekânı olan, tek kubbeli, yan mekânlı ve mihrabın güney batısında bulunan tek minareli bir camidir. 1605 yılında caminin sol tarafına bir mektep inşa ettirilmiştir. Bitişğinde İmam Osman Şuhdi Bjelopoljac'ın (Şuhdi Byelopolyak) kurduğu kütüphane, Ulema Meclisi binasının inşaatının başladığı 1910 yılında yıkılmıştır.

“Stari Bosanski Gradovi” (Bosna'nın Eski Kasabaları) eserinde Kreşevljakoviç, İsa Bey Camii'nin (Hünkâr Camii) müezzini Hacı Mustafa'nın ismi geçen mahkeme belgesinde, Hırvat kaynağından 1768 yılına ait olan caminin önündeki çeşmede kullanılan eski su sisteminden bahsediyor. Cami avlusundaki şadırvan çeşme, ilk önce üç, sonra da beş musluklu olarak 1791 yılında Abdullah Ağa Hadzimuratoviç tarafından yapılmıştır.⁴⁵

“18. yüzyılın sonuna doğru camideki kubbe kurşun ile kaplanıp caminin içinde ise badana yapılmıştır. 19. yüzyılın Saraybosnalı meşhur Boşnak, Türk dilini kullanan şair, yazıt uzmanı ve tarihçi olan Muhammed Fadıl Şerifoviç (1802 – 1882) Caminin baş imamı, hatibi ve mütevellisi olarak atanmıştır. Sultan Abdülmecit (II. Mahmut oğlu) 1847 yılında iki adet ahşap kürsü, müezzin mahfili, ayrıca caminin önünde son cemaat yerinin üstünü örten, sekiz taş sütunlu kubbe örtüyü yaptırmıştır. Fadıl Paşa Şerifoviç, Saraybosna'da çok sayıda çeşitli vakıflar kurmuştu. 1605 yılına ait olan ve 1850-51 yılında yıkılmış Aynı Bey Mektebini yeniden inşa edip annesi Çamila Hanıma adamıştır.”⁴⁶ “1853-54 yılında kütüphanenin karşısına

⁴³ E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.250.

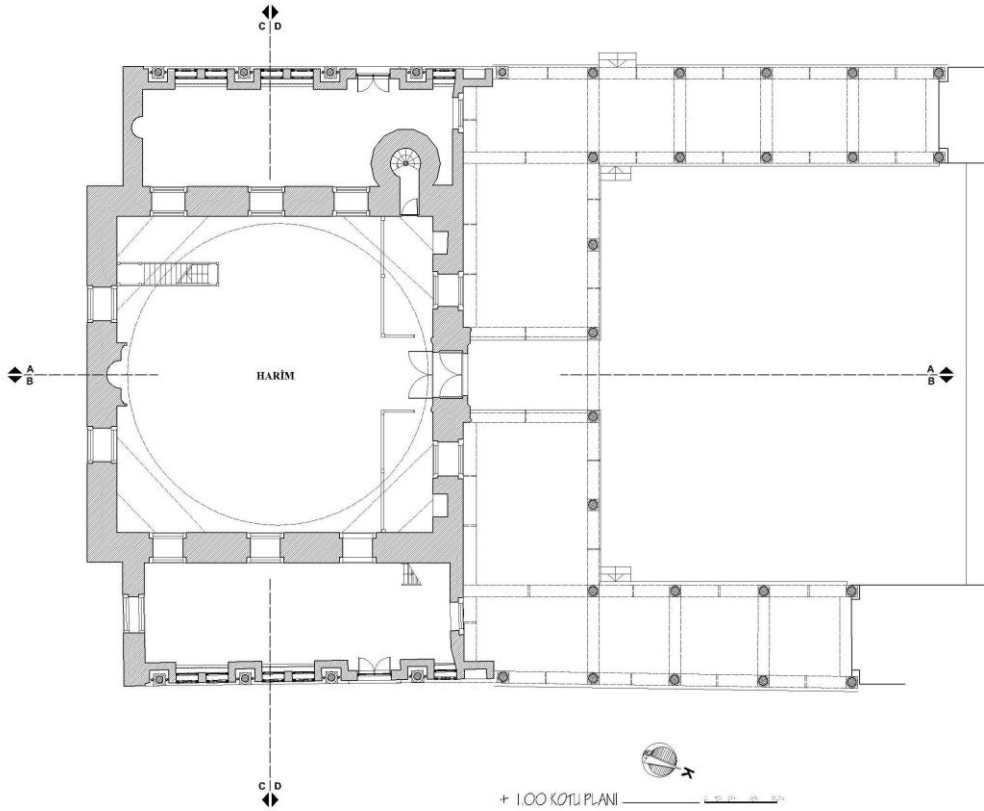
⁴⁴ E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.250.

⁴⁵ Hamdija Kreşevljaković, **Stari Bosanski Gradovi (Bosna'nın Eski Kasabaları)**, Naše Starine, Saraybosna, 1954, s. 12.

⁴⁶ Hazim Şabanoviç, a.g.e., s.71-115.

muvakkithane yaptırmış, 1857 yılında ise on iki derslikli ve dershanesi olan ve aynı zamanda kendi müderrisi olan bir medrese kurmuştur. 1872 yılında Asim Paşa, muvakkithanenin zemin katında müezzin, imam ve hatip için birer tane oda yaptırmıştır.”⁴⁷

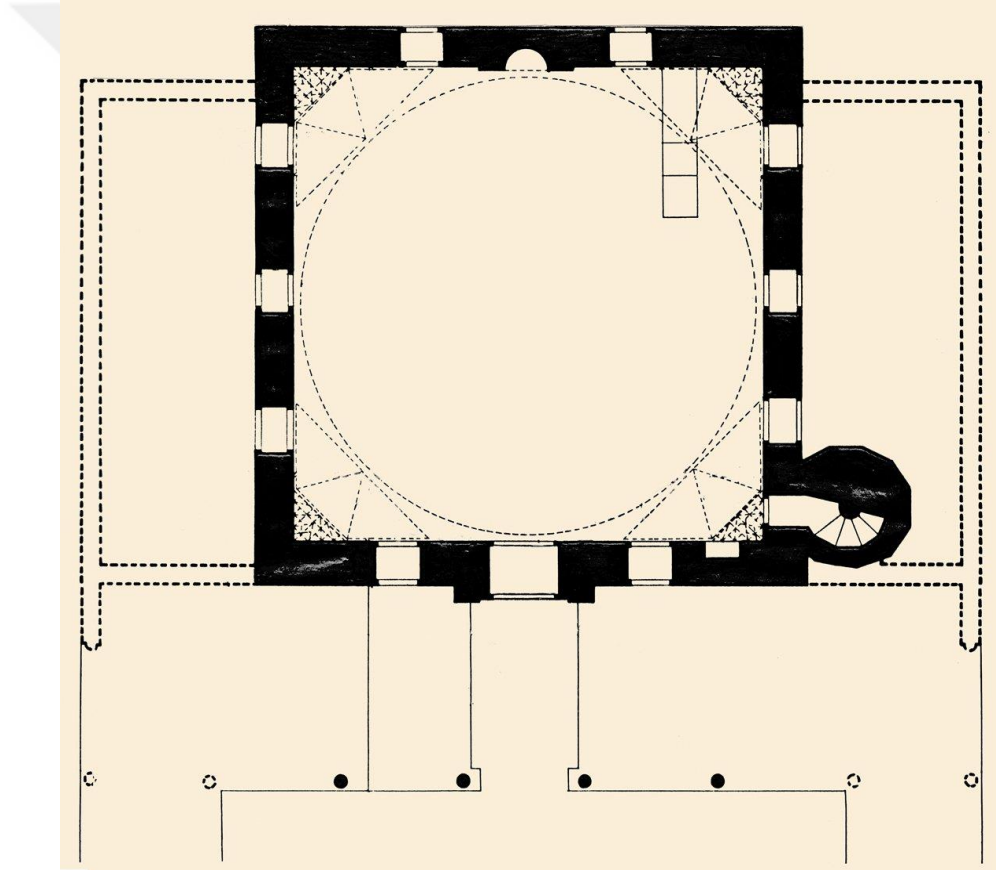
Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun gelmesi ve Bosna'nın işgali ile 1878 yılında diğer camilerin büyük kısmı gibi İsa Bey Camii de (Hünkâr Camii) kapatılıp depoya dönüştürülmüştür. 1891 yılının sonuna kadar depo olarak kullanılmıştır. 20. Yüzyılın başlangıcında İmparatorluk ve Kraliyet Ortak Hükümeti, Ulema Meclisinin yerleşmesi için bir tane binanın İsa Bey Camii'nin (Hünkâr Camii) avlusunda yapılması için izin vermiştir. 1910 yılında kütüphane, muvakkithane, imam, hatip ve müezzin odaları, çeşme ile çevredeki diğer yapılar yıkılıp Karl Paržik (Parjik) Ulema Meclisi binasının tasarımına başlamıştı. Bu olayda cami de yenilenmişti. Ancak, 1941 yılında cami, Almanların bombalamasında hasar görmüş, 1943 yılında ise hasar onarılmıştır.

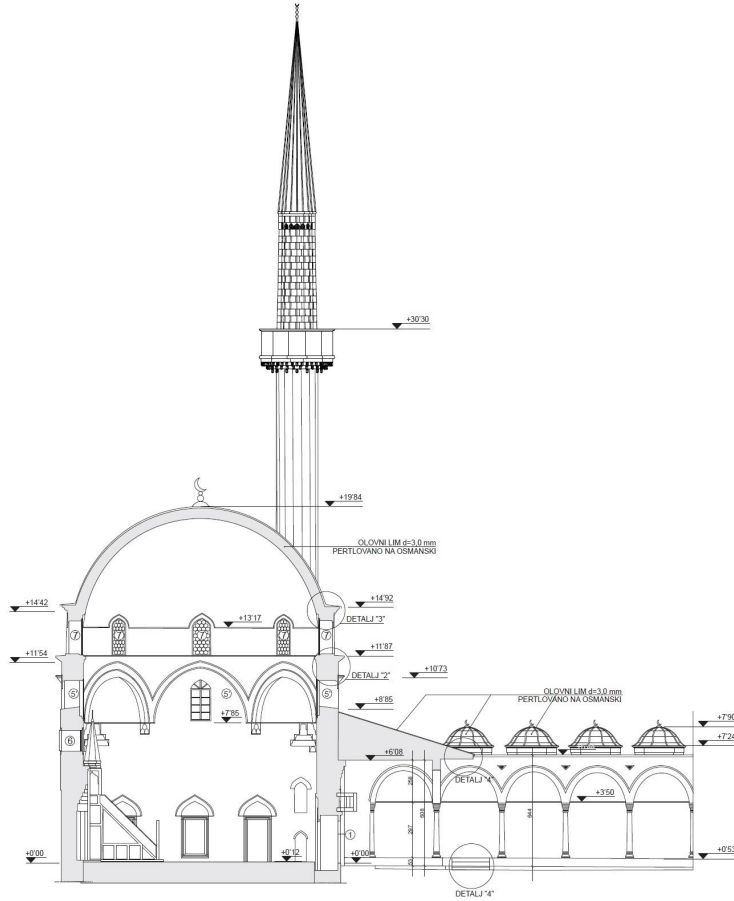
Çizim 1: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) 2015 yılında çizmiş olduğum güncel planı.

⁴⁷ Hazim Şabanoviç, a.g.e., s.74.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) revaklı avlulu, son cemaat mahalli olan, bir harim kısmı ve doğu batı yönünde harim duvarına bitişik iki adet yan mekânı olan ‘ters T’ planlı ya da çok işlevli dediğimiz plan tipi içerisinde yer alır. Avlu kısmına kuzey ve doğu cepheden olmak üzere iki adet kapı ile girilir. Avlunun ortasında geç dönemde eklenmiş bir adet şadırvanı yer alır. Avlunun kuzeydeki ana yola bakan girişinin iki yanında, iki katlı birisi muhtemelen muvakkithane olarak kullanılırken diğeri ötekine çok benzemesine rağmen sonradan eklenerek ulema meclisi binası olarak kullanılmıştır. Son cemaat mahalli hariç doğu batı yöndeki revakların üst örtüsü 4’er den 8 adet yuvarlak kubbe ile örtülmüştür. Fakat son cemaat mahallinin üst örtüsü harime bitişik yan mekânların bir devamı gibi tente ile örtülmüştür. Yapıda kullanılan tüm sütunlar yuvarlak olup başlıkları mukarnaslıdır.

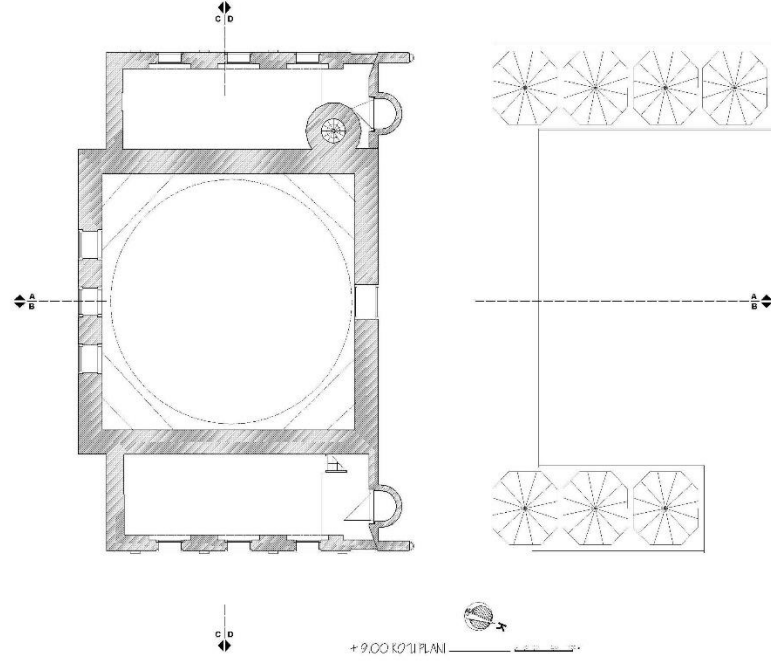
Çizim 2: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii)1980 çizimi Semavi Eyice, Hünkâr Camii, DİA

Çizim 3: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) 2015 A-A kesiti. (er-bu inş.)

Avlu kısmının batı beden duvarları kemer gözleri ile hazirenin olduğu dış avluya açılır. Tümünde yuvarlak kemer uygulaması mevcuttur. Günümüzde herhangi bir süsleme mevcut olmayıp sade bir beyaz boya ile boyanmıştır. Avlunun batı kısmında Bistrik Şeyh Türbesi yer alır. Avlunun kuzey giriş cephesi yan yana üç bölüm şeklinde yapılmış ve doğu ve batı köşelerde yer alan kapalı iki katlı mekândan oluşur. Bunlar dikdörtgen planlı olup üst örtüleri kubbedir. Caddeye bakan bu mekânlar ikinci kat seviyesinde birer adet yeşil renkte ahşap çıkma ile köşk şeklinde tasarlanmıştır.

Ortadaki bölümde ise avlu giriş kapısı yer alır ve 4 adet birbirine eşit küçük kubbe ve bunların tam ortasında kapı üstüne gelecek şekilde bir adet büyük kubbe yer alır. Küçük kubbelerin ortalarında yer alacak şekilde iki adet kule biçiminde baca yer alır. Burası sadece üst kattan müteşekkil olup, bu kapalı mekân da yan mekânlara bağlanır. Girişin hemen üstünde bir adet ahşap tente yer alır. Girişin caddeye bakan açıklığı dikdörtgen şeklinde olup avluya açılan tarafı yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Aynı zamanda kuzey giriş cephesi bir adet giriş kapısı ve 16 adet pencere açıklığı ile hareketlendirilmiştir.

Çizim 4: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) 2015, yılında çizdiğim güncel plan.
(+9.00 kotu)

Güney cephede, üçü kubbe kasmağında, biri rozet pencere şeklinde yuvarlak olmak üzere, 10 adet pencere açıklığı mevcuttur. Bunlardan en alttaki üç adet pencere demir korkuluk ile kaplanmıştır. Süsleme açısından oldukça sade tutulan bu cephe hazirenin olduğu bölüme bakar.

Doğu cephede avluyu çevreleyen bir taş avlu duvarı yer alır. Bu da pencerelerle hareketlendirilmiştir. Yapının cephe duvarında ise harime bitişik yan mekânı taşıyan sütunlar ve kemer dizileri birer niş şeklinde doldurulup her bir nişe ikişer pencere ve her bir pencerenin üstüne gelecek şekilde ajurlu rozet pencereler eklenmiştir. İkişerli oluşturulan bu pencere dizilerinin yanı sıra, bir adet 2 kanatlı kapı ile de yan mekâna giriş dış cepheden de sağlanmıştır. Kemerdeki tuğla dizileri ve ajurlar ile bu cephede bir hareket sağlanmıştır. Ayrıca en kuzeydeki rozet pencerede ajur kısmı Osmanlı tuğrası şeklinde uygulanmıştır. Avlu kısmında gene dış avluya açılan dört adet yuvarlak kemerli açıklık söz konusudur. Batı cephe adeta doğu cephenin bir iz düşümü şeklindedir. Tüm pencere dizileri ve açıklıklar bire bir aynı olup, bu cephede tuğra uygulaması yoktur. Tek şerefeli minaresinin yükseldiği bu cephe süsleme açısından oldukça sadedir.

Son cemaat mahallinin bulunduğu Harim kısmının kuzey giriş cephesinde basık kemerli bir ana giriş açıklığı, iki tanesinde ajurlu alınlık kısmı olmakla birlikte, dört adet metal korkuluklu penceresi ve doğu batı ikinci kat seviyesinde ahşap iki adet mükebbire mevcuttur.

Girişin hemen üstünde orijinal kitabesi yer alır. İki kanatlı bu ahşap kapıdan sonra yine ahşap ikinci iki kanatlı kapı ile harim kısmına girilir.

Günümüzde mevcut olan Abdülmecid devri tamir kitabesi.

Hazret-i ‘Abdulmecîd Hân muktedâ-yi dîn olup

Oldu mihrâb hilâfetde imâm-ı müslimîn

Tab‘ıdır kandîl-i cud ve zâtıdır nur-i kerem

Cami-i dehrin eder her cânın ruşen terin

Kubbe-i ikbâline olmuş alem mühr-i münir

Olalı üç menâr-ı şevketi çerh berin

Câmi‘i Fâtih Muhammed Hân Seraybosnada

Yapdırıp olmuştu sonra her yeri hedme karîn

Kıldı ihyâ lutf edip hayrât-ı cedd-i emcedin

Eyledi bu ma‘bedi tecdîd ol şâh-ı güzîn

Tâ nemâze bunda oldukca cemâ ‘at saff-zede

Ceyş-i nasrîn eylesin te’bîd Hakk tâ yevm-i dîn

Tâk bâbına eylesin ta‘lik zuyur-i bendesi

Bu iki tarihim etdi kân nazmı cevherin

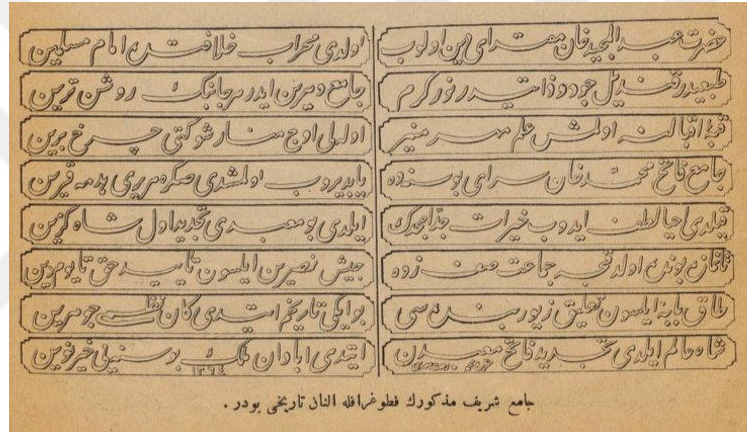
Şâh-ı ‘âlem eyledi tecdîd fatih ma‘bedin

Etdi ‘âbâdân mülk-i Bosnayı hayr-ı nevîn

Sene Hicri:1264

Fotoğraf 4: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Abdülmecit devri tamir kitabesi, (Güncel 2015)

Fotoğraf 5: Tamir kitabesinin rölövesi. (Kamurazade)

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Abdülmecit devri tamir kitabesi. Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, Saray Bosna'da Enbiya'yı Hayriye'nin musavver tarihi.⁴⁸

Harim kısmını örten kubbe, kasnak ve kemerler vasıtasıyla doğrudan beden duvarlarına oturur. Ayrıca kubbe kasnağı dıştan sekizgen olup içten yuvarlak yapılmış ve buralara sekiz adet pencere yerleştirilmiştir. Harim kısmı kubbe geçişlerinde Türk üçgeni kullanılmıştır. Dört adet kubbe geçişinde mukarnaslı iç bükey yüzey elde edilmiştir. Ayrıca buralarda kullanılan kemerler yine mukarnaslı sütun başlıklarıyla yapıya oturtulmuştur. Kare planlı harim kısmından zaviye kısmına (günümüzde hala derslane) doğu ve batıdan iki adet kapıyla geçilir. Orijinal bir adet ahşap minberi baştan sona kalemişi sarı, yeşil, kırmızı renklerle bitkisel ve geometrik motifler ile süslenmiştir.

⁴⁸ Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, **Saray Bosna'da Enbiya'yı Hayriye'nin musavver tarihi**, (Harvard University- Middle Eastern Division. Widener Library, Harvard College Library), Saray Bosna İslam Matbaası, 1908, s.17-57.

Giriş aksında yer alan yüksek taş mihrabı süsleme açısından sade olup kavsarası taş malzemedden mukarnalıdır. Mihrabı üç bölümden çevreleyen geometrik süslemeli kuşak yer alır. En içteki kuşak diğerlerine nazaran daha geniş tutulmuş olup burada, birbiri ile bağlantılı bitkisel motiflerin tekrarı ile çevrenmiştir. Ayrıca mukarnalı kavsaradan zemine doğru inen beş adet mukarnas başlıklı sütun motifi yer almaktadır.

Hünkâr mahfili, müezzin mahfili ve ikinci kat seviyesinde kadınlar mahfili mermer malzeme ile yapılmış olup daha sonradan eklendiği görülmektedir. Kuzeybatı yönündeki hünkâr mahfilinden ayrıca bir kapı açıklığı ile avluya çıkılır ve bu kapı muhtemelen orijinaldir. Çünkü kaynaklarda yapı Fatih Sultan Mehmet adına yaptırılmış ve selatin camileri grubuna girmektedir.

Minber, mihrap, kubbe altı gibi bölümlerde Kanuni devri klasik süsleme unsurları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Özellikle kubbe altında merkezde yazı kuşağı bulunmaktadır.

Onun etrafını saran bir sıra rumi motif yer alır. Çemberi en dışta uçluklar ile sonlanır. Bu merkezden yayılan sekiz adet, birbirine tutturulmuş rumi süsleme motifi en dışta kasnağa kadar ulaşır. Oldukça ince işlenen buradaki motiflerde yoğunluklu olarak palmet, hançereler, yaprak dalları kullanılmıştır. Kubbe kasnağına kadar yoğun şekilde kullanılan bu ince işleme kendisini kasnaktan zemine kadar, özellikle Abdülaziz devrinde yapıldığına inandığımız abartılı barok süslemelere bırakır. Bunların dışında kubbe geçişlerinde beden duvarlarında ve pençe kenarlarında oldukça fazla barok etkili geç dönem süslemelerine rastlamaktayız. Buralarda iri bitkisel motifler, sütunçeler, kıvrık dallar oldukça fazla kullanılmıştır.

Minberi klasik devirden kalma bu camide, tümüyle ahşap üzerine kalemişi bitkisel motiflerle bezelidir. Külâh kısmında sade, üçgen bir motif kullanılırken, külâh, kasnak, köşk kemer köşeliği, köşk korkuluğu, merdiven korkuluğu, köşk altı, yan aynalıklar, geçiş kemer köşeliği, geçit kemeri, geçit dolabı, bordür, kapı sövesi, süpürgelik, silmeler ve kaidede, yeşil kırmızı sarı renklerinden kalemişi bitkisel motifler oldukça yoğundur.

Mihrap tamamen taş malzemedden, mavi sarı ve yeşil renk boyalar ile geç dönemde yenilenmiştir. Kavsara kısmındaki mukarnalı uygulama, alınlık kısmındaki yazı dışında tamamen yenilenmiştir.

Mihrabın iki yanında Osmanlı dönemi şamdanlar ve mumluklar yer alır. Mihrabın üst kısmında yuvarlak çerçeve içinde ‘Allah’ ve ‘Muhammed’, kuzey giriş kapısının üstünde ‘Hasan’, ‘Hüseyin’ sülüs yazıları yer almaktadır. Ayrıca doğu batı duvarlarında ise dört halifenin ismi yer almaktadır. Bazı unsurları orijinal olmakla birlikte Barok etkili sütun, kemer ve vazoda çiçek motifleri gibi motifler geç dönemde eklemelerinin yoğun olduğunu göstermektedir. Kapı kemer aynasındaki 8 beyitlik talik tamir kitabesinin Mehmet Rıfat isimli bir hattata ait olduğu Müezzinoğlu tarafından bildirilmektedir. Erken dönem Osmanlı mimarisinin bir örneği olan bu yapı İznik Yeşil Camii (1378-1392) ve Bursa Hacı Özbek Camii (1333) ile benzerlikleri mevcuttur.

Mihraptaki kitabeler.

Mihrap alınlığındaki kitabe

Bakara 149.

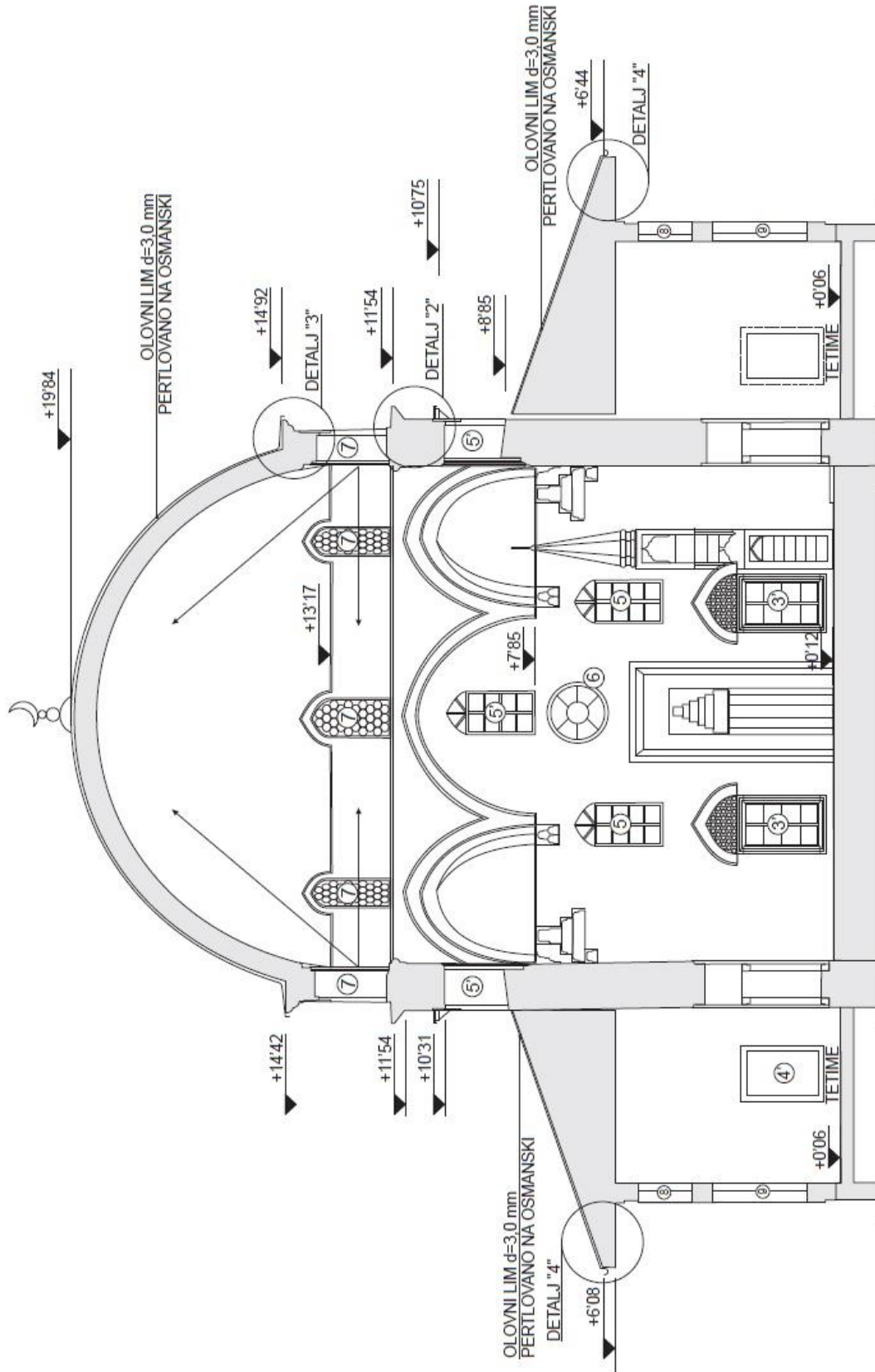
Fevelli vecheke şatra'l- mescidi'l haram. (Yüzünü Mescid-i Haram'a doğru dön.)

Kavsara altındaki kitabe,

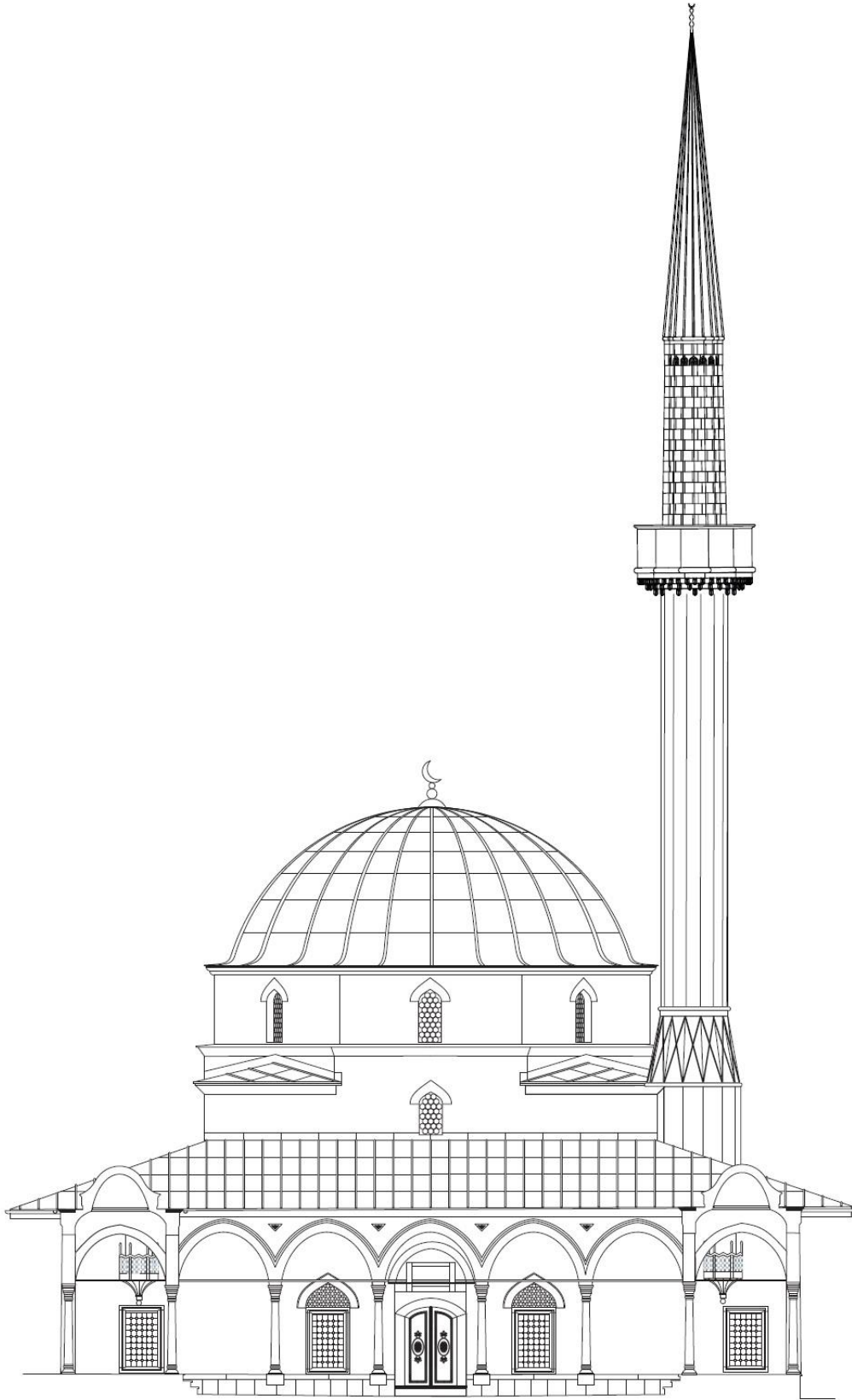
Ali İmran, 37

Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyye'l mihrabe. (Zekeriya onun bulunduğu yere her girişinde.)⁴⁹

⁴⁹ Türkiye Diyanet Vakfı Meali, Ankara, 2006, s.22-53.

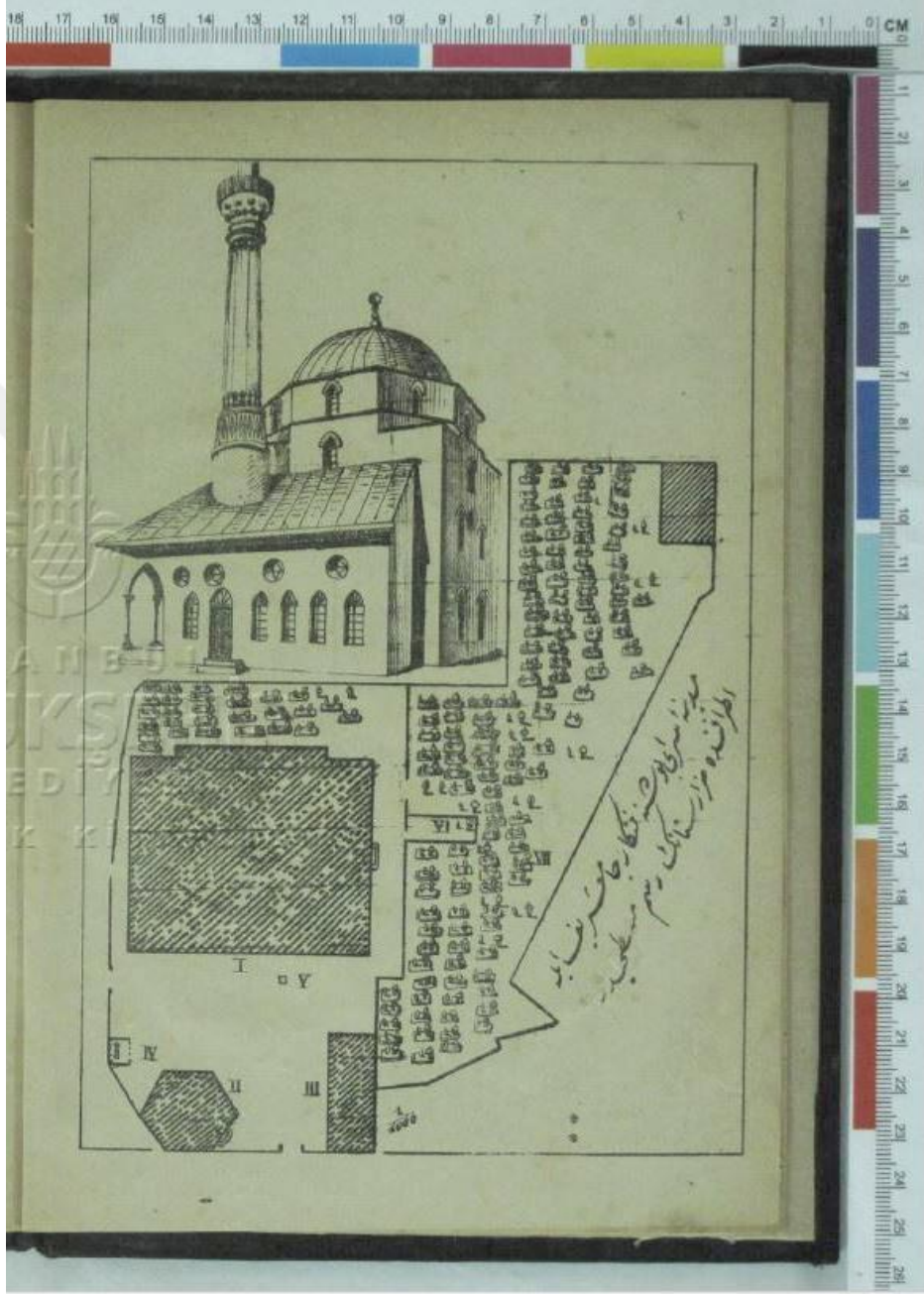

Çizim 5: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) C-C Kesiti. (er-bu inşaat)

Çizim 6: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) 2015’de çizmiş olduğum Kuzey Görünüşü. (er-bu inş.)

Hazirede Şeyh İbrahim Bistrîği dışında (H. 1075), Yeniçeri Ağası Bosnalı Abdullah Ağa (H. 1105), Vali Bosnalı Muharrem Paşa (H. 1076) gibi önemli şahsiyetlerin mezarları da bulunmaktadır.⁵⁰

Fotoğraf 6: Kamurazade Seyfuddin Fehmi bin Ali'nin eserinden hazireyi gösteren çizim.⁵¹

⁵⁰ Kemurazade Seyfuddin Fehmi bin Ali, **Saray Bosna'da Enbiya'yı Hayriye'nin musavver tarihi**, (Harvard University- Middle Eastern Division. Widener Library, Harvard College Library), Saray Bosna İslam Matbaası, 1908, s.17-57.

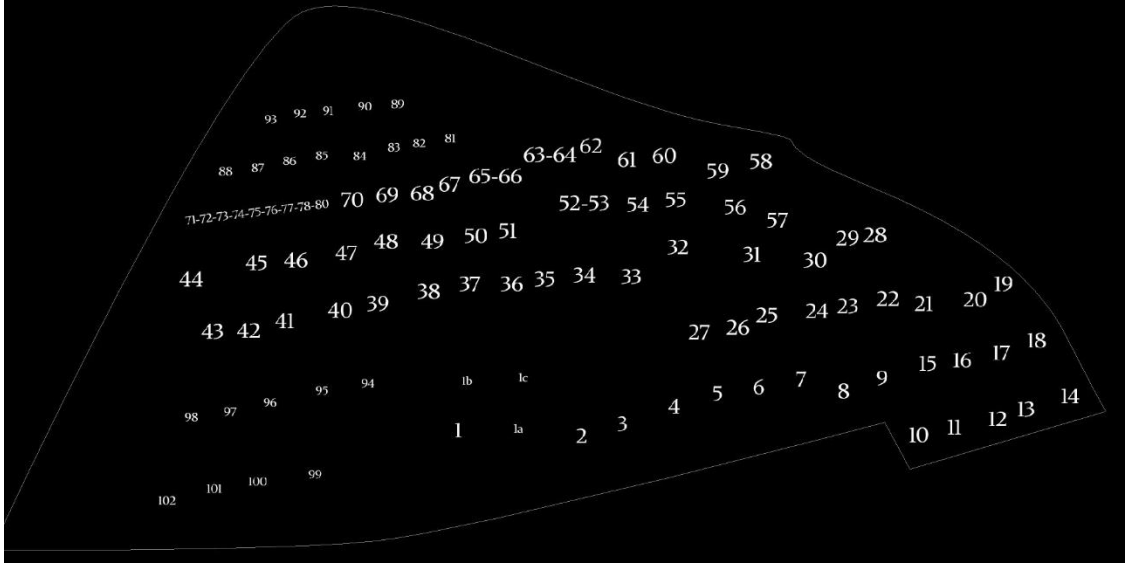
⁵¹ Kemurazade Seyfuddin Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17-18.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresinde yer alan mezar taşları, şahideli ve sembolik lahitli mezarlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Mezar taşlarının çoğu dikdörtgen gövdelidir. Prizmal gövdeli olan örnekler kavuk ve sarık şeklinde başlıklıdır. Bazı örneklerde kavuk ve sarığa yer verilmemiş, piramidal gövde sivri kemer biçimli bir form ya da tepelik bölümüyle sonlandırılmıştır.

Mezar taşları başlık biçimlerine ve tepelik formlarına göre değerlendirildiğinde, başlıklı mezar taşı sayısı 48, sivri kemer biçimli tepelikli mezar taşı sayısı 63, tepelik kısmı düz olan mezar taşı sayısı 14, olarak tespit edilmiştir. Bazı mezar taşlarının başlığı boyun bölümünden veya gövdeden itibaren kırık olduğu için başlık ve tepelik formu tespit edilememiştir. Hazirede yer alan kitablesiz ve süslemesiz mezar taşları değerlendirilmemiştir.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde iki adet sembolik lahit biçiminde mezar taşına rastlanılmıştır. Belirlenen örneklerden üçünün de tüm parçalarının günümüze sağlam olarak geldiği tespit edilmiştir. Ayak taşı ve yan yüzleri belli olan sembolik lahitlerden ikisi baş taşı olarak değerlendirilmiştir. Örneklerin üçü de erkek mezar taşı olarak belirlenmiştir. K.11 ve K.3 no'lu örneğin yan yüzlerine süsleme unsurlarına yer verilmezken, tespit edilen K.17 örneğinde yan yüzlerinde barok karakterli S-C kıvrımlarından oluşmuş süsleme unsurlarına yer verildiği görülmektedir. Hazirede yer alan sembolik lahitlerden K.3 no'lu mezar taşı sahibinin mesleği Kethüda olarak belirtilmiş, diğer mezar taşı sahiplerinin mesleklerine ilişkin bir bilgiye yer verilmemiştir.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresinde yer alan mezar taşlarındaki bitkisel motiflerde kıvrık dallar, servi ağacı, vazodan çıkan çiçek demeti, rumi motifleri kullanılmıştır. Bu motifler mezar taşı tepeliklerinde, alınlıklarda, bordür kuşaklarında, başlıklarda, köşeliklerde ve ayak taşlarında yer almaktadır. Geometrik süsleme unsurları ise, güneş, hilal gibi motiflerdir.

Çizim 7: 2018 hazirenin hamam ve cami arasındaki mezarların noktasal konumları.

Üçlü yonca motifi, bir adet kadın mezar taşının baş taşında kullanılmıştır. Burada Kitabe metninin sonuna yerleştirilmiştir. (K.7)

K.17 'nolu lahit tipi mezarda, ayak taşında kenar bordürü ve ana motif olarak Rumi deseni, barok üslupta kullanılmıştır. Aynı mezarda baş taşında yazıyı çevreleyen kenar motifi olarak da karşımıza çıkıyor. Lahit'in kuzey ve güney yan yüzlerinde yine hilal motifinin devamı olarak merkezdeki güneş motifinin çevresini, hiç boş yer kalmayacak biçimde dolduruyor. Burada da yine barok bir uygulama olarak karşımıza çıkıyor. Dediği Sultan Haziresi⁵² mezar taşlarından 11 numaralı mezar taşının arka yüzünde ki bir noktadan yayılan çiçek demeti motifi, Hünkâr Camii K17 nolu mezar taşı ile benzerlik göstermektedir.

Güneş motifi, K.17'nolu lahit tipi mezarın Kuzey ve Güney yan yüzlerinde merkezde kullanılmıştır. Kozmolojik bir anlamı ihtiva etmesi bakımından ve bir ahiretin varlığına olan inançtan ötürü bu tip semboller dini ve sivil tüm mimari unsurlarda kullanılmıştır.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresindeki başlıklı mezar baş taşlarının bir kısmında kitabe metni ile başlık kısmını ayıran bordür kısmında mukarnaslı geçiş uygulamasına rastlıyoruz. (K.10, K.2, K.1) İslam sanatında mimari yapılarda görülen geometrik bir bezeme çeşididir. İslam bezeme anlayışında mistik anlam, geometrik biçimler ve düzenlemelerin kurgusunda gizlenmiştir. Evrensel birlik ve denge düşüncesi çokgen ve çok köşeli yıldızlarla somutlaştırılmıştır. Petekler dizisi ya da hücreler halinde istiflenmiş görüntü veren mukarnas, bulunduğu yerde hem taşıyıcı hem süsleyici işlev gördüğünden statik ve plastik görevleri

⁵² Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, a.g.m, s.393.

birlikte üstlenerek diğer formlara göre çok farklı bir özellik taşır. Mukarnas, geometrik bir tasarımın üçüncü boyuta aktarılmış bir uygulaması olduğu için ışık gölge oyunları ile soyut anlamlara açılabilen, bu sebeple de görünüş olarak Müslüman sanatçının tasvirinden uzak duran anlayışına cevap veren bir buluştur.⁵³

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) mezar taşında kabartma şeklinde kullanılmıştır. İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde barok ve rokoko üslubunun etkisiyle yapılmış süslemeli mezar taşları dikkat çekmektedir. Özellikle Fransız rokokosunun karakteristik özelliği olan “S” ve “C” kıvrımları bunun yanı sıra stilize bitkisel motifler kullanılmıştır.⁵⁴ Bitkisel süslemelerin yer aldığı mezar taşlarındaki bezemelerde natüralist özellikler dikkat çekmektedir. Erkek mezar taşları süsleme programı açısından, kadın mezar taşlarına oranla daha yalın tutulmuş ve natürel bir süsleme programı uygulanmıştır. Süsleme kompozisyonlarına çok sık rastlamadığımız bu araştırmamızda mevcut tüm kompozisyonları çizimleriyle beraber ekledik.

XI. yüzyıldan sonra Anadolu uygarlıklarında plastik tutkuyu tatmin araçlarından biriside yazıdır. İslamiyet’in figüratif açıdan, resim ve heykel dalındaki bazı kısıtlamaları, yazının bir sanat dalı olarak doğma ve gelişmesine yol açmıştır. Kullanış yerleri ve türleri çok değişik olan yazının, en çok kullanıldıkları yerlerden birisi de mezar taşlarıdır. Özellikle kûfi, nesih, sülüs ve talik mezar taşları üzerinde en çok kullanılan yazı çeşitleridir.⁵⁵

Bir arşiv belgesi sayılan mezar taşlarında, coğrafi isimler, müesseseler, meslek, sanat ve zanaatlarımız, meşhur insanlar ve aileleri gibi birçok bilgiyi bulmak mümkündür. Yazılı mezar taşları Türklerin yaşadığı topraklarda varlıklarını ebedileştirdiklerinin en güzel örnekleridir. Bu nedenle şehir tarihleri araştırılırken mezar taşları içerdikleri bilgiler açısından mühim rol oynarlar.⁵⁶

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde yer alan kitabeli mezar taşlarında yer alan yazılı bezemelerde nesih, talik, sülüs, yazı çeşitlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Sülüs yazı çeşidi on iki örnekte, talik bir örnekte, rika yazı çeşidi bir örnekte, nesih yazı çeşidi iki örnekte karşımıza çıkmaktadır İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde en çok rastlanılan yazı türü sülüstür.

⁵³ Selçuk Mülayim, “Mukarnas”, **DİA**, C 31, Ankara, 1970, s.126.

⁵⁴ Doğan Kuban, **Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s.137-138.

⁵⁵ Metin Haseki, **Plastik Açından Türk Mezar Taşları**, Devlet Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1977, s.30-35.

⁵⁶ Hikmet T.Dağlıoğlu, **Mezarlarımız ve Mezar Taşlarımız**, Tarihten Sesler, 1943, s.18

Kitabelerdeki yazı şeritleri tüm örneklerde baş taşında yer almaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle el-Fâtiha, Fâtiha, Hüve'l-hallaku'l-Baki, Hüve'l-bakî, Hüve'l-Hallaku'l- Baki, Ruhuna el-Fâtiha diye başlamakta son satırları merhum, mağfur, isim, unvan, ruhiçün, ruhuna ve ölüm yılı belirtilmesi şeklinde sonlanmaktadır. Kitabelerde ölen kişinin mesleği, sülalesi, dua ile ilgili güzel sözler, ayet ve hadisler yer almaktadır. Tarih satırı tüm mezar taşlarında alt satırda yer almaktadır.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde yer alan mezar taşlarında lakap veya sülale adı, kadın mezar taşlarında eşlerinin veya yakınlarının mesleğini belirten ibareler, bazı mezar taşlarında mezar sahiplerinin peygamber sülalesinden geldiğini belirten seyyid ve seyyide gibi ifadelerin yanında hacı, hoca, molla, şeyh gibi ölünün hayattayken yaptığı dini unvanlar mezar taşlarına işlenmiştir. Mezar taşları üzerlerindeki şekil ve semboller kişilerin cinsiyetini belirtmek yanında o kişilerin meslekleri hakkında bilgiler de vermektedir.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde bulunan 148 adet mezar taşı taş malzeme ile yapılmıştır. K17 numaralı mezar taşında sadece sembolik lahit kısmında, baş ve ayak taşlarında mermer malzeme kullanılmıştır. Bu sembolik lahit kısmı oldukça fazla deforme olduğu için sonradan lahidin yüzeyini kapatması için taş levha yerleştirilmiştir. Kitabesinin büyük bölümü yıkılmış olan bu mezarda iri bitkisel motifler, mermer malzemeye kazınarak işlenmiştir.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde 162 mezar tespit edilmiştir. Bunlardan kitabe metni günümüze ulaşabilen 22 adet mezar baş taşı kataloğa yerleştirilip çizimleri yapılmıştır. Geri kalan 140 adet mezardan baş taşları mevcut olan 79 mezar baş taşını form bakımından sınıflara ayırıp, benzer formda olanların görselleri ve çizimleri kataloğumuzun sonuna yerleştirilmiştir. Haziredeki tüm mezarlar numaralandırılıp harita ve kroki üzerinde noktasal olarak gösterilmiştir. Tespit ettiğimiz mezarlardan 61 tanesinin sanduka kısmı mevcut olup ne baş taşı ne de ayak taşı günümüze ulaşamamıştır. Bu mezarlarda noktasal olarak krokide belirtilmiştir. Ayrıca şehir içinde bakıma muhtaç 2 adet mezar taşının da bu hazireye ait olmadığı ve daha sonradan korunabilmesi amacıyla bu hazireye yerleştirildiği çevre halktan edindiğimiz bilgiler ışında tespit edilmiştir.

1.2. İsa Bey Hamamı:

Saraybosna'da Bistrik ve Konak caddesini birbirine bağlayan caddede, Miljacka nehrinin güneydoğusunda yer almaktadır. Hamam gibi Saraybosna'nın birçok kamu yapısı da bu nehrin etrafındadır. İsa Bey Hamamı'nın böylesi merkezi bir konumda yapılmış olması, daha sonraki dönemlerde farklı amaçlarda da kullanılmış olabileceğini gösterir. Hünkâr Hamamı adı ile de anılan 1462'den önce inşa edilmiş İsa Bey Hamamı, Bosna Hersek'in en eski hamamıdır. İsa Bey İshakoviç'in vakıfnamesinde adı geçen hamam, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Saraybosna'daki en güzel en parlak yapılardan biri olarak belirtir. Ekrem Hakkı Ayverdi bölgede beş tane çarşı hamamının bulunduğunu fakat en hoşunun Hünkâr hamamı olduğunu söylemektedir.⁵⁷

Çifte hamam olarak yapılmış olup kadın ve erkek bölümleri bulunmaktadır. Her bir bölümünde halvet ve halvetin ön kısmında boş bir alan bulunmaktadır. 1810 yılındaki bir yangında ciddi anlamda zarar görmüş, kısa süre sonra restore edilmiştir. 1887 yılına gelindiğinde askeri güçler tarafından kışla olarak kullanılmış ve ciddi anlamda ilk yıkılışı meydana gelmiştir.

Su sistemlerine kadar yok olan hamam bir yıl boyunca tamamen kullanılamaz halde kalmıştır. 1891 yılında mağribi⁵⁸ tarzda yeniden inşa edilen yapı, hamam tipolojisine uygun olarak dikdörtgen planlı, kadın ve erkek bölümleri ayrı olarak, halvet hücreleri mekândan ayrı tutularak, yıkanma amaçlı duş odalarının kubbeli mekânın yanında yer aldığı mağribi tarz halini almıştır. “İslâm tarihçileri, Kuzey Afrika'daki beldelerin tamamına mağrib ülkeleri veya yerli halkın çoğunluğunu teşkil etmeleri sebebiyle Berberistan adını vermektedirler. Bu isimlendirme diğer tarihçiler tarafından da reddedilmemiştir. Mağrip ülkeleri veya Berberistan denilen bu toprakları üç coğrafi bölgeye ayırmışlardır. Birincisi; Kuzey Afrika'nın doğu kısmı yani Tunus ve Bicaye taraflarına İfi-ikiye denmektedir. İkincisi; Kuzey Afrika'nın batı tarafına Tilnesan bölgesi de dâhil olmak üzere Orta Mağrip (Mağrib-i Evsat) adı verilmiştir ki, bugünkü Cezayir'dir. Üçüncüsü ise, Uzak Mağrip (Mağrib-i Aksâ)'dır ve Fas topraklarını içine almaktadır. Uzak Mağrib'e Berr'ül-Udue de denir ve ayrıca Cibâl-i Berber yani Berber dağları denen bölgeyi de Uzak Mağrib'e katmak gerekir.”⁵⁹

⁵⁷ Ekrem H.Ayverdi, **Avrupada Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1981, s.250-252.

⁵⁸ İbrahim, Harekât, “Mağrib”, **DİA**, C.27, 2003, Ankara, s.318-322.

⁵⁹ Halil Cin, “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam'ın Ve Türklerin İdari Ve Hukuki Tesisleri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 2015, s.15-16.

Malzemesi Osmanlı Devleti'nin de kullandığı, Anadolu coğrafyasına has yapı malzemesi olan killi toprak mamulü tuğladır. Killi topraktan elde edilen bu tuğla malzeme yapıda taşıyıcı eleman olarak kullanılmıştır.

16 Şubat 1891 tarihinde⁶⁰ açılan İsa Bey Hamamı'nın yönetimini, önce vakıf denetimi yapmıştır. 1891 yılında buhar banyosunun yönetimi özel sektöre geçince buhar banyosuna çamur, tuz, kükürt banyoları da eklenmiştir. 1913 yılından itibaren pazar günleri öğleden sonra işçiler indirimli kullanıp 50 akçe, askerler ise haftada iki gün 20 akçe ödeyerek İsa Bey Hamamı'nı kullanabiliyordu. Yapıda o dönemde yıkanma, buhar banyosu kullanımı, masaj (tellak-masör tarafından hurma veya muz, aromalı sabun karışımı ve Angora keçisinin tüyünden veya yünden yapılmış hamam kesesi kullanılarak yapılan masaj) geleneksel ve doğal malzemeler kullanılarak kıl alma (tırış hane) gibi hizmetler sunulmuştur.

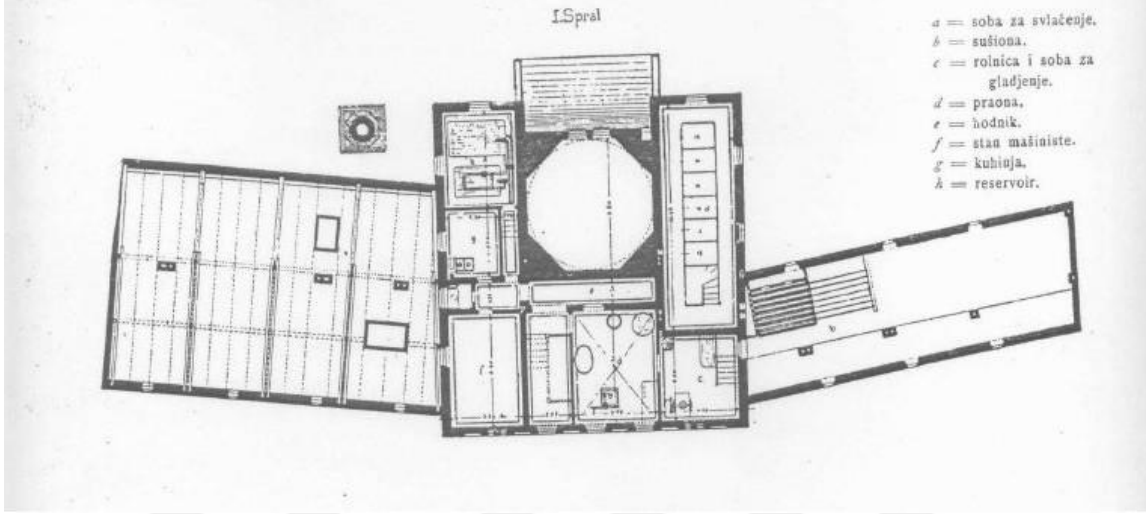
İsa Bey Hamamı'nın açılışından yirmi yıl sonra onarımı yapılmıştır. Onarım sırasında elektrik ışıklandırma sistemi kurulmuş, buhar banyosuna ise iki sınıfa ayrılan iki kabin eklenmiştir. Onarım maliyeti 63 000 forinttir.⁶¹ İki ay süren onarımdan sonra 21 Ağustos 1911 tarihinde kullanıma yeniden açılmıştır.

1992-1995 yıllarında Bosna Hersek'te meydana gelen savaş esnasında hamam ikinci kez yıkılmıştır. 2013 yılına kadar oldukça harap halde olan bu yapı, savaş esnasında korunma amacıyla uzun süre kullanıldıktan sonra, restorasyonunu Türkiye'nin üstlendiği, günümüz görüntüsüne kavuşmuştur.

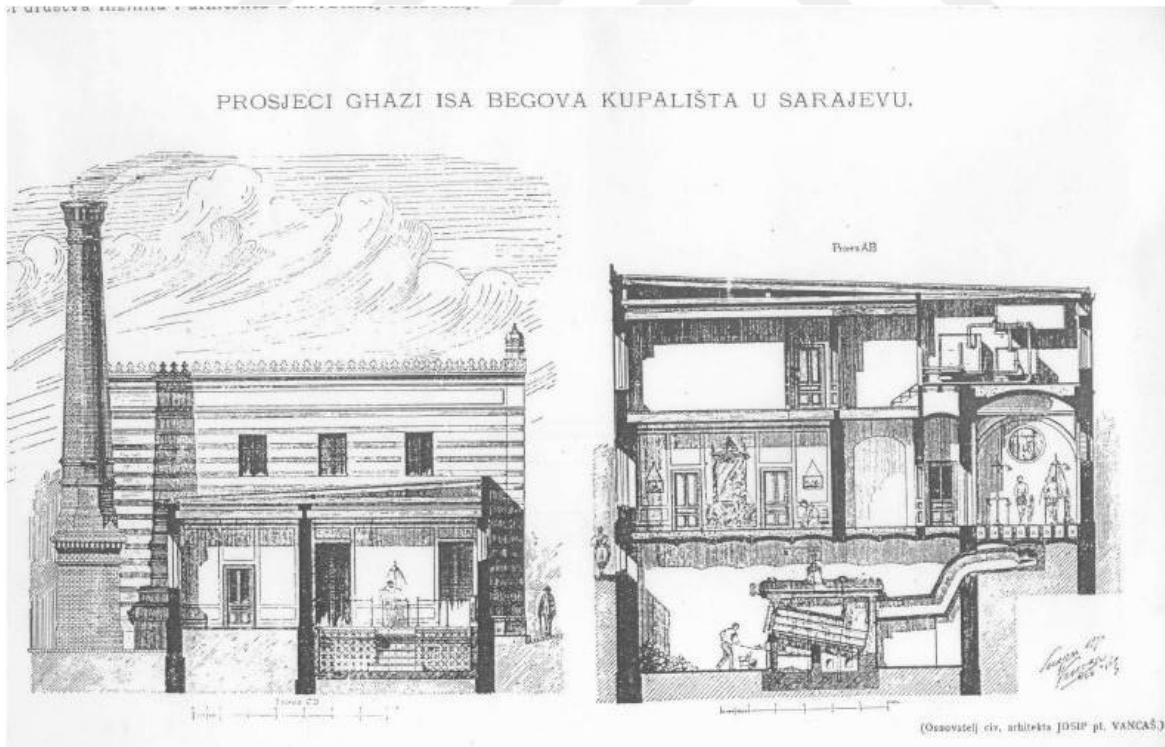
⁶⁰ Bu yeni buhar banyosu, Viyana ve Pest'teki banyoları örnek alınarak ve Saraybosna'daki müşterilerin arzularına uygun olarak inşa edilecektir. (Parna banja u Sarajevu, Sarajevski list, Sarajevo, Çarşamba, 9 Nisan 1890, sayı 42)

⁶¹ Gazi İsa-begova banja, **Večernji sarajevski list**, Sarajevo, Pazartesi, 3 Temmuz 1911, 34, S. 141

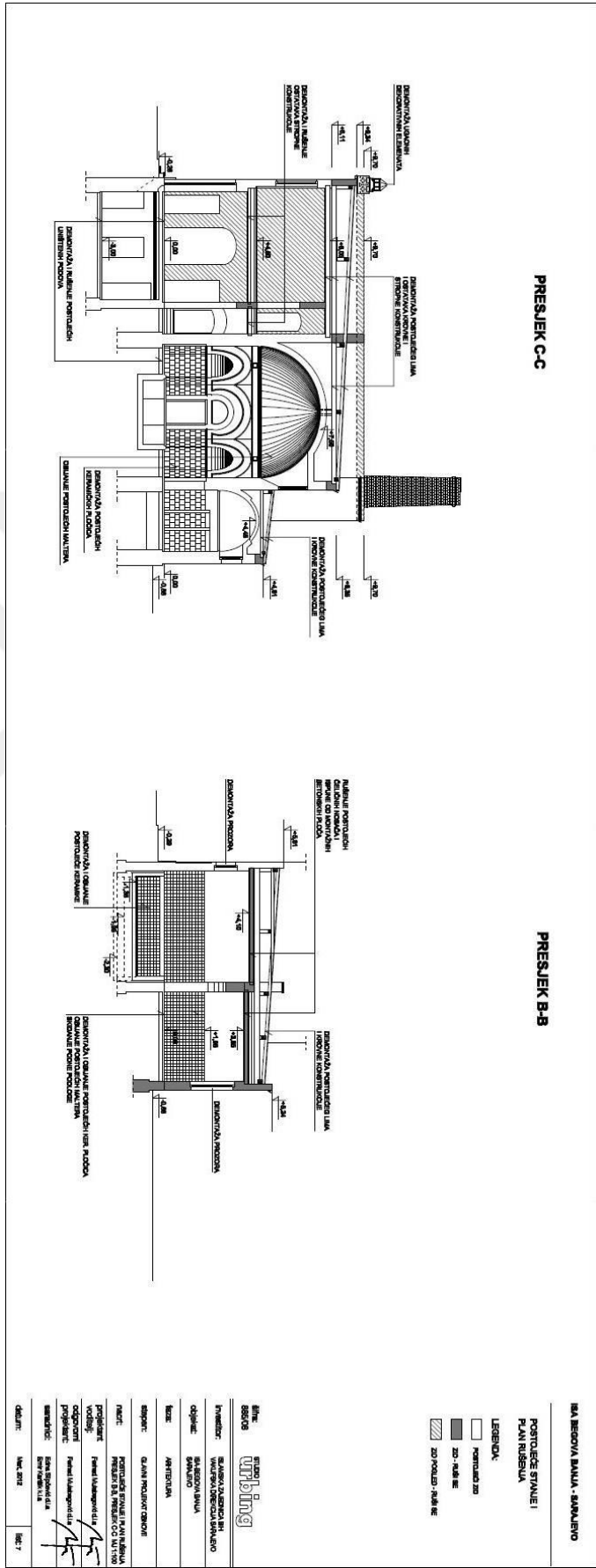
TLORISI GHAZI ISA BEGOVA KUPALIŠTA U SARAJEVU.

Çizim 8: Josef pl. Wancas, 1897 yılı planı.

Çizim 9: Josef pl. Wancas, 1897 yılı kesiti.

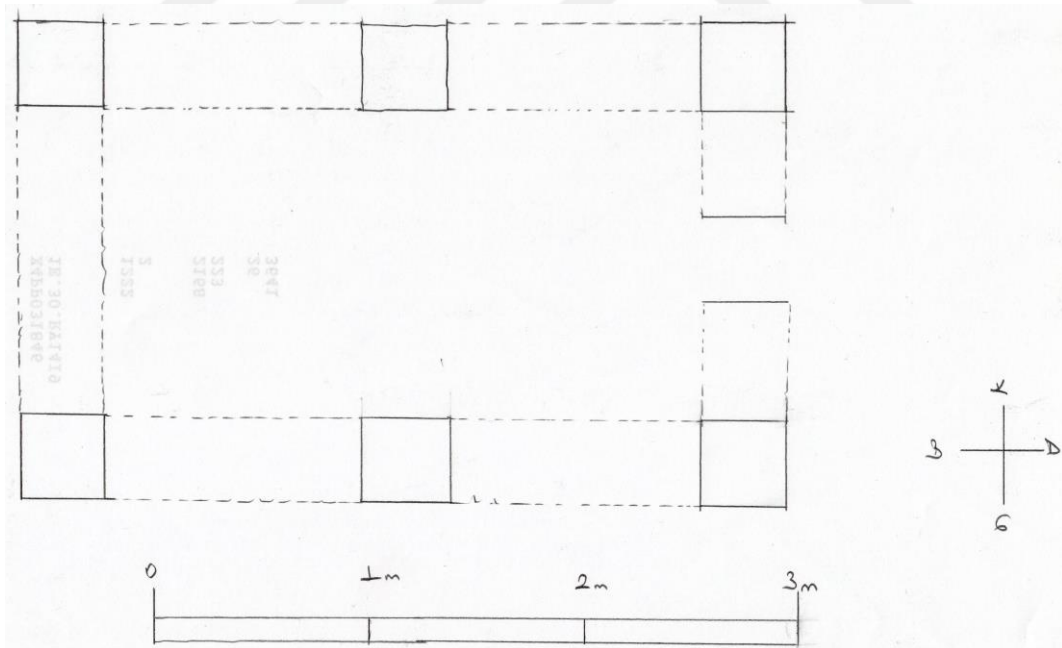

Çizim 11: 2013 Restorasyon kesiti. (er-bu inş.)

.1.3. Bistrik Şeyh İbrahim Efendi Türbesi:

Harimin batı avlu cephesinde Bistrik Şeyh Türbesi yer almaktadır. Şeyh İbrahim Bistriği hem halvetiliğin hem dönemin Bosna Hersek'i için en etkili isimlerden biridir. Bosna Hersek Osmanlı idaresine girdikten sonra XVI. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna başta olmak üzere birçok şehirde Halveti dergâhları kurulmuştur. Osmanlı döneminde Bosna Hersek'in en önemli yöneticilerinden biri olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna'nın merkezinde kurduğu külliye de bir hanikâh da inşa etmiştir. Vakfiyede hanikâhın başında Halveti tarikatına mensup bir şeyhin olması şart olarak ifade edilmektedir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Saraybosna'da ikinci Halveti tekkesi Şeyh İbrahim Bistriği tarafından kurulmuştur. Şeyh İbrahim Bistriği eğitimini İstanbul'da almış, tasavvuf ilimleri ve seyr-ü sülükünü, Ujiçeli Şeyh Müslihuddin yanında tamamlamıştır. 1660 yılında vefatından sonra da İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) yanındaki çalışmamızın konusu olan türbeye defnedilmiştir.

Çizim 13: Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesinin 2019 yılında çizdiğim planı.

Günümüzde mevcut olmayan türbenin plan şemasının baldaken tarzı olduğunu Ali Kılıcı vaktiyle yapmış olduğu baldaken tarzı türbelerle ilgili çalışmasında ifade etmiştir. Hem bu bilgi doğrultusunda hem de özellikle yapının bulunduğu coğrafya olan Balkanlar'da ve türbenin

yapıldığı dönemde bu tarzın çoğunlukla kullanılmış olmasından dolayı biz de türbeyi baldaken olarak ele almaktayız.

Fotoğraf 7: Bistrik şeyhi İbrahim Efendi türbe girişindeki kitabe.

Hazâ kabr

Şeyhu'ş-Şuyûh Bistrigî

İbrahim Efendi ruhuna

Rızâen lillahi'l-Fâtiha

Sene H.1069

Baldaken kelimesi köken olarak İtalyanca "baldacchino"dan türemiş olup anlamı "Bağdat ipeğidir". Bu tarz türbe uygulamasının kaynağını ise herhangi bir yere dayandırmak pek mümkün değil. Yalnızca türbe mimarisinde değil, yüzyıllar boyunca farklı kültürlerle ait yapılarda uygulanmış olduğu görülmektedir. Anadolu ve Kuzey Suriye'de görülen Roma devrine ait bir örneği Milas Gümüşkesen'de bulunan anıt mezarlar, kriptolu (cenazelik) baldaken türbelerle büyük benzerlikler gösterirler. İran ve çevresindeki Pers ve Sasani

ateşgedeleri ve yine Türk-İslam kültürü dışında olmakla birlikte bazı kiliselerdeki çan kulesi ve kiboryumların, baldaken türbelere etki yapması muhtemeldir.⁶²

Bu tipin uygulanmasını Anadolu'da hem Selçuklular hem de Osmanlılar türbe mimarisi dışında da köşk mescitlerde, şadırvanlarda severek kullanmışlardır. Baldaken uygulaması Anadolu Selçuklu devrinde daha çok köşk mescitlerde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Türk mimarisinde ilk defa Beylikler Döneminden itibaren türbe yapılarından baldaken tarzın ortaya çıktığı kabul görmektedir.

Şeyh İbrahim Bistriği'nin 1655'de İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) yanına baldaken tarzda yapılmış olan türbesi, plan olarak kare, sütunlarla taşınan üst örtüsü kubbeli bir yapıdır. Yapının günümüzde mevcut olmaması, kaynaklarda görsellerine ulaşılamaması özellikle süsleme programının varlığının tespitini mümkün kılamamıştır.

Erken Osmanlı Döneminde Saraybosna'da yapılmış olan diğer yapıları incelediğimizde halen ayakta olan, ya da en azından görseline ulaşabildiğimiz kare planlı, sütunla taşınan ve kubbeli baldaken türbe yapılarına rastlamaktayız. Fotoğraf ve ayakta olan halinin bilgilerine ulaşamadığımız Bistriği Şeyhi İbrahim Efendi'nin türbesinin de aynı planda olduğunu '*Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir Baldaken Tarzı Türbeler*' adlı kitabında ifade eden Ali Kılıcı, yapının kare planlı olduğunu ve sütunlar vasıtasıyla taşınan bir adet kubbesinin orijinalinde mevcut oluşu fikrine çalışmasında yer vermiştir.⁶³

⁶² Ali Kılıcı, "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı.29, Ankara 2005, s.255-286

⁶³ Ali Kılıcı, *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir Baldaken Tarzı Türbeler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, s.136-137.

II. BÖLÜM GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN KÜLLİYE BİRİMLERİ

2.1. Hünkâr Köprüsü:

Osmanlı devri taş köprü geleneğine uygun olarak 4 gözlü olduğunu kaynaklardan ve eldeki mevcut görselden tespit ettiğimiz bu köprü, külliye biriminin belki de en önemli parçası olması bakımından önemlidir. Yaptığımız araştırmalarda ve vakıf kayıtlarında mevcut olan sadece adı zikredilen bu taş köprünün, İsa Bey Camii'ni (Hünkâr Camii) baş çarşıya bağlamakta olup günümüzde sadece Milička Nehri'nin akıntılı sularının dibinde temel izlerini halen görmek mümkündür.

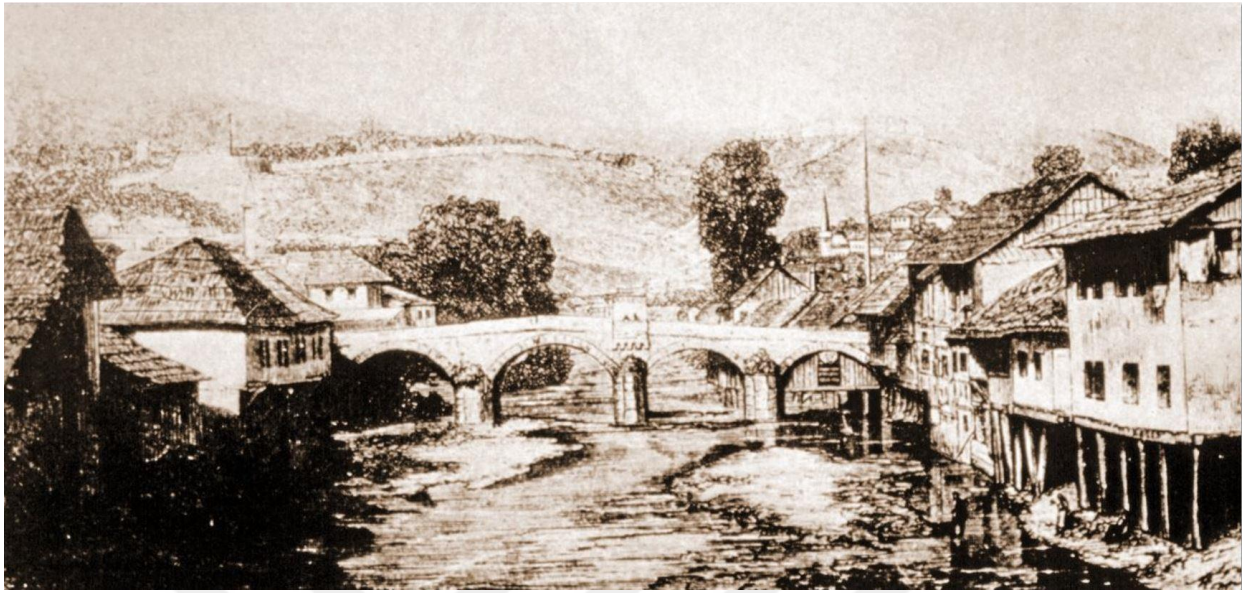
Mehmet Müezzinoğlu'nun 1974 yılında yayınladığı, *İslam Epigrafiyası Bosna Hersek* adlı eserinden bir kısım mezar taşı ve Hünkâr köprüsünün siyah beyaz fotoğrafına ulaşılmıştır. Ayrıca Milan Gojković'e ait bir adet fotoğraf, Cevdet Çulpan'a ait bir adet siyah beyaz 19.yy. sonuna ait daha eski tarihli gravür olmak üzere, iki veriye ulaşılmıştır.⁶⁴⁻⁶⁵ Tüm bu kaynaklarda da tespit ettiğimiz gibi taş köprü, 4 gözlü taş bir köprüdür. İsa Bey Camii ana giriş aksına açılan bu taş köprüde kemer çeşidi olarak yuvarlak kemer kullanılmış ve ayrıca boşaltma gözleri mevcut değildir. Görsellerden de tespit ettiğimiz gibi köprü tabliyesinin tam ortasında bir adet çeşmesi mevcuttur. Fakat ne çeşme nede köprü ile ilgili herhangi bir tezyinat elimizdeki verilerin yetersizliği dolayısıyla tespit edilememiştir.

Fotoğraf 8: Mehmet Mujezinovic, 1974, *İslam Epigrafiyası Bosna Hersek*.

⁶⁴ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 127-128.

⁶⁵ Milan Gojković, *Stari Kameni Mostovi*, Beograd 1989, s. 138-139.

Fotoğraf 9: Cevdet Çulpan, 1890, Türk Taş Köprüleri, Ankara.⁶⁶

Fotoğraf 10: Milan Gojković, Stari Kameni Mostovi, Belgrad, 1989.⁶⁷

⁶⁶ Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri**, Türk Tarih kurumu, Ankara 2002, s. 72-73.

⁶⁷ Milan Gojković, **Stari Kameni Mostovi**, Belgrad 1989, s.112-113.

2.2. Hünkâr Çeşmesi:

Kamurazade Seyfeddin Fehmi Bin Ali, 1908 yılında, Saray Bosna'da Ebniye-yi Hayriyenin Musavver Tarihi adlı eserinde, Osmanlıca çeşme kitabesinin orijinalinin rölövesini koymuş ve metni kaynağında yazarak belirtmiştir. Bu aşamada araştırmamızda çeviri yaparak çeşme hakkında veri oluşturmaya çalıştık. En eski kaynaktan yola çıkarak çeşmenin aslında minare ve Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi'nin türbesinin arasında bir bölümde yer aldığı kanaatine vardık. Mevcut çeşme kitabesinde metinler altı adet kartuş içine yerleştirilmiştir. Metinde herhangi bir tarih mevcut değildir. Altı mısralı bir beyit yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 11: (Hacı Muradzade çeşmelerinin üstündeki tarihin resmi budur.)⁶⁸

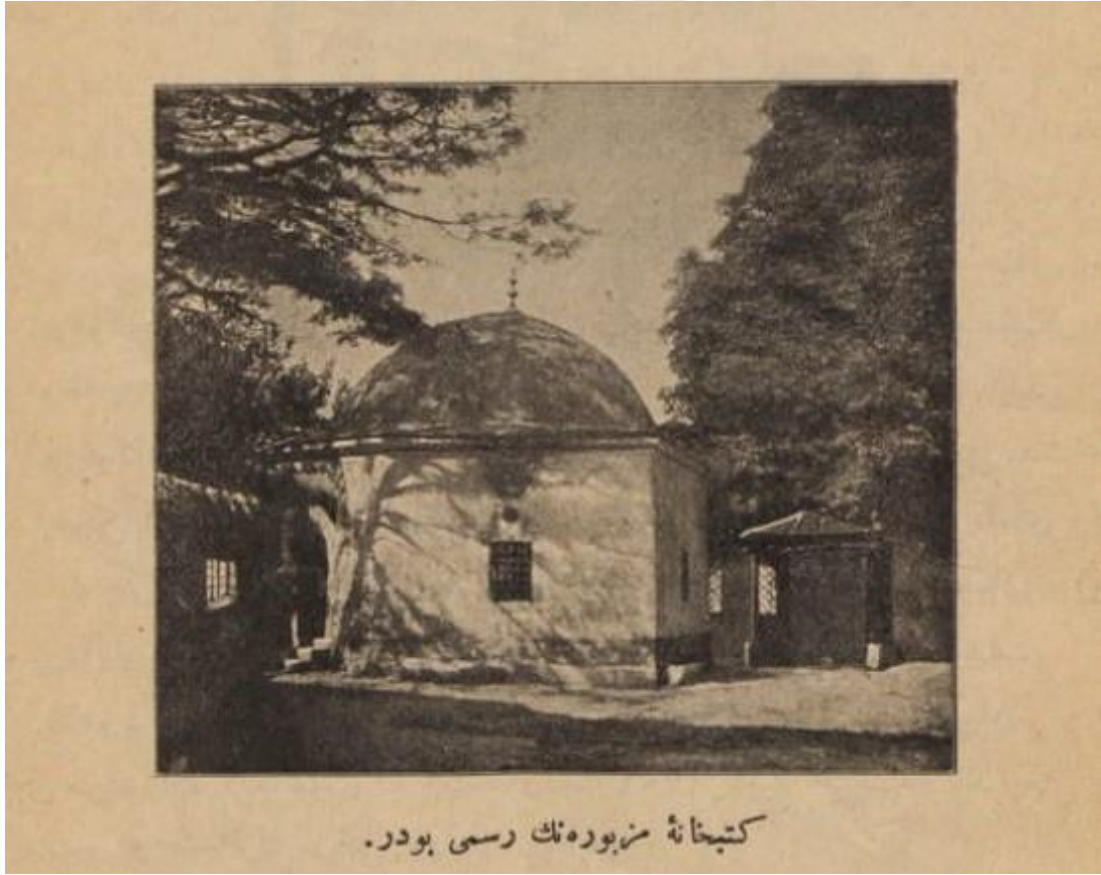
Günümüzde kayıp olan kitabenin, röleve çizimi üzerinden çevirisi aşağıdaki gibidir.

*'Akıttı çeşme-i ab zülali hasbeten li'llah
Ki el hac Muradzade Kerim Ağa ibadallah
*
Mezun eyledi cay-i irem bağı misalinde
Vuzu için dahi nus eylesun dahiibadallah
*
Çu ab eyledi tesil dedi tarihini Namık
Şarab-ı ayn-ı firdevsi ona aza ede Allah'*

⁶⁸ Kamurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17-57.

2.3. Kütüphane:

Mevcut kaynaktan⁶⁹ elde ettiğimiz bilgiler ve kısıtlı görseller ışında kütüphane binasının miladi 1800'lerde buraya divan toplantısına gelen şehrin önde geleni ve valisi hâkim oğlu Ali Paşa ve Osman Şehdi Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yapı bir merkezi yuvarlak kubbenin örttüğü, sekizgen beden duvarına oturtulmuştur. Giriş kısmı ana caddeye bakmaktadır. Her cephede madeni ızgaralı pencere açıklıkları mevcut olup, ana giriş kısmı 4 basamakla yerden yükseltilmiştir. Avlu köşesine denk gelen bu küçük ölçekli yapı ihtiyaç dolayısıyla vakfa kaydedilmiştir. Tahribattan önce bu kütüphanede önemli sicil defterlerinin ve el yazması eserlerin mevcudiyetini, araştırma yaptığımız kaynaktan da görmekteyiz. Komple taş malzemeden yapılan yapı ile ilgili ne yazık ki tezyinatıyla ilgili bir veri günümüze ulaşmamıştır. Harvard arşivindeki bu nadide kaynaktan aynen çeviri yapıyoruz.

Fotoğraf 12: (Kütüphane-i mezburenin resmi budur.)⁷⁰

⁶⁹ Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, **Saray Bosna'da Enbiya'yı Hayriye'nin musavver tarihi**, (Harvard University- Middle Eastern Division. Widener Library, Harvard College Library), Saray Bosna İslam Matbaası, 1908, s.17-57.

⁷⁰ Kemurazade S.Fehmi bin Ali, a.g.e., s.15.

'Harimin, avlusunun bir köşesinde müseddes eşkalli (altıgen) ve bir kubbe altında (türbeye benzer) bir kütüphane vardır. Bu kütüphaneyi 1167 tarih hicriyesinde bosna eyaleti valiliğine tayin olunan, hakim oğlu ali paşa ile beraber divan efendi münasebetiyle şehir-i saraya gelen Osman Şehdi Efendi bu şehri kütüphaneden mahrumiyetini görmüş olmakla 1173 tarihi hicriyesinde tehsis etmiş ve bir çok kitap nüfusa vakf ederek derununa koymuştur. Kütüphane-i mezkürenin kapısı önünde bir levha sengisin üzere böyle yazılıdır. Sene 1173 bu kütüphanede gayet güzel kitaplar bulunduğu gibi fevkalade kıymetdar bazı sicilet atikai şeriye mahfuzdur.'

2.4. Muvakkithane ile İmam ve Müezzin Odaları:

Fotoğraf 13: (Muvakkithane ile imam ve müezzin odalarının resmi budur.)⁷¹

Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, *Saray Bosna'da Ebniye-yi Hayriyenin Musavver Tarihi*, Saray Bosna, Islam Matbaası, 1908. (Harvard University- Middle Eastern Division. Widener Library, Harvard College Library).

'Bu muvakkithaneye muttasıl belde imam ve hizip için iki oda ve bir de müezzinlere bir oda toplam 3 oda 1289 tarihi hicri ve 1872 tarihi miladisinde yaptırılmıştır. Bunu yaptıran, o zaman Bosna valisi bulunan merhum Mustafa Osman Paşa idi. Sonra bu odalar, bir hayli müddet mahkeme-i şeriyeye hizmet ettiği gibi Avusturya işgal askeriyesi üzerine teşkil eden 'Meclis-i Ulemayı Vilayeti Riyaseti Dairesi' namıyla yirmi beş sene durdu. 1907 tarihi

⁷¹ Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17-57.

*miladisinde 'Meclis ilmiye Vilayeti Riyaseti' daha vas'î bir daireye nakil edildiğinden bu odalar, imam, hizip ve müezzinlere iade edildi.*⁷²

İsa Bey Camii ana avlu girişinin batı köşesinde yer alan bu bölümde, 1 adet muvakkithane odası, bir adet imam odası ve bir adet de müezzin odası bulunmaktaydı. Kıırma çatılı bir üst örtüye sahip olan ve günümüzde tamamen yok olan bu bölüm, iki kat şeklinde inşa edilmiş ve 14 pencere açıklığı ve iki avludan girilen yuvarlak kemerli girişe sahiptir. Alt kat 5 pencere açıklığı yuvarlak kemer ile nihayetlenir. Üst katta ise kare bir uygulama söz konusudur. Muvakkithane üst kat kısmı cumba şeklinde avluya doğru dışa taşırılmıştır. Yapı tuğla malzeme olup dış cephe sıva kaplamadır.

Günümüzde kayıp olan kitabenin, görseli üzerinden çevirisi aşağıdaki gibidir.

*'Bu Fatih mabedi imar ederken eyledim inşa
Yok, idi mâ-takkaddmeden bu belde içre-i mikatca*

*

*Konarken saat dedi Fazıl güher tarihi
Saray Bosna'da bu nev muvakkithane dil-cûcâ'*

2.5. Sıbyan Mektebi:

Aynı bey isimli bir zat 1605 yılında yaptırmış ve daha sonra harap olduğu için 1628 de tamir edilmiştir. Günümüzde ise tamamen yok olmuştur. Üst örtüsü kırma çatılı, yüzeyi tuğla malzemedен çatıya sahip dört adet pencere açıklığı mevcut olup her bir pencere ahşap iki pencere kanadıyla kapatılmıştır. Yapının eldeki veriler doğrultusunda kare planlı olduğu düşünülmektedir. Tüm pencereler yuvarlak kemer ile sonlanmaktadır. Ayrıca bir adet ana giriş kapısı olup bu da yuvarlak kemer ile nihayetlendirilmiştir. Yerden üç basamak ile yükseltilen yapı ile ilgili elimizdeki kısıtlı veri doğrultusunda yapının ana caddeye baktığı düşünülmektedir.

Günümüzde kayıp olan kitabenin, görseli üzerinden çevirisi aşağıdaki gibidir.

"Cami-i şerif mezkûrun cadde aşırı tarafında bir Mekteb-i Subyan bir de Medrese bulunur. Mekteb-i iptida Saraybosna muteberinden Aynı Bey isminde bir zat (1014) tarihi hicrisinde (1605) miladisinde yaptırmış, fakat zamanla harab olmuş olmakla merhum fazıl paşa

⁷² Kemurazade S.Fehmi bin Ali, a.g.e., s.16

kendi validesi ruhu için bunu 1628 tarihi hicrisinde, 1850 miladisinde tamir eylemiş kapısına bir vech tarihi hak ettirmiştir.”

'Ne ra'na resimle tevsî olundu mekteb-i etfal

Bu dar'ın Kamile Hanım olup bâni-i sânisî

*

Dedim cevher gibi Fazıl bu hayr-i madere tarihi

Çu sübyan vasıl Gufran ola merhume bânisî'

Fotoğraf 14: (Mekteb-i Mezkurenin resmi budur.)⁷³

Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, Saray Bosna'da ebniye-yi hayriyenin musavver tarihi, Saray Bosna, Islam Matbaası, 1908. (Harvard University, Middle Eastern Division, Widener Library, Harvard College Library).

Günümüzde mevcut olmayan fakat 1800'lerin başında bölgede yapılan bilimsel bir araştırma sayesinde, Harvard Üniversitesi Kütüphanesinden elde ettiğimiz makalede yapının kitabesi mevcuttur. Yapı içte on iki oda ve bir dershaneden oluşmaktadır. Günümüzde ise tamamıyla yok olmuştur.

⁷³ Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17-57.

2.6. Medrese:

Medrese binası da Ayni Bey isimli bir zat tarafından, mekteple aynı tarihte yaptırılmıştır. Medresenin tekrardan tamiri ise Fazıl Paşa tarafından yaptırılmıştır. 12 odalı bir medrese olup, bir adet dershaneden oluşmaktadır.

Fotoğraf 15: (Medrese-i mezburenin resmi budur.)⁷⁴

Kırma çatılı bir üst örtüsü olan medresenin bir de avlusunun mevcut olduğu elimizdeki gravürden anlaşılmaktadır. Ayrıca yapıda 3 adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı olduğu görülmektedir. Avlu giriş kapısının üzerinde bir inşa kitabesi ve bir de Fazıl Paşa tarafından eklenen tamir kitabesi mevcuttur.

*'Medrese on iki oda ve bir dershaneyi müstemil ve müstedil bir şekilde olup merhum Fazıl Paşa tarafından ihya edilmiş ve tamirat müdemadiyesiyle medrese ve bevab (kapıcı) maaşlarının temin zamanında bir hayli akaret mevkufe karşılık gösterilmiştir. Ve gece ve gündür kasadadır. Medresenin 1274 tarihi hicrisinde 1847 tarihi miladisinde böyledir.'*⁷⁵

Günümüzde kayıp olan kitabenin, görseli üzerinden çevirisi aşağıdaki gibidir.

*'Cay-i ilmin vaz'ı olundu a'nı bismillah ile
Hamd ola e tamam ihsan eyledi Rabb-i mucib
Yazdı şükr ana zahi bânisi tarih güher
Nev bina-ı medrese hak Fazıl'a kıldı nasip'*⁷⁶

⁷⁴ Kemurazade S.Fehmi bin Ali, a.g.e, s.17

⁷⁵ Kemurazade S.Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17

⁷⁶ Kemurazade S.Fehmi bin Ali, a.g.e., s.17

III. BÖLÜM İSA BEY KÜLLİYESİ YAPILARININ DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMASI:

Hâkimiyeti sürekli kılan en önemli unsurlardan biri elinizde tuttuğunuz bölgedeki ihtiyaca yönelik imar faaliyetlerinin sürekliliğidir. Buna en güzel örneklerden biri şüphesiz İsa Bey ve ailesinin bölge denetiminde üstlendikleri roldür. Gerek bölgenin Başşehir olması gerekse Osmanlı hâkimiyetindeki Müslüman nüfusun yoğunluğu, dini mimarinin gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Uzun yıllar Bosna Hersek bölgesinde vali konumunda yetkileri elinde bulunduran ve Osmanlı adına denetleyen İsa Bey'in adına vakfettiği eserler, maalesef bölgedeki hiç bitmeyen savaşlardan nasibini almıştır. İşte tam da bu savaşların ortasında, yani başkentinde bulunan İsa Bey Külliyesi, aslında Fatih, Fetih ya da Hünkâr Camii olarak anılan yapının inşasıyla ilk şeklini almış, çeşitli birimlerin eklenmesiyle de bir kompleks haline gelmiştir. Tabii ki bu birimler ihtiyaca yönelik olup, bölgenin bir nevi kalbi olan Saraybosna vilayetinde, yerel halkın neredeyse tüm ihtiyaçlarını karşılayan ünitelere kavuşuyor. Erken devir Osmanlı camilerinin neredeyse tüm özelliklerine sahip bu yapının Fatih adına yaptırılmış olmasından dolayı, Selatin camilerinde gördüğümüz birçok özelliğe de sahiptir. Araştırmamızda İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) son restorasyonunu 2014'de geçirmiş kısmen de olsa orijinal özelliklerini koruyabilmiş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatih adına İsa Bey tarafından yaptırılan bu yapı orijinalinde kare planlı son cemaat yeri olan bir yapıdır. Ahşap olan bu yapı Kanuni devrine gelindiğinde tamamen yıkılmış ama plana bağlı kalınarak tekrar inşa edilmiştir. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışında, Kanuni devrinde yapıya zaviye kısımları eklenmiştir. Bugün hala mevcut olan minber, kubbe altı süslemeleri ve mihrabı o tarihten günümüze gelen orijinal kısımlardır. İç isyanlar ve savaşlar neticesinde ikinci büyük yenileme faaliyeti Abdülmecid devrinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde yapı tamamen tamir edilmiş ve muvakkithane, imam müezzin odaları, dersane, sıbyan mektebi gibi külliye birimleri de tamir ve bakımdan geçirilmiştir. Cami tamir kitabesi bu dönemde eklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde yine savaşların ve yıkımın etkisiyle çeşitli yenileme faaliyetleri vakıf kayıtlarında ve enstitü kayıtlarında mevcuttur. Son olarak da 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından en son yenilemesi yapılmıştır.

Plan bakımından erken Osmanlı devri yapılarına olan benzerliği dikkati çeker. İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) şerifi tek kubbeli olması yönünden Osmanlı Erken Dönemde yapılmış olan İznik Hacı Hamza, İznik Hacı Özbek, Bursa Alaeddin, Mudurnu Yıldırım Bayezid camileri ile benzerlik taşımaktadır. Ayrıca erken dönemde Edirne'de yapılmış Şah Melek Camii, hem harimin tek kubbe ile örtülmüş planı, hem de külliye

birimlerinden olan türbesinin baldaken tarzda yapılması bakımından benzerdir. Kanuni devrinde yapılan zaviye eklemesi ile de Bursa Murad Hüdavendigâr, Bursa Yıldırım Cami, İznik Yeşil Cami ile benzer hale gelmiştir. *İznik Hacı Hamza*, ismini mimarından alan bu yapı, Osmanlı mimarisinin ilk örneklerindedir. Kare planlıdır. Son cemaat yeri olan yapı, bir adet minareye sahiptir. Devşirme malzeme sık kullanılmıştır. Hamza Bin Erdem Şah'a ait türbesi bulunur. İznik'teki en erken tarihli ikinci yapıdır. Kare planlı harimi, tek minaresi ve son cemaat yeri bakımından hünkâr camiine benzerlikleri mevcuttur. *Bursa Alaeddin Cami*, depremde hasar görmüş son cemaat yeri revakı yıkılmıştır. Kare planlı bir yapıdır. Üç bölümlü bir son cemaat yeri mevcuttur. Mevlevihane'den getirilen bir adet minberi bulunur. Dış cephede taş ve tuğla malzemeler kullanılarak cephe renklendirilmiştir. Kirpi saçak özelliği de mevcut olan bu yapı, 1960 yılında tamir görmüştür. *İznik Hacı Özbek*, Hacı Özbek Bin Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Mevcutta kitabesi olan en eski Osmanlı eseridir. Kare planlı bir harim kısmı ve üç bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Giriş değiştirilmiştir. Kitabesi girişteki pencere içine yerleştirilmiştir. Yapı tuğla ve taş malzemedен inşa edilmiş ve küfeki taşlarının yerleştirme biçimleriyle elde edilen örgü motifi kullanılmıştır. Bizans yapılarında görülen bir uygulamadır. Çukur camii de denmektedir. *Mudurnu Yıldırım Camii*, Osmanlı Mimarisinde tek kubbeli plan yapısının uygulandığı en erken örneklerden biridir. Çeşitli zamanlarda onarım geçiren cami ve hamam bugünkü görünümünü 1956 yılındaki tamirde almıştır. Günümüze cami ve çifte hamam gelmiştir. Camide moloz taş malzeme kullanıştır. *Edirne Şah Melek*, Sultan 2. Murad zamanında yaptırılmıştır. Cami, medrese, imaret, han ve türbeden oluşur. Türbesi baldaken tarzındadır. Cami tek kubbelidir. Günümüze cami, medrese, türbe gelmiştir.

Yan Mekânlı-Zaviyeli Olması Yönünden Benzerleri: *Nilüfer Hatun Camii İznik*, Osmanlı döneminde Sultan I. Murat tarafından annesi Nilüfer Hatun adına 1388 yılında inşa edilen imaret günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Tabhaneli, Zaviyeli, ya da çok işlevli camiler olarak adlandırılan ve 8-9 / 14 -15. yüzyıllarda, Anadolu'da çok fazla örneği görülen yapı tipinde inşa edilmiştir. Yapı doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen alan içine art arda yerleştirilmiş dağılım ve ibadet mekânı ile dağılım mekânının kuzey ve güneyindeki birer oda ve doğu cephesi önünde uzanan son cemaat yerinden oluşur. Doğü cephesi 40,5 m, son cemaat yeri 25,35 m genişliğinde olup son cemaat yeri dâhil derinlemesine uzunluğu 33,60'mdir. *Bursa Hüdavendigâr Camii*, Cami ters T plan şemasına sahiptir. İki katlı olup alt kat ibadethane üst kat ise medrese olarak inşa edilmiştir. Cami kısmı harim ve yanlarındaki zaviye odalarından oluşmaktadır. Harim bölümü kubbe ile örtülmüş olup, camiinin kubbesi altında bir de şadırvan yer almaktadır. Camiinin en ilgi çeken özelliklerinden biri ise mihrabın üzerindeki dua edilen

odaya açılan bir pencere olmasıdır. Bu pencere kesin olarak bilinmese de Sultan I. Murad'a ait olduğu düşünülmektedir. *Bursa Yıldırım Bayezid*, Yıldırım Külliyesi'nin ortasında yer alan Yıldırım Cami, 14. yüzyılın sonlarında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış olup, zengin taş işçiliği ile kentin en dikkat çeken yapılarından biridir. "Ters T" planlı camilerin en özgünü olan Yıldırım Cami'nde süsleme olarak, Bursa tipi kemerlerin çok görkemli biçimde uygulandığı görülmektedir. Yıldırım Cami'nde, giriş eyvanına mukabil yanlarda iki oda olup bu odalara dışarıdan da girilmektedir. Ortada arka arkaya iki kubbe, yanlarda birer eyvan ile birer ocaklı ve küçük pencereye sahip oda bulunur. Camiye ayrı bir özellik kazandıran Bursa kemerleri, iki ana kubbeyi birbirinden ayıran büyük kemerde ve pencerelerde kullanılmıştır. Merkez kubbe iç mekâna ferahlık veren bir yüksekliğe sahiptir. Duvarları kesme taşlarla kaplı olup, namaz kısmı ve yandaki eyvanlar zeminden yüksektir. Eyvanların üstü, sivri tonozların oluşturduğu sekiz köşeye oturan kubbeyle örtülmüştür. Kare plan üzerine oturan mihrap kubbesi, sekiz sıra stalaktitli yaşmak ile örtülüdür. Köşelerinde cilalı yeşilimsi mermer sütunlar vardır. Caminin doğu ve batısındaki odalar alçıdan ufak, büyük hücreli, maşalıdır. Stalaktik saçaklı, geniş ajurlu, on iki yıldızlı ve yeşil çini parça kakmalı, süslü, nesih ve kufi hatla yazılı hadis ve dualarla bezenmiş odalar; çapraz tonozlarla kaplıdır. Ön cephede yer alan ayaklar ve bunları bağlayan kemerler, kurşuni renkli mermerden yığma olarak yapılmıştır. Revak beş kubbeyle örtülüdür. *Bursa Yeşil Cami*, Yeşil semtinde bulunan cami, 1419 yılında, Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. "Ters T" planlı camilerden olan Yeşil Cami, Bursa'nın olduğu kadar ülkemizin de en güzel tarihsel yapılarından biridir. Caminin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Yapıda, bazı Bizans döneminden kalma yapı malzemesi de kullanılmıştır. Yeşil Cami'nin girişindeki taş kapı, Türk taş oymacılığının güzel bir ürünüdür. Mukarnaslı yaşmağı olağanüstü güzelliğindedir. Kapı kemerinde yeşil taş ve mermer kullanılmıştır. Taş kapının sağında ve solunda ikişer pencere, bunların arasında da birer dış mihrap vardır. Bunlarda da çok ince taş işçiliği görülür. Caminin tüm süslemeleri ünlü şair Lamii Çelebi'nin babası olan Nakkaş Ali tarafından yaptırılmıştır. Caminin büyük bölümü çini ile kaplıdır.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren yapılan camilerde tek kubbeli, çok kubbeli ve zaviyeli plan tipinin uygulandığını görmekteyiz. İlk yapıldığı dönemden günümüze gelene kadar birçok kez tahrip edilen ve çok çeşitli eklemeler ve tamirat geçiren İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ile Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yapılan camileri karşılaştığımızda birtakım benzer yönlerini görmekteyiz.

Özellikle ilk dönemlerde mahalle mescitleri olarak yapılan, İznik Hacı Özbek, İznik Hacı Hamza, Bursa Alaeddin Camii gibi erken Osmanlı camileri, kare planlı ve harim bölümü tek kubbe ile örtülü, son cemaat yerleri bulunan yapılar olarak inşa edilmiştir. Dıştan 15,42x15,32 ölçülerinde, ⁷⁷kare planlı

⁷⁷ Eyice, S. "Hünkâr Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul, 1998, s.486-487.

hariminin üzerinin tek kubbe ile örtülmüş olan Hünkâr camii de tek kubbeli plan tipi ile benzerlik göstermektedir.

Mehmed Fazıl Paşa'nın 1264'te (1848) İsa Bey Camii'nin (Hünkâr Camii) iki yanına ilave ettirdiği kanatlarla⁷⁸ yapı, Tabhaneli camilere benzer bir hale gelmiştir.

Osmanlı bir uç beylik iken devletleşmesine öncülük eden ahiler ve gezici dervişler için Zaviyeli- Tabhaneli olarak inşa edilen camilere ilk olarak Edirne ve Bursa'da rastlamaktayız. Bu Cami plan tipi ilk dönemden başlayarak 14. Yy. sonuna kadar tercih edilmiştir. İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ilk yapıldığı dönemde Tabhaneli-yan mekânlı olarak planlanmasa da geçirdiği eklemeler ve yeniliklerle Bursa Yıldırım Bayezid, İznik Yeşil Cami gibi ters T planlı-Zaviyeli camii olarak adlandırılan erken Osmanlı camilerini hatırlatmaktadır.

İsa Bey Hamamı 1462 yılında yaptırılmış ve orijinal halinden günümüzde sadece sıcaklık kısmının kubbesi ve yanındaki birkaç birim kalmıştır. Uzun yıllar şehrin banyo ihtiyacını karşılayan ve altından geçen kanalizasyon sistemiyle şehir kanalizasyon sistemine bağlanan bu yapı, geçirdiği savaşlar ve yıkımlar sonucunda Avusturya-Macaristan gözetiminde baştan aşağı yenilenmiştir. 1995 savaşında halkın sığındığı bir yer olan hamam 2013 de bizzat bulunduğumuz Türk heyet tarafından yenilenmiştir. Yapı günümüzde otel olarak kullanılmaktadır. Özellikle yenileme faaliyetleri sırasında ortaya çıkardığımız bir adet tuğla kaplı sıcaklık kısmına ait kubbesi, soyunmalık kısmı ve ateş hane bölümü, göstermektedir ki yapı orijinalinde tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Özellikle ikinci kat seviyesinde tespit ettiğimiz duvar içlerindeki künk uygulaması, hamamdaki rutubeti önleyici uygulamalardan biridir. Ayrıca zemin kısmında yaptığımız kazı faaliyetinde, yuvarlak kemerli ve hamamdan şehre çıkışı olan ve uzayıp giden eski kanalizasyon sistemi de orijinal kalan önemli özelliklerden biridir. Osmanlı çifte hamam tipolojisinden plan bakımından ayrılan bu hamam, bölgenin en gösterişli yapılarından biridir. Neredeyse İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ile eş zamanlı yapılan bu yapı külliyesinin en eski birimlerindedir. Saraybosna Enstitüsü'nde muhafaza edilen en eski restorasyon planlarında tamamı ile batı tarzı bir görünüme kavuştuğu anlaşılmaktadır.

1800'lerde mağribi görünüme kavuşan bu yapı neredeyse tüm bir Saraybosna'nın sıcak su ihtiyacını karşılamaktadır. Yapıda bugüne kadar Anadolu'da hiç görmediğimiz, yapıdan tamamen ayrı ölçeklendirilen ve hamamın ateş hane bölümüne kemerli bir geçişi olan 'tüteklik' yani baca sistemi mevcuttur. Tamamen ince tuğla malzeme ile inşa edilen bu bölüm 22 m olup zeminden yukarıya doğru daralmaktadır. Dikdörtgen kaide kısmı mevcutken, 3 m

⁷⁸ Eyice, S. "Hünkâr Cami", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul, 1998, s.486-487.

seviyesinden sonra, yuvarlak olarak yukarıya doğru daralır. Kaide ve gövde kısmının birleşiminde mukarnaslı bir uygulama söz konusudur. Batı ve doğu sentezi bir plan ve görünüme sahip bu hamam, set şeklinde külliyei şehrin diğer yapılarından ayırmaktadır. Çalışmamız esnasında içeride temizlik ve sökülme işlerini yaptığımız bu yapıda, özellikle dikkatimizi çeken çifte hamam olmasına rağmen bir adet sıcaklık kubbesine sahip olmasıdır. Roma hamamlarına benzer görünümü özellikle Avusturya-Macaristan yenilemesiyle gerçekleşmiştir. Bu yapıyla ilgili yaptığımız araştırmalarda *vakıf kayıtları*, *Seyahatnameler* ve *Kemurazade Seyfuddin Fehmi*'nin 1800'lerde yaptığı araştırmalar ve çeşitli araştırmacıların sınırlı çalışmalarından yola çıkarak özgün halinin neredeyse hiç korunamadığı anlaşılmaktadır.

Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi, Anadolu'da erken devir Osmanlı türbeleri içerisinde Baldaken tarzda inşa edilen türbeler grubuna girer. 17. yüzyılda Saraybosna'da ikinci Halveti Tekkesi Şeyh İbrahim Bistriği tarafından kurulmuştur. Bosna Hersek' in Osmanlı idaresine geçmesinden sonra 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna başta olmak üzere birçok şehirde Halveti dergâhları kurulmuştur. Osmanlı döneminde Bosna Hersek'in en önemli yöneticilerinden biri olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna'nın merkezinde kurduğu külliye de bir hanikâh da inşa etmiştir. Vakfiyede hanikâhın başında Halveti tarikatına mensup bir şeyhin olması şart olarak ifade edilmektedir. Özellikle şeyhlerin ihlaslı, iyi davranışlı, cömert, takva ve vera elbisesini giymiş, şeriat yolunda müstakim olmaları, sadık ve evliyaların yolunda yürümeleri, şeriatın emir ve nehiyelerine sıkı riayet etmeleri, cemaatle namaz kılmaları, oruç tutmaları, zikir yapmaları, Kur'an okumaları, nefesine galip gelmeleri ve salık olarak güzel ahlaka sahip olmaları şart koşulmuştur. Şeyh'in Halveti tarikatına mensup olmasını isteyen Gazi Hüsrev Bey, 19. yy ortalarından itibaren Saraybosna'da Halvetiliğin etkisi azalıp, Nakşibendiliğin artması sebebiyle hanikâha Nakşibendi şeyhleri getirilmiştir. Bir zaman sonra da hanikâh medreseye dönüştürülmüştür. Gazi Hüsrev Bey hanikâhında 18. ve 19. yüzyılda şeyhlik yapan zatların isimleri kaydedilmiştir.

Şeyh İbrahim Bistriği tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra tasavvufi ilimleri ve seyr-ü sülükünü Ujiçeli Şeyh Muslihuddin'in yanında tamamlamıştır. Şeyh İbrahim Bistriği 1660 yılında vefatından sonra oğlu Şeyh Muhammed İbrahim Bistriği (ö. 1671) ve torunu Şeyh Salih b. Muhammed (ö. 1698)'ten sonra Şeyh Muhammed geçmiştir.

Halvetiyye 'de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilik'te

hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır.⁷⁹ Halvetiliğin tasavvuftaki manası ‘Ne bir melek ne de bir insanın olmadığı yerde Hak ile gizlice konuşmaktır.’⁸⁰ Bir kimse ile yalnız kalmak⁸¹ anlamına geldiği gibi ıssız yerde yalnız kalmak anlamına da gelmektedir.⁸²

Özellikle Halvetiliğin Bosna’da ikinci kurucusu olan İbrahim Efendi’nin, İslami ilimleri yayma konusunda Osmanlının sancağını burada devralması ve bu bölgede halvetiliğin güç kazanmasına vesile olması bakımından oldukça önemlidir. Bu Osmanlı yayılma politikasına da güç katmıştır. Araştırmamızda halvetilik üzerine oldukça fazla çalışma olduğunu gördük. Amacımız Bosna’da bu tarikatın en önemli ikinci ismi olan, İstanbul’da eğitimini alan ve bölgeye gelen bu zatın kaybolmaya yüz tutmuş türbesini kayıtlara geçirmektir. Bu açıdan kayıtlarda kare sütunların taşıdığı kubbeli ve kare planlı baldaken tarzda inşa edilmiş oldukça sade bu yapının günümüzde yok olmaya yüz tuttuğunu tespit ettik. En son yenilemeyi 2015’de geçiren türbenin 4 duvarında iyileştirme ve yabancı otların çürütülmesi işlemi yapılmıştır. Özgün yerinde korunmaktadır.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresi, kitabesi olan mezar baş taşlarında, ilk veya ikinci satırı genellikle el-Fâtiha, Fâtiha, hüve’l-hallaku’l-baki, hüve’l-bakî, hüve’l-hallaku’l-baki, ruhuna el-Fâtiha diye başlamakta son satırları merhum, mağfur, isim, unvan, ruhiçün, ruhuna ve ölüm yılı belirtilmesi şeklinde sonlanmaktadır. Özellikle 18.yy, 19.yy ve 20.yy mezarlarının yer aldığını tespit ettiğimiz İsa Bey Camii Haziresinde, mezar taşlarında yoğun olarak kullanılan servi ağacı motifi İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresinde bir örnekte tespit edilmiştir. Kat no. 15 mezar taşının ayak taşlarında, sağ ve solda iki adet servi ağacı motifi yer almaktadır. Servi ağacı motifi mezar taşlarında yoğun olarak tercih edilen bir motiftir. Bu motife Çapanoğullarının mezar taşlarında da rastlamaktayız. Hakkı Acun’a ait Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri adlı kitabın bir bölümünde, Çapanoğullarına ait mezar taşları yer almakta ve burada verilen 1.2.3.4.5.67.10.14 no’lu örneklerde servi ağacı kullanılmıştır.⁸³ Servi motifi Karamanoğulları devrinden Konya mezar taşlarında da görülen bir süsleme elemanıdır.⁸⁴ 14.yy. ile birlikte mezar taşlarının ayakucunda çok sık kullanılmıştır. Sürekli yeşil kalmasıyla ve uzun boyuyla ebedi olanı simgeleyen servi ağacı motifini kullanma geleneği Osmanlılara

⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Halvetîyye”, **DİA**, c. XV, İstanbul 1997, s. 394.

⁸⁰ Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2004.

⁸¹ Asım Efendi, Kamus Tercümesi, (Matbaa-i Osmaniyye), c.3, İstanbul, 1304-1305, s.805.

⁸² Türkçe Sözlük, **Türk Dil Kurumu**, (TTK Basımevi) Ankara 1988, c. I, s. 603.

⁸³ Hakkı Acun, **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2005, s.365-650

⁸⁴ Seyfi Başkan, **Karamanoğulları Devri Konya Mezar taşları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.75

Bizanslılardan geçmiştir. Ölülerden çıkan kokuları dağıtmak için reçine kokulu bu ağaçtan yararlanılmıştır.⁸⁵ ‘Bitkisel kategoriye dâhil edebileceğimiz bir diğer örneği saksıdan çıkan dalları ve meyveleriyle bütünlük arz eden hayat ağacı motifi oluşturmaktadır. Hayat ağacının yetiştiği saksı motifinin realiteden uzak sembolik bir yapıya sahip olduğu açık bir durumdur. Bunun yanında, simetrik olarak sıralanan yapraklar ve onları tamamlayan meyveler, bu oluşumun diğer örneklerini teşkil etmektedir.’⁸⁶ Özellikle Saraybosna İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresinde servi motifinin yer aldığı bir adet ayak taşında (K.15), ortada vazodan çıkan çiçek demeti motifi dikkat çekmektedir.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Canan Hanoğlu, "Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları" konulu tez çalışmasında, mezar taşları üzerine geniş çaplı bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmasında tarihi mezar taşlarının sırlarını ortaya koyan Hanoğlu, servi motifi ile ilgili şu tespitte bulunmuştur. ‘Servi ağacı uzun boylu, fırtınada bile ağır tavrı, temizliği, güzel kokusu, yoğun dal ve yaprakları aracılığı ile rüzgâr gibi dış etkenlere karşı koruyucu niteliği dolayısıyla servi bir mezarlık ağacı olarak kullanılmıştır ve mezar taşları üzerinde de süsleme unsuru olarak yerini almıştır. Bunda özellikle 'ebedi hayat' kavramı birinci derecede rol oynamış olmalıdır. Çünkü servi yaz kış yeşil kalabilen, arada bir ölmeyen, çok uzun ömürlü bir ağaçtır. Servinin en üst dalının ucunun eğri durması, Allah karşısında boynu bükük kalmayı, çaresizliği sembolize etmektedir.’⁸⁷

Kitabelerde ölen kişinin mesleği, sülalesi, dua ile ilgili güzel sözler, ayet ve hadisler yer almaktadır. Tarih satırı tüm mezar taşlarında alt satırda yer almaktadır. İsa Bey (Hünkâr Camii) haziresinde yer alan kitabeli mezar taşlarında yer alan yazılı bezemelerde nesih, talik, sülüs, yazı çeşitlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Sülüs yazı çeşidi on iki örnekte, talik bir örnekte, rika yazı çeşidi bir örnekte, nesih yazı çeşidi iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) haziresinde en çok rastlanılan yazı türü sülüstür.

2013 Temmuz ayında hamamın restorasyonu için gittiğimiz Saraybosna’da, oldukça bakımsız haldeki hazirede tespitlerimize göre 140 civarında bulunan mezar âdeti, 2015-2016 yıllarında gerekli çürütmeler tamir ve bakım çalışmaları sonrası 162 âdete çıkarılmıştır. Yaptığımız fotoğraflama ve belgeleme çalışmasında asıl amacımız mevcudun yerini ve adetini

⁸⁵ Ayla Ersoy, “Eyüp’teki Mezar Taşlarında Servi Ağacı Kültü”, **V. Eyüp Sultan Sempozyumu**, Tebliğler, 11-13 Mayıs, İstanbul, 2001, s.94-96

⁸⁶ Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, “Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.10, Konya, 2003, s.380.

⁸⁷ Canan Hanoğlu, **Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, (Basılmış Doktora Tezi), Rize, 2006, s.78

tespit etme, kitabeli baş taşlarını çözümlmek ve kayda geçirmekti. Hazirede bulunan mezarların genel olarak 18-19-20.yyllara ait olduğunu ve en eski mezarın ise Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi'ye ait 17.yy mezar anıtı olduğunu tespit ettik. Ekseriyetle 19.yy mezarlarının günümüze geldiğini araştırmamızda tespit ettik. Mevcut mezarlardan kitabesi olanlar, kaynaklarda mevcut ise karşılaştırmalı incelemeye tabi tutup tercüme ettik ve kaynakta yoksa bile tercümesini yapıp kataloğa yerleştirdik. Saraybosna'nın en merkezi yerinde, yaklaşık 1700 m2 lik bir alanda kroki çalışması yapıp hazirenin özgün sınırlarını belirledik. Bir kısmı sivil yerleşmeye yaslanan hazirenin orijinal halinin daha geniş olabileceği varsayımını, özellikle araştırmamızın ana kaynağı olan Kemurazade Seyfeddin Fehmi bin Ali'nin İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) şerifi adlı Harvard üniversitesi kütüphanesinde Osmanlı Türkçesi olarak kaleme aldığı makalesinden yola çıkarak edindik. Bölgenin maruz kaldığı yoğun savaşlar külliyesinin diğer birimleri gibi hazirede de ciddi tahribata yol açsa da tüm yazılı kaynaklar ve vakıf kayıtları yok olsa da mezarlardaki kitabeler tarihinin ve bölgesinin sessiz şahitleri gibi günümüze ve araştırmalarımıza ışık tutmaktadır.

IV. SONUÇ

2013 yılında İsa Bey hamamı restorasyonu dolayısıyla gittiğim Saraybosna şehrinde, bakımsız halde bulduğumuz hamam, bugün restorasyonu bitirilip otel işletmesine devredilmiştir. 1992-96 harbinde İsa Bey Camii duvarları minare şerefesine kadar kurşun ve mermi izleriyle dolmuştur. Hazire kısmında tahrip edilen mezar baş taşı sayısını kaynaklarla karşılaştırdığımızda günümüzde olduğundan daha fazladır.

İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Haziresinde yer alan mezar taşları, şahideli ve sembolik lahitli mezarlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Mezar taşlarının çoğu dikdörtgen gövdelidir. Prizmal gövdeli olan örnekler kavuk ve sarık şeklinde başlıklıdır. Bazı örneklerde kavuk ve sarığa yer verilmemiş, piramidal gövde sivri kemer biçimli bir form ya da tepelik bölümüyle sonlandırılmıştır.

Mezar taşları başlık biçimlerine ve tepelik formlarına göre değerlendirildiğinde, başlıklı mezar taşı sayısı 48, sivri kemer biçimli tepelikli mezar taşı sayısı 63, tepelik kısmı düz olan mezar taşı sayısı 14, olarak tespit edilmiştir. Bazı mezar taşlarının başlığı boyun bölümünden veya gövdeden itibaren kırık olduğu için başlık ve tepelik formu tespit edilememiştir. Hazirede yer alan kitabesiz ve süslemesiz mezar taşları değerlendirilmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından, 2014 yılı restorasyonu ile cami ve hazirede yenileme çalışmaları yapılmış, özellikle cami içi tezyinat projelere bağlı kalınarak tümüyle elden geçirilip yenilenmiştir.

Resmi kayıtlara göre Osmanlının Balkanlarda; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Kosova, Macaristan, Romanya, Makedonya, Sırbistan-Karadağ, Yunanistan başta olmak üzere kayıtlara geçen inşa ettiği eser sayısı 16.004 iken bugün ayakta kalan eser sayısı 2.021 dir.⁸⁸ Bu rakamların da gösterdiği üzere Balkanlarda uzun bir süre sistemli olarak Osmanlı, Türk ve İslam izlerini silme politikası, hala Balkan ülkelerinde okutulan ders kitaplarına bile açık ve alenen yansıtılmıştır. Bu içler acısı durumu göz önünde bulundurarak, yenilemesinde bizzat görev aldığımız, İsa Bey hamamı restorasyonu vesilesiyle, İsa Bey Külliyesini (İsa Bey, Fatih, Fetih) araştırma konusu olarak seçtik. Külliyenin kaybolan birimleri de olmak üzere on yapıdan oluştuğunu tespit ettik. Tipolojik olarak erken devir Osmanlı mimari özelliklerine sahip

⁸⁸ Mehmet Z.İbrahimgil, **Balkanlardaki ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasının Dünü Ve Bu Günü**, Vakıf Ve Kültür, C.1, Ankara, 1999, s.6.

olmakla beraber klasik devir ve geç devir eklemeleriyle günümüze ulaştığını anladığımız bu külliye, cami, hamam, türbe, hazire, sıbyan mektebi, derslane, muvakkithane, imam ve müezzin odaları, çeşme ve köprüden oluşmaktadır. Yapılan araştırmada camide çeşitli dönemlerde yenileme faaliyetleri mevcut fakat orijinal yapının ahşap kare planlı ve gösterişli bir Fatih devri yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Gördüğü çeşitli yangınlar ve yenileme çalışmaları ile günümüze ulaşan yapıya farklı dönemlerde eklemeler yapıldığı da kayıtlardan anlaşılmaktadır. İç mekânda tezyinat Abdülmecit dönemine kadar çeşitli sebeplerle kısmen de olsa ulaşmıştır fakat bu dönemden sonra geç Osmanlı süslemeleri yapının iç mekânını tümüyle kaplamaktadır. Minare gövdesi, kubbe kasnağı, kubbe, beden duvarları 2014 yılına kadar savaşın acı yüzünü şehre haykırırcasına kurşun izleriyle kaplıydı. Günümüzde ayakta kalan bir diğer yapı ise hamamdı. Plan özellikleri bakımından orijinalinde çifte hamam olarak yapılan bu yapı daha sonra geçirdiği yangınlar ve savaşlar neticesinde farklı dönemlerde restore edilmiştir. Şimdi otel olarak işlev kazanan hamamı restore ederken ilk olarak içinde yıllarca birikmiş moloz ve yikıntıyı boşalttık. Temizleme çalışmaları bitince restorasyon planına bağlı kalınarak orijinal kısımları tespit edildi. Kubbe ve tonozlar ortaya çıkarıldıktan sonra çürütme ve derz yenileme çalışmalarıyla restorasyona devam ettik. İskele ve desteklerle kubbe yenilendi. Tonozlu bölüm restore edildi. Yapı tümüyle işlev kazanana kadar tüm konservasyon ve restorasyon faaliyetleri titizlikle yürütüldü. Bugün Saraybosna'nın sembol yerlerinden biri haline gelen İsa Bey hamamı ziyarete açıktır. Çalışmamızın özellikle ana damarlarından biri olan ve bizim de heyecanla araştırdığımız bir diğer konusu kaybolan yapıların yerlerinin tespiti ve kayıt altına alınmasıydı. Hünkâr köprüsü, Medrese, Sıbyan Mektebi, Muvakkithane ve imam, müezzin odaları ile ilgili bir gravür ve resimlerden yola çıkarak ve elde ettiğimiz kaynakta ki kısıtlı veriler ışığında yer tespiti yapıldı. Köprü temel izi tespit edildi ve kayıt altına alındı. Diğer yapılarla ilgili yüzey araştırması ve yer tespiti yapıldı. 'Saraybosna'nın Musavver Tarihi' adlı kırk beş sayfalık bir çalışmada kaybolan yapılarla ilgili bilgilere ulaşıldı. Günümüz Türkçesine çevirisi yapıp çalışmamıza eklendi.

Belki de Osmanlı ve İslam hoşgörüsünün en güzel örneği, külliye birimlerinden biri olan günümüzde tamamen yok olmuş hünkâr köprüsünün hem camiye hem kiliseye ulaşımı sağlayan bir görevi olmasıdır. Amacımız araştırmamız vesilesiyle, Osmanlının bu güzide baş şehrinde miras bıraktığı, unutulmaya yüz tutmuş, bu önemli eserler bütününe kayıt altına almaktır. Elimizdeki kaynaklar ve kayıtları toplu şekilde yayınlamayı da amaç edindiğimiz bu çalışmada, var ise eksikliklerimizin yeni araştırmacılar ve gün yüzüne çıkacak yeni belgeler ışığında yeniden değerlendirilmesinin nazarı itibara alınmasını ümit ediyoruz. Bir ulusu oluşturan fertler, tarihinin düzenli kaydına ve nesnellğine olabildiğince sahip çıkmalıdır.

1. MEZAR TAŞLARI KATALOGU

Katalog No: 1

Fotoğraf No: 1

Çizim No: 1

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Ahmet Paşa

Tarihi: H. 1125, M. 1713

Türü: Erkek Mezarı.

Formu: -Baş taşı: Gövdesi dikdörtgen, kare bir kartuş içinde kitabesi yer alıyor, Düşey dilimli, Kafesi sarıklı baş taşı hala ayakta.

-Ayak taşı: Dikdörtgen ve sade, ayakta.

Ölçüleri:

-Baş taşı: 115x27x26cm

-Ayak taşı: 112x30cm

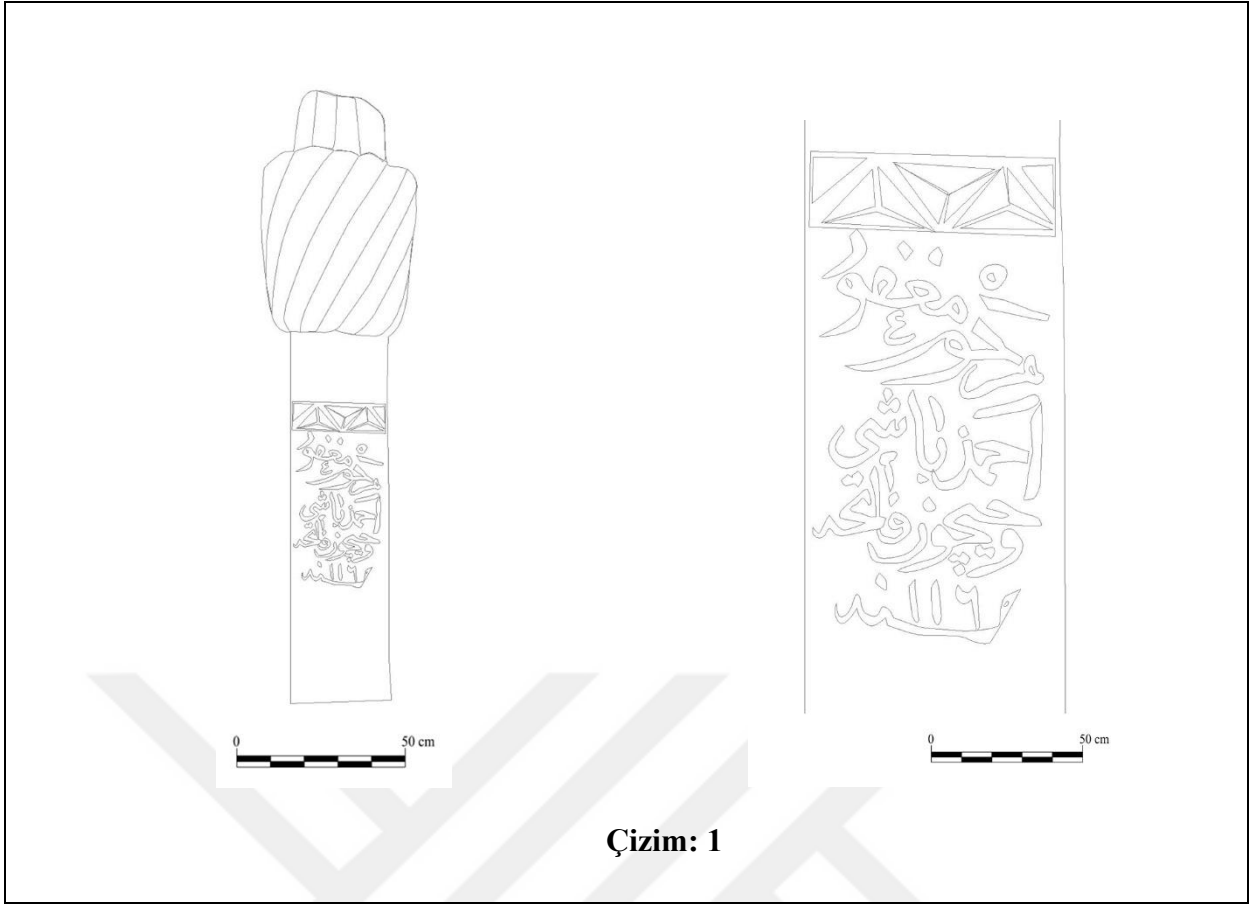
Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Merhûm Mağfur Ahmed Paşa Ruhiçün El-Fâtiha

Sene 1125/1713

Tanım ve Kompozisyon: Baş taşı tepelik kısmı, düşey dilimli kafesî sarıklı olup, sarık kısmı yukarıdan aşağıya doğru daralıyor. Beş satırlık kitabe metni dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Kitabe metni ve sarık kısmını mukarnaslı bir geçiş bordürü ayırıyor. Ayak taşı yedi dilimli silindire yakın formdadır ve sade tutulmuştur. Taş malzeme kullanılmıştır.

Katalog No: 2

Fotoğraf No: 2

Çizim No: 2

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hacı Murad

Tarihi: -

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Gövdesi dikdörtgen, kare bir kartuş içinde kitabesi yer alıyor, Düşey dilimli, kafesi sarıklıdır.

Malzeme: Taş

Ölçüleri:

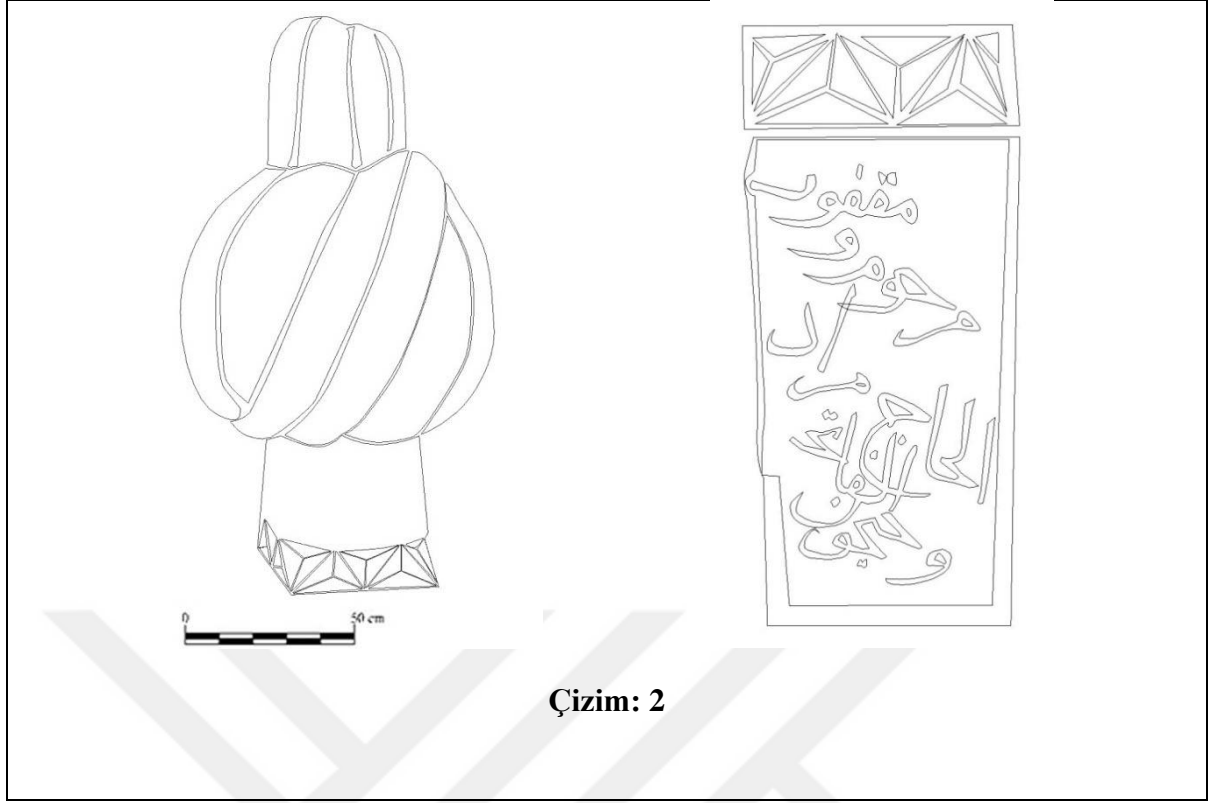
-Baş taşı: 121x29cm

Yazı türü: Nesih

Kitabe Metini:

Merhûm Mağfur El-Hac Murad Ruhiçün El-Fâtiha

Tanım ve Kompozisyon: Baş taşı dikdörtgen, düşey dilimli kafesi sarıklı olup, sikke bölümü de dilimli sarıklıdır. Beş satırlı kitabe metni dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Kitabe metni ve tepelik kısmını mukarnaslı bir geçiş bordürü ayırılıyor. Satır araları belirtilmemiştir, genel bir çerçeve içerisinde. Yazı mâil satır şeklinde dizilmiştir.

Katalog No: 3

Fotoğraf No: 3-4

Çizim No: 3

Yeri: Sarayevo İsa Bey Camii Haziresi

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Mehmed Emin Efendi

Tarihi: H. 1271/M. 1855

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Gövdesi dikdörtgen, yukarıdan aşağıya doğru daralıyor, Mahmudî Fes şeklinde bir tepelikle sonlanıyor.

-Ayak taşı: Oldukça sadedir. Sivri kemerli bir tepelikle sonlanıyor.

Ölçüleri: -Baş taşı: 47x95x21cm

-Ayak taşı: 27x101x47

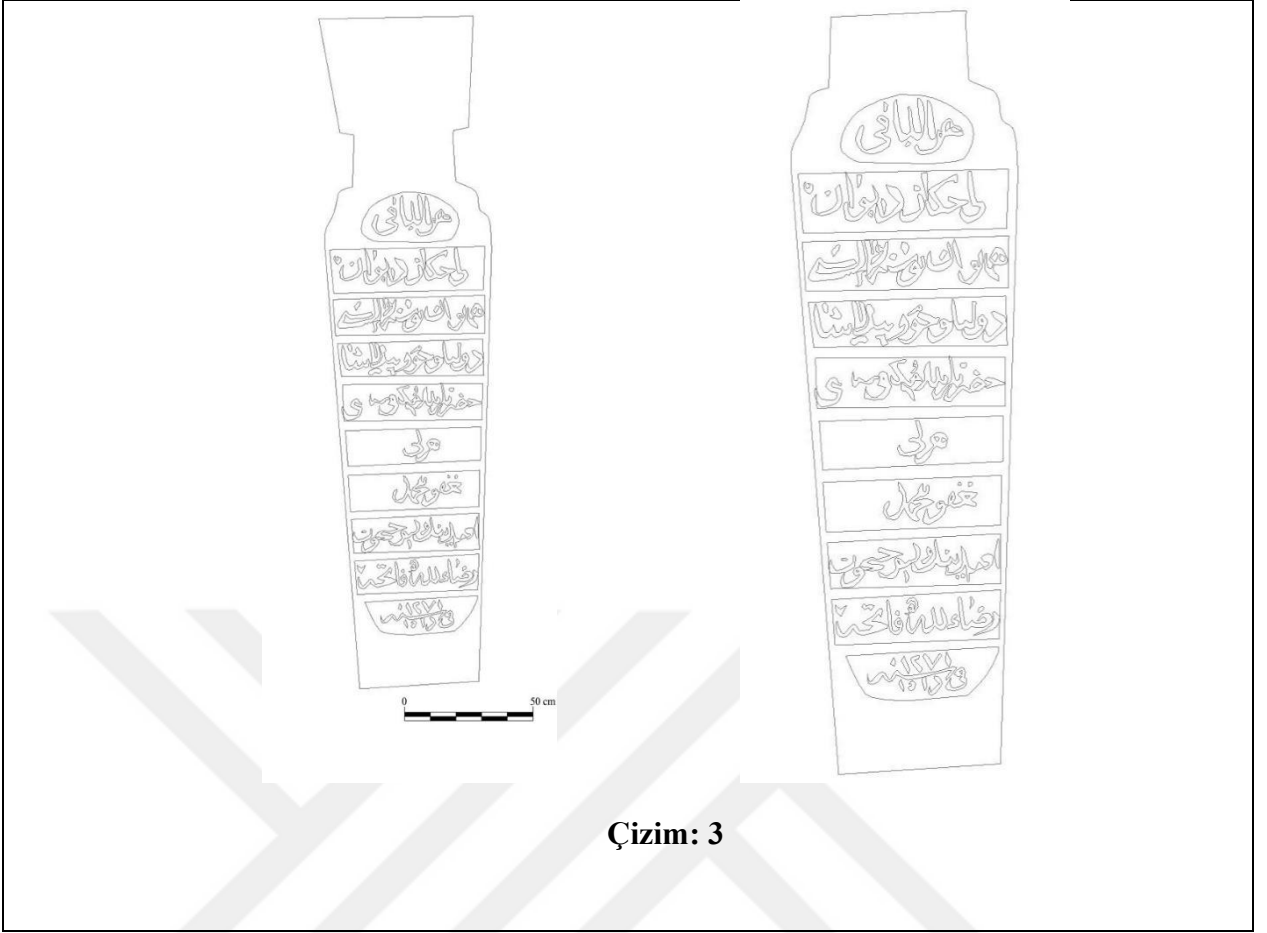
-Lahit: 69x205x80

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Hüve'l-bâkî Hâcegân-ı Divan-ı Hümâyundan Bosna Valisi Devletlû Hurşid Paşa Hazretlerinin Kethüdası Başşehirli Merhum Vel- Mağfûr Mehmed Emin Efendinin Ruhiçün Rızâen Lillah'il Fâtiha Fi Zilkade 5 Sene H.1271/M.1855

Tanım ve Kompozisyon: Baş taşı tepelik kısmında mahmudi fes şeklinde bir formla nihayetlendir. Sembolik Lahit'in yerden yüksekliği 65cm'dir. 60x210x70cm ölçülerinde olan sanduka kısmının dört cephesi de sade tutulmuştur. On adet satırdan oluşan kitabe metninde her bir satır çerçeve içine alınmıştır. Yatay olan metin, kitabeye kabartma şeklinde işlenmiştir.

Çizim: 3

Fotograf: 5-6

Katalog No: 4

Fotoğraf No: 5

Çizim No: 4

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Taha Zade Mehmed Emin

Tarihi: H.1219/ M.1805

Türü: Erkek Mezarı

Formu:

-Baş taşı: Düşey, iri dilimli örfî sarıklıdır. Altı satırlık kitabe metni çerçeve içerisinde.

-Ayak taşı: -

Malzeme: Taş

Ölçüleri:

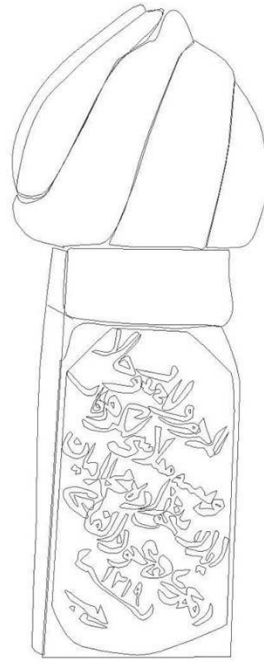
-Baş taşı: 37x70x32cm

Yazı türü: Sülüs

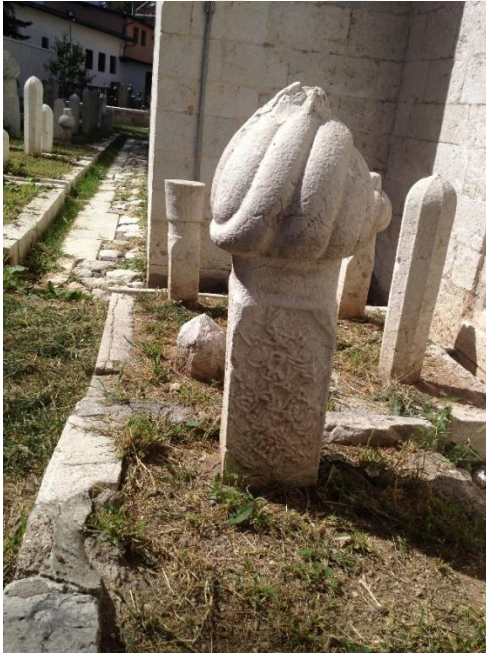
Kitabe Metni:

El-Merhûm Vel-Mağfur Halâ Bosna Mollası İken Vefat İden Taha Zâde Mehmed Emin Ruhiçün El-Fâtiha Evail-i Receb Sene H.1219/ M.1805

Tanım ve Kompozisyon: Caminin güney mihrap cephesine bitişik konumdadır. Baş taşı, dikdörtgen, düşey dilimli örfî sarıklı tepelik ile nihayetleniyor. Kitabe metni dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Yazı kabartmadır ve günümüzde hala ayaktadır. Altı satırdan oluşan metin dağıktır ve genel bir çerçeve içerisindedir.

Çizim: 4

Fotoğraf: 7-8

Katalog No: 5

Fotoğraf No: 6

Çizim No: 5

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hacı Cafer Oğlu Mustafa Alemdar

Tarihi: H.1210/M.1796

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Kitabe kısmı genel bir çerçeve içerisindedir. Tepelik kısmı düşey iri dilimli sarıktır. Ayrıca sikke kısmı da destarlanmıştır.

Ölçüleri:

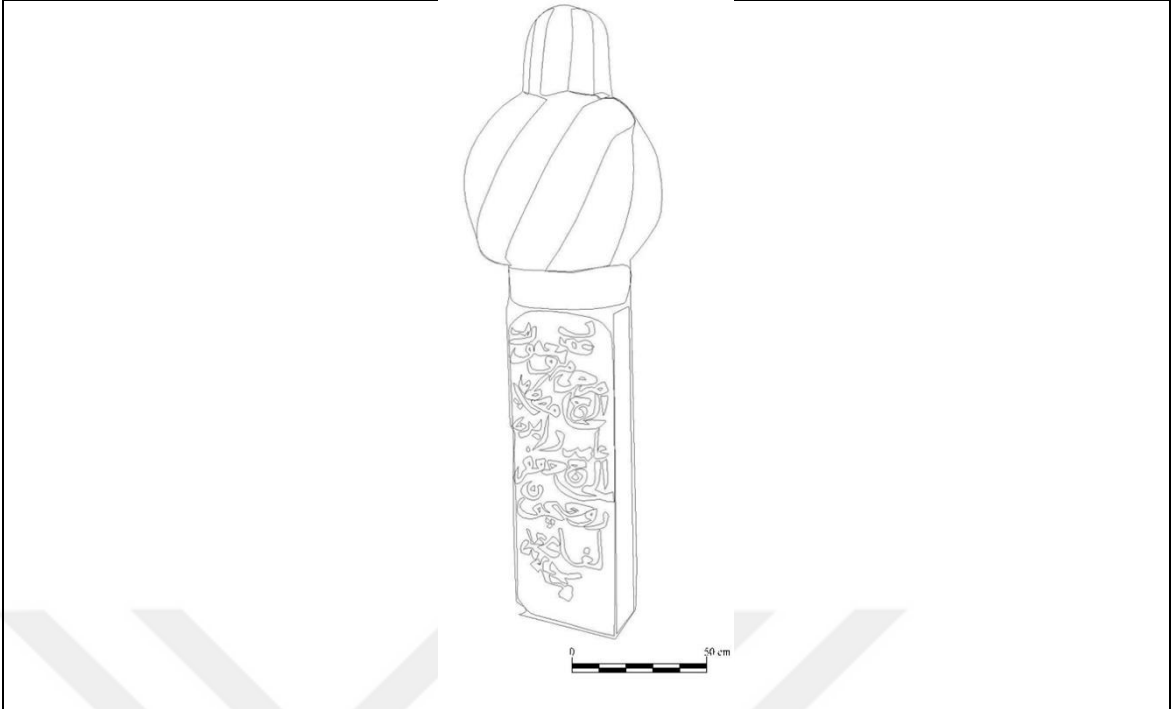
-Baş taşı: 27x122x26cm

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Âh mine'l-mevt Merhûm Vel-Mağfûr El-Hac Mustafa Alemdar Bin El-Hac Cafer
Ruhiçün El-Fâtiha Sene H.1210/M.1796 Sene H.1210/M.1796

Tanım ve Kompozisyon: Düşey, iri dilimli, tepelik kısmı olan, baş taşlarından en iri olanıdır. On iki dilimli bir kafesi başlık ile nihayetlenmiştir. Sekiz satırdan oluşur. Kitabe metni tek çerçeve içinde bütün halde işlenmiştir. Başlık dışında herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

Çizim: 5

Fotoğraf: 9-10

Katalog No: 6

Fotoğraf No: 7-8

Çizim No: 6

Yeri: Sarayevo İsa Bey Camii Haziresi

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hasan Kızı Meryem

Tarihi: H.1253/M.1838

Türü: Kadın Mezarı

Formu: -Baş taşı: Yukarıya doğru genişleyen mahmudi fes şeklinde bir başlıkla nihayetlenir. Dikdörtgen dikey bir kitabeye sahiptir. Kitabe metninin en sonunda 2 adet çiçek rozetinin tam ortasında 'mim' harfi yer alır. Altı satırlık kitabe metninde satır araları ayrılmamış, iç içe geçmiştir.

Ölçüleri: -Baş taşı: 22x115x21cm

Yazı türü: Nesih

Kitabe Metni:

1-El-Merhûme Vel-Mağfûr Meryem Bint-i Hasan Ruhiçün El-Fâtiha Sene
H.1210/M.1796

Tanım ve Kompozisyon: Kitabe metninin en sonunda 2 adet çiçek rozetinin tam ortasında 'mim' harfi yer alır. Altı satırlık kitabe metninde satır araları ayrılmamış adeta iç içe geçmiştir. Başlığı ve İki adet çiçek motifiyle hazirede ki diğer kadın mezar taşlarından ayrılıyor. Hala ayaktaadır ve ayak taşı mevcut değildir.

Çizim: 6

Fotoğraf: 11-12

Katalog No: 7

Fotoğraf No: 9-10

Çizim No: 7

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hadice Hanım

Tarihi: H.1225/M.1810

Türü: Kadın Mezarı

Formu: -**Baş taşı:** Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen, düşey dikdörtgen biçimli, baş kısmı üçgen biçiminde nihayetlenen kadın mezar baş taşı. Kitabe metninin tarih kısmında üç adet dört yapraklı yonca motifi vardır. -**Ayak taşı:** Baş taşıyla aynı formda olup tamamen süslemesiz ve yazısızdır.

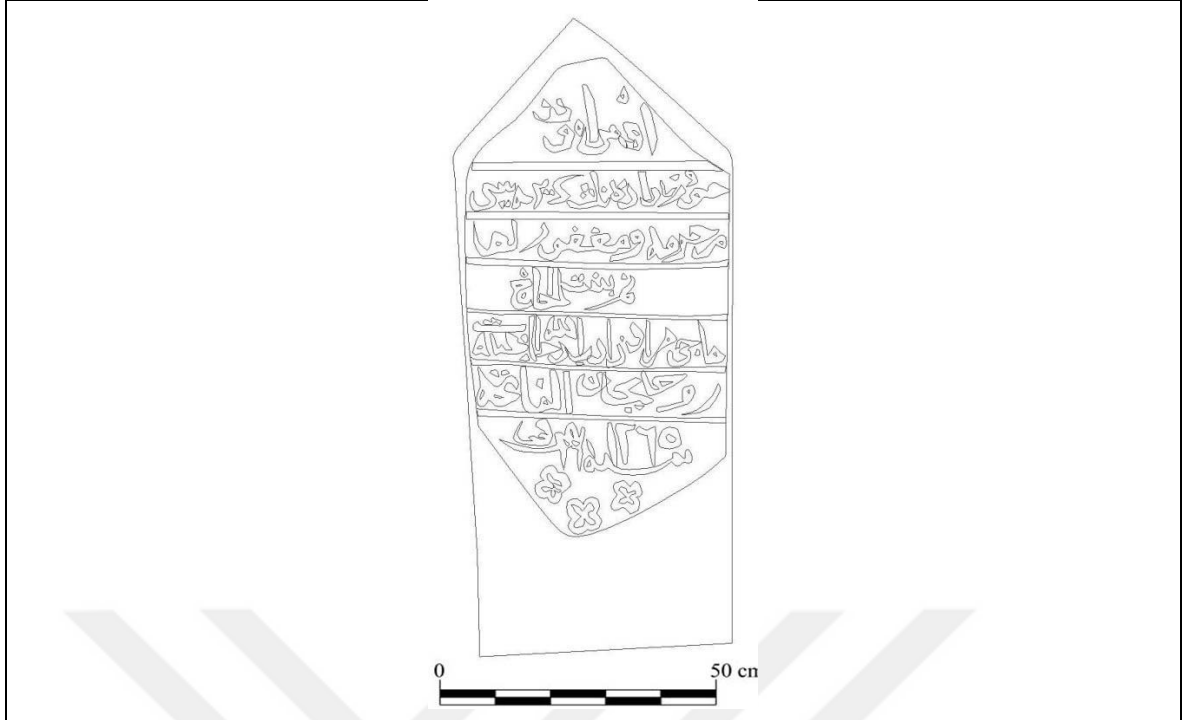
Ölçüleri: -**Baş taşı:** 43x92x15cm -**Ayak taşı:** 41x87x17cm

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Âh mine'l-mevt Harun Zâdenin Kerimesi Merhûme Ve Mağfûre lehâ Hadice Hanım Bint-i El Hac Hacı Murad Zade Abdullah Ruhiçün El-Fâtiha Sene H.1225/M.1810

Tanım ve Kompozisyon: Mezar günümüzde oldukça bakıma muhtaç vaziyettedir. Hemen yakınında bulunan depo, oluşan bitki yoğunluğu tam yerinin kaybolmasına, sebep olmak üzeredir. Kadın mezarı olduğu, baş taşıdaki kitabe metninden anlaşılan bu mezar üç adet, dört yapraklı yonca motifinin yerleştirilmesi ile de tipik Saraybosna kadın mezarlarını andırır.

Çizim: 7

Fotoğraf: 13-14

Katalog No: 8

Fotoğraf No: 11-12

Çizim No: 8

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hacı Abdullah

Tarihi: H.1239/M.1822

Türü: Erkek Mezarı

Formu: Baş taşı: Başlık, iri dilimli kafesi kavuk şeklinde nihayetlenir. Hem kavuk hem sikke olması devlet adamı olan kişinin Mevlevi olduğunu gösterebilir. Beş satırlık kitabe metninde her satır ayrıca çerçeve içerisine alınmıştır. **Ayak taşı:** Sekiz yüzeyle ve tepede aynı noktada birleşen, silindir vari bir ayak taşıdır. Tamamen sadedir.

Ölçüleri: -Baş taşı: 21x113x18cm

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Âh mine'l-mevt El-Merhûm El-Mağfûr El-Hac Abdullah Ruhiçün El-Fâtiha
Sene H.1239/M.1822

Tanım ve Kompozisyon: Mezar günümüzde oldukça bakıma muhtaç vaziyettedir. Erkek mezarı olduğu, baş taşındaki kitabe metninden anlaşılan bu mezar hazirede bulunan en uzun baş taşlarından biridir. Çevresinde ona bitişik birçok mezar taşı sık aralıklarla yerleştirilmiştir. Başlık, iri dilimli oval kafesi kavuk şeklinde nihayetlenir. Kitabe metninde her satır ayrıca çerçeve içerisine alınmıştır. Ayak taşı sekiz köşeli tepede bir noktada birleşen silindir vari şekildedir.

Çizim: 8

Fotoğraf: 15-16

Katalog No: 9

Fotoğraf No: 13

Çizim No: 9

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hilmi Hacı Zadenin Kızı Âmine Ömür

Tarihi: H.1269/1854

Şimdiki durumu: Bakıma Muhtaç Vaziyette, orijinal yeri belli değil sadece baş taşı mevcut.

Türü: Kadın Mezarı

Formu: -Baş taşı: Başlık kısmı üçgen şeklinde nihayetlenen, zemine doğru daralan formda bir kadın mezar baş taşı.

Ölçüleri: -Baş taşı: 37x70x13cm

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Hûve'llahül-Bâki Merhûme ve Mağfûre leh Bosnalı Amine Ömür Binti El Hac Hilmi Hacı zade Ruhuna Ruhiçün El-Fâtiha Sene H.1269/M.1854

Tanım ve Kompozisyon: Mezar günümüzde oldukça bakıma muhtaç vaziyettedir. Başlık kısmı üçgen nihayetlenen, zemine doğru daralan formda bir kadın mezar baş taşıdır. Altı satırlık kitabe metninde her bir satır ayrıca çerçeve içine alınmıştır. Zemine yakın kısmında derin bir çatlak mevcuttur. Daha sonra harç malzeme ile sağlamlaştırılmıştır.

Çizim: 9

Fotoğraf:17-18

Katalog No: 10

Fotoğraf No: 14-15

Çizim No: 10

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hacı Murad

Tarihi: H.1245/M.1827

Şimdiki durumu: Defnin yeri mevcut ve ayaktadır.

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Başlık kısmı düşey dilimli kafesi sarıklı, kitabe kısmında her bir satır çerçeve içine alınmıştır. Düşey dilimleri ortadan bir adet yatay dilim keser.

-Ayak taşı:-

Ölçüleri: -Baş taşı: 27x113x22cm

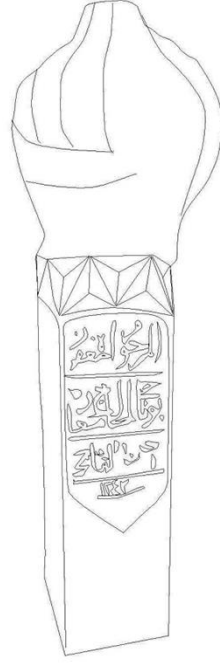
Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

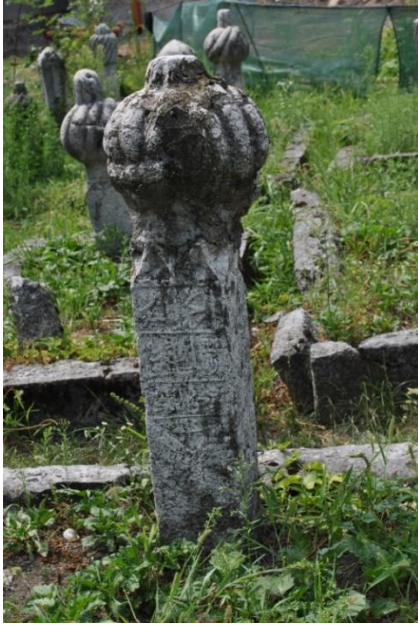
El-Merhûm Vel-Mağfûr Bosnalı El Hac Murad Ruhiçün El-Fâtiha

Sene H.1245/M.1827

Tanım ve Kompozisyon: Camiinin batı cephesine yakın bir bölümdedir. Başlığı iri dilimli, kafesi sarıklıdır. Düşey dilimleri ortadan bir adet yatay dilim keser fakat deforme olduğu için günümüzde bir kısmı mevcuttur. Tepelik kısmı ile kitabe bölümünü ayıran mukarnaslı bir geçiş bordürü mevcuttur. Kitabe metninin üzeri cami yenilemesi sırasında boyanmıştır.

Çizim 10

Fotoğraf: 19(2013)- 20(2015)

Katalog No: 11

Fotoğraf No: 16-17

Çizim No: 11-12

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Ömer Ağanın Yakını (Erkek)

Tarihi: yok

Türü: Erkek Çocuk Mezarı

Formu: -Baş taşı: Lahit tipi mezarın, Şahide kısmı dikdörtgen olup, hamîdi başlıklı kısmı aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kavuk şeklindedir.

-Ayak taşı: Sekiz yüzlü yukarıya doğru daralan piramit şeklindedir.

Ölçüleri: -Baş taşı: 29x60x15cm

-Ayak taşı: Sekiz Köşeli Silindirik.

-Mezar Kısmı: Yükseklik: 40cm. **En:** 90cm **Boy:** 120cm.

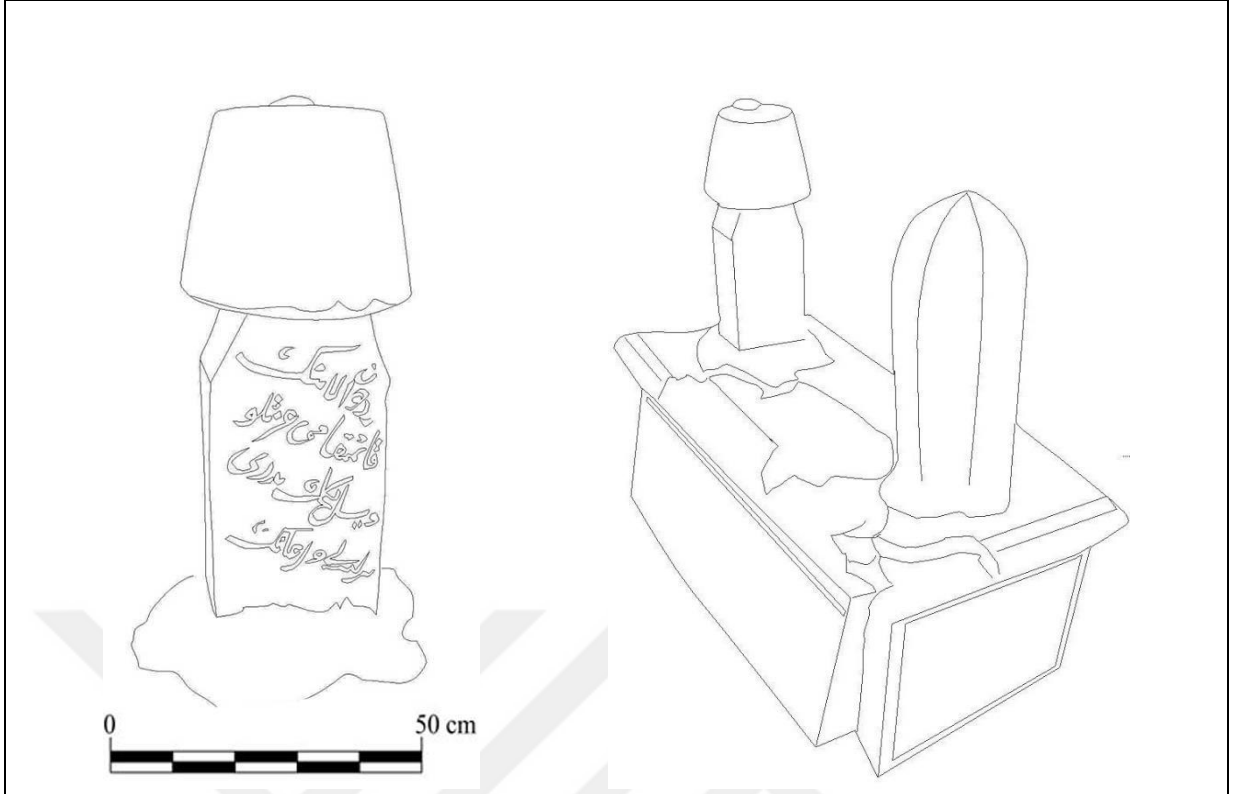
Yazı türü: Talik

Kitabe Metini:

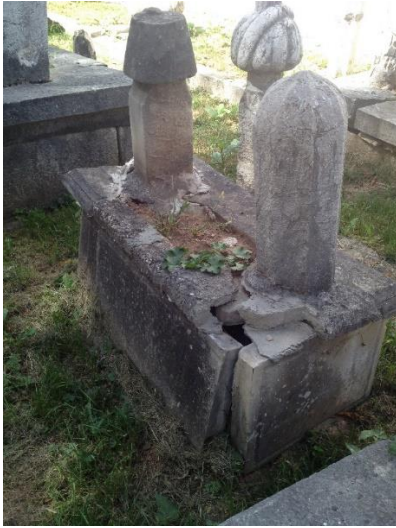
Ferhâdiya'nın Kaymakamı İzzetlû Vail Beyin Pederi

Devletlu Ömer Ağanın

Tanım ve Kompozisyon: Camiinin mihrap duvarına yakın bir bölümdedir. Lahit tipi mezarın, şahidesinin kitabe kısmı dikdörtgen, başlık kısmı aşağıdan yukarıya doğru daralan hamîdi kavuk şeklindedir. Dört satırlık kitabe kısmında satırları ayıran bir çerçeve kullanılmamıştır. Sanduka kısmının dört yüzünde de sadece iki santimlik bir çerçeve oluşturulmuştur ve yüzeyinde herhangi bir tezyinat yoktur. Muhtemelen hazirede bulunan en eski mezar olmasına rağmen baş taşının tarih kısmı beton dökülerek kapatılmıştır. Lahit kısmı maalesef çok kötü durumdadır ve bakıma muhtaçtır.

Çizim: 11-12

Fotoğraf: 21-22

Katalog No: 12

Fotoğraf No: 18-19

Çizim No: 13

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Fatıma Amir

Tarihi: H.1274/M.1859

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Baş taşı zeminden yukarıya doğru hafifçe genişler ve sivri kemer şeklinde tepelikle nihayetlenir. Her bir satır ayrıca çerçeve içine alınmıştır.

Ölçüleri: -Baş taşı: 45x119x12cm

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Âh mine'l-mevt Merhûm Vel-Mağfûr leh Hacı İbrahim Ağazade Muhammed Ağazade Halilesi Fatıma Amir Binti El-Hac Taha Sacid Zade Ruhiçün El-Fâtiha Sene H.1274/M.1859

Tanım ve Kompozisyon: Defnin yeri mevcuttur, fakat oldukça bakımsız vaziyette caminin batı cephesinde konumlanmıştır. Baş taşı mevcut fakat ayak taşı yoktur. Baş taşı zeminden yukarıya doğru hafifçe genişleyen ve sivri kemer şeklinde tepelikle nihayetlenen bir şahide ye sahiptir. Her bir satır ayrıca çerçeve içine alınmıştır. Cami yenileme çalışmasında sadece çevre düzenlemesi dışında herhangi bir yenileme yapılmamıştır. En yüksek baş taşlarından birine sahiptir.

Çizim: 13

Fotoğraf: 23-24

Katalog No: 13

Fotoğraf No: 20-21

Çizim No: 14

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Ahmed Efendi

Tarihi: H.1258/M.1842

Şimdiki durumu: Defnin yeri mevcut ve ayaktadır. (Bakıma Muhtaçtır)

Türü: Erkek Mezarı

Formu: -Baş taşı: Baş taşı, zeminden yukarıya doğru hafifçe genişleyen ve sivri kemer şeklinde başlıkla nihayetlenir. Kitabe metninde satır araları belirtilmemiştir.

-Ayak taşı: Baş taşı zeminden yukarıya doğru hafifçe genişleyen ve sivri kemer şeklinde başlıkla nihayetlenir. Yazı veya süsleme yoktur.

Ölçüleri: -Baş taşı: 38x62x13

-Ayak taşı: 37x59x14

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Âh mine'l-mevt El-Merhûm Vel-Mağfûr Ahmed Efendi Hoca Zade Ruhiçun
Lillah'il-Fâtîha Sene H.1258/M.1842

Tanım ve Kompozisyon: Defnin yeri mevcuttur, fakat oldukça bakımsız vaziyettedir. Baş taşı ve ayak taşı sağlamdır. Baş taşı zeminden yukarıya doğru hafifçe genişleyen ve sivri kemer şeklinde tepelikle sonlanır. Ayak taşı da aynı formdadır. Yazı ve süsleme yoktur.

Çizim: 14

Fotoğraf: 25-26

Katalog No: 14

Fotoğraf No: 22-23

Çizim No: 15

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: -

Tarihi: -

Şimdiki durumu: Defnin yeri mevcut değil

Türü:-

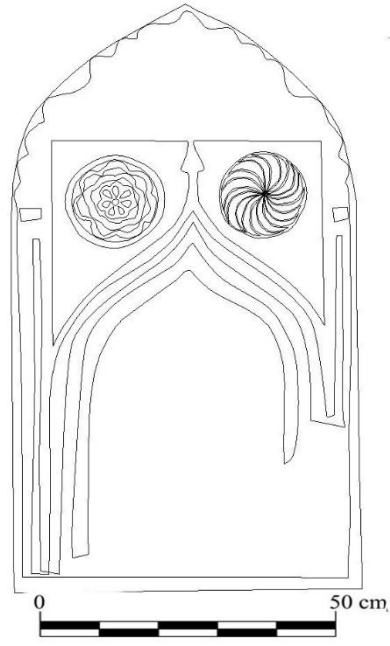
Formu: -Baş taşı: Dış çerçevesi düz ve sivri kemer şeklinde nihayetlenen başlık kısmı mevcuttur. Dikdörtgen forma sahiptir. Bu çerçeve 1cm içeriden bir başka çerçeve ile çevrelenmiştir.

Ölçüleri: -Baş taşı: 38x57x6cm

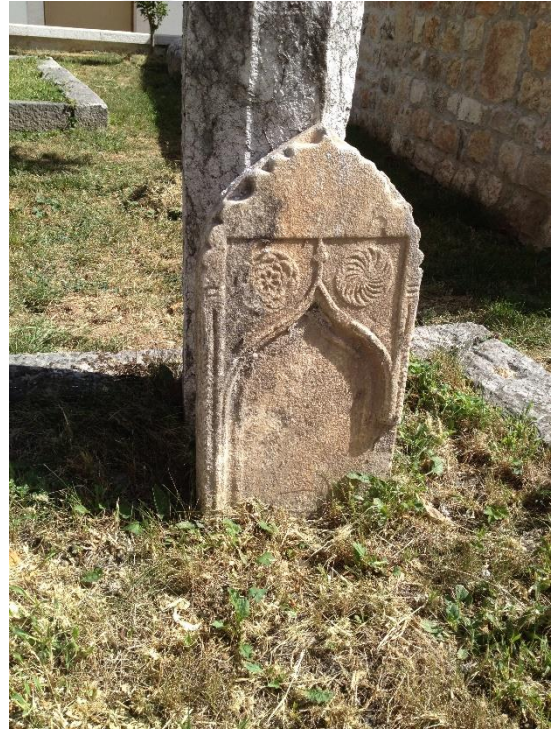
Yazı türü: sülüs

Kitabe Metini: -

Tanım ve Kompozisyon: Cami yenilenmesi sırasında hazirede tespit edilen bu ayak taşı, bir mezarın ayak taşı kısmına sonradan dikey olarak yerleştirilmiştir. Dış çerçevesi düz ve sivri kemer şeklinde nihayetlenen tepelik kısmı mevcuttur. Dikdörtgen forma sahiptir. Bu çerçeve 1cm içeriden bir başka çerçeve ile çevrelenmiştir. Başlık kısmında bu çerçeve kıvrımlar oluşturur. Mihrabiye görümlü bu baş taşının alınlık kısmında, çerçeve içinde bir adet çarkıfelek motifi ve bir adet de yuvarlak çerçeve içinde çiçek motifi yer alır. Bu iki motifi üçgenvari iki adet çerçeve çevreler. En iç bölümde de iki adet sivri kemer şeklinde çerçeve yer alır. Herhangi bir metin mevcut değildir.

Çizim: 15

Fotoğraf: 27-28

Katalog No: 15

Fotoğraf No: 24

Çizim No: 16

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: -

Tarihi: -

Şimdiki durumu: Defin orijinal yerindedir fakat bakıma muhtaçtır.

Türü: Muhtemelen Kadın Mezar taşı.

Formu:

-Ayak Taşı: Dış çerçevesi düz ve sivri kemer şeklinde nihayetlenen başlık kısmı mevcuttur. Dikdörtgen forma sahiptir. Herhangi bir kitabe metni yoktur.

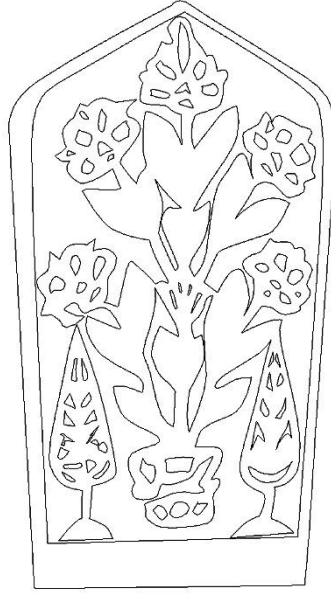
Ölçüleri:

-Ayak taşı: 36x51x11cm

Yazı türü: -

Kitabe Metni: -

Tanım ve Kompozisyon: Batı bölümde bulunan İsa Bey hamamının doğu duvarına yakın bir konumdadır. Baş taşı şeklinde konulmuştur fakat ayak taşıdır. Dikdörtgen formda olup başlık kısmı sivri kemer şeklinde nihayetlenir. Dir adet, yaklaşık 1,5cm çerçeve ile çevrili sağ ve solda iki adet hayat ağacı motifi ve bunların ortasında bir adet vazo ve ondan çıkan beşli çiçek demeti motifi kabartma şeklinde işlenmiştir.

Çizim: 16

Fotoğraf: 29

Katalog No: 16

Fotoğraf No: 25-26

Çizim No: 17

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: -

Tarihi:-

Şimdiki durumu: Definin yeri orijinal konumundadır.

Türü: Muhtemelen Erkek Mezar baş taşı.

Formu:

-Baş taşı: Düşey dilimli sarıklı tepelik kısmında sikke bölümü de destarlanmıştır. Tepelik aşağıdan yukarıya doğru genişler. Kitabe kısmı dikdörtgen formdadır. Metin yoktur. Baş taşının kuzey yüzünde kılıç motifi kabartma şeklinde yerleştirilmiştir.

Ölçüleri:

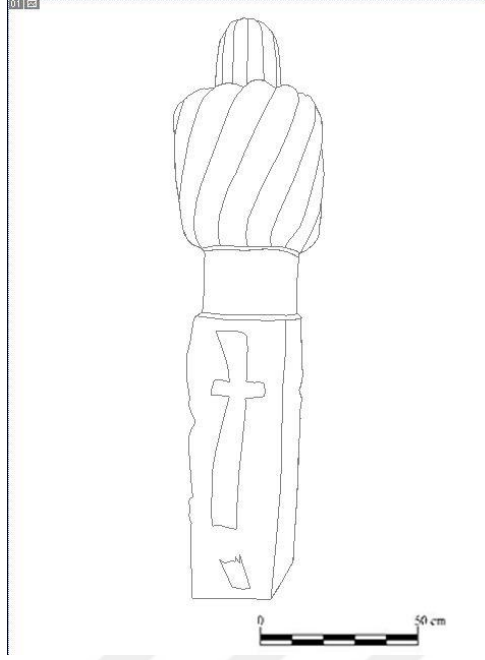
-Baş taşı: 27x87x28cm

-Ayak taşı: Sekiz yüzeyle silindirik.

Yazı türü:-

Kitabe Metini: -

Tanım ve Kompozisyon: Caminin batı dış avlusunda yer alır. Kare planlı bir defin kısmı olan bu mezarda baş taşı ve ayak taşı mevcuttur. Düşey dilimli sarık kısmı olan tepelik bölümünde, başlık baş kısmından yukarıya doğru daralır. Kitabe kısmı dikdörtgen formdadır. Metin yoktur. Baş taşının sağ yüzünde kılıç remzi kabartma şeklinde yerleştirilmiştir. Buda bize kesin olmamakla birlikte defnin bir asker olduğunu göstermektedir.

Çizim: 17

Fotoğraf: 30-31

Katalog No: 17

Fotoğraf No: 27-28-29

Çizim No: 18-19-20-21

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: -

Tarihi: H.1261/M.1846

Formu: -**Baş taşı:** Kare bir baş taşı günümüze gelebilmiştir. Büyük bir kısmı parçalanmıştır. Dış çerçevesi süslü tarih kısmının olduğu bölüm ayakta kalabilmiştir.

-**Ayak taşı:** Kare bir ayak taşı hala ayakta. Üzerinde merkezde bir adet oniki kollu güneş motifi, bir dış yuvarlak çerçeveden sonra yaprak sıralarından oluşan bordür yer alır. En dışta da gene daha iri yapraklarla dış çerçeve oluşturulmuştur.

Ölçüleri: -**Baş taşı:** 42x37x4cm

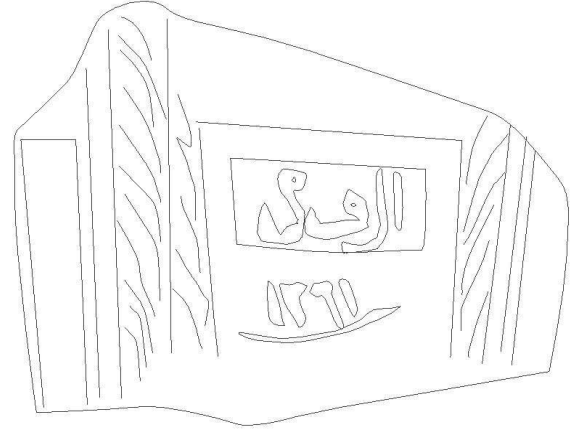
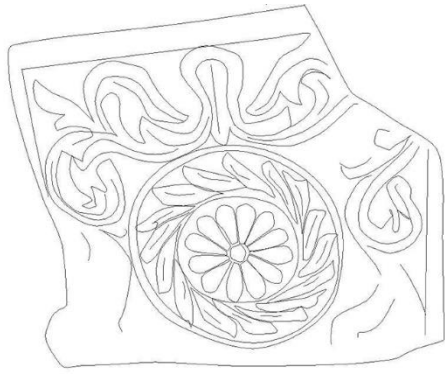
-**Ayak taşı:** 45x46x4cm

-**Lahit Kısmı: Yükseklik:** 62cm. **En:** 109cm **Boy:** 219cm.

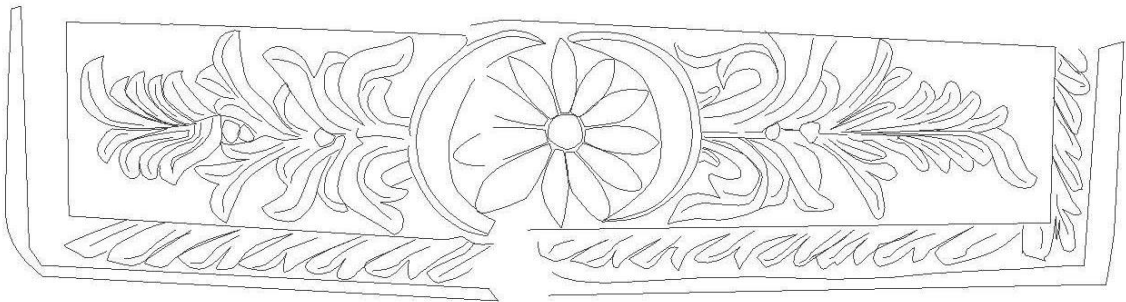
Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metni: H.1261/M.1846

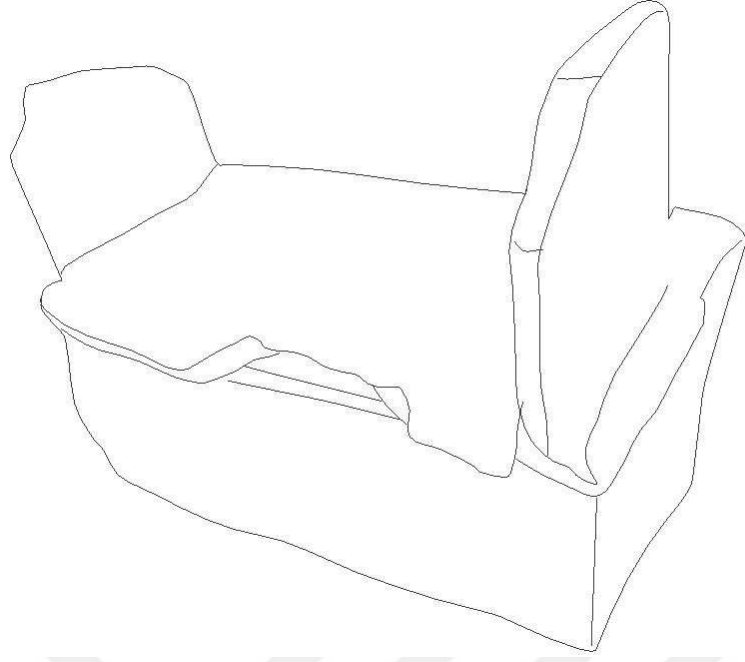
Tanım ve Kompozisyon: Caminin güney cephesinde yer alır. Dikdörtgen bir lahit formundadır. Baş taşı ve ayak taşı hala ayakta. Fakat deforme olan baş taşında metin okunamayacak durumda. Kitabe metninin bulunduğu bölümün çevresi iri yapraklarla bir bordür şeklinde oluşturulmuştur. Sanduka kısmının kuzey ve güney yüzeyinde merkezde bir adet güneş motifi ve onun iki yanında, iki adet hilal motifi yer alır. Hilal motiflerinin devamında da gene iri bitkisel bezemeler ile bu yüzeyler tamamen doldurulmuştur. Sandukanın Kuzey, Güney, Doğu, Batı yüzünde mermer malzeme kullanılmıştır. Baş taşı, ayak taşı ve üst yüzey ise taş malzemedir.

Çizim: 18-19

Çizim: 20

Çizim: 21

Fotoğraf: 32

Fotoğraf: 33

Fotoğraf: 34

Katalog No: 18

Fotoğraf No: 30-31

Çizim No:

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Bosna Eyaleti Mal Baş Kâtibi Seyyid Muhammet Seyyid Efendi.

Tarihi: H.1270-M.1854

Formu: -Baş taşı: Gövdesi dikdörtgen, kare bir kartuş içinde kitabesi yer alıyor, Düşey dilimli, Kafesi sarıklı baş taşı hala ayakta.

Ölçüleri:

-Ayak taşı: 87x30cm

-Baş taşı: 90x27x26cm

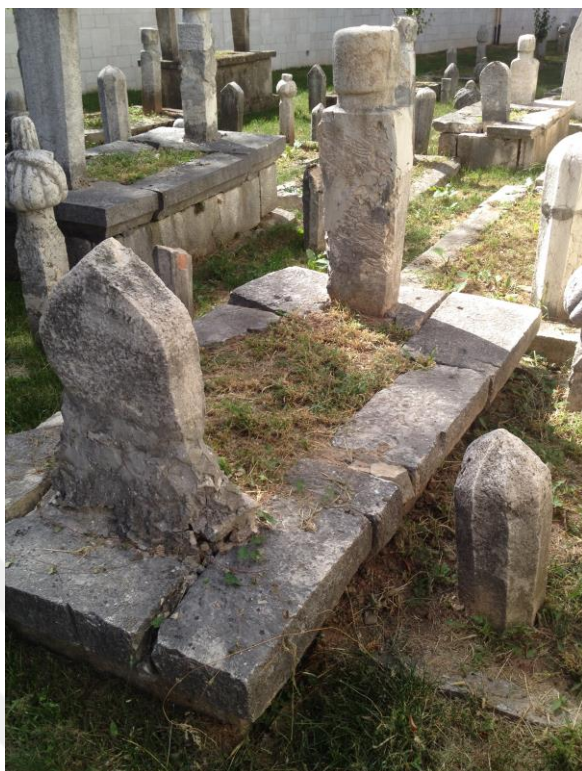
Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Hüve'l-Bâki

Bin iki yüz yetmiş senesi Şevval-i şerifi evasatında Bosna eyaleti mal başkâtibin memuriyetiyle Saraybosna'ya gelip yetmiş senesi zilhiccenin yirmi sekizinci pazartesi günü vefatı vuku bulan merhûm ve mağfûr-un leh es- Seyyid Muhammed Seyyid Efendi'nin ruhu için el Fâtiha

Tanım ve Kompozisyon: Taş malzeme, tepe kısmında yuvarlak destarsız sikke şeklinde nihayetlenen baş taşı mevcuttur. Ayak taşı sivri kemer biçimli sonuçlanır. Herhangi bir tezyini unsur söz konusu değildir.

Fotoğraf: 35

Fotoğraf: 36

Katalog No: 19

Fotoğraf No: 32-33

Çizim No:

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Zafere Hanım

Tarihi: H.1267- M.1851

Formu: Lahit tipi mezar, sanduka yerden yükseltilmiş ve yoğun geç dönem süslemelerine sahip.

Ölçüleri: -Baş taşı: 90x20x50

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

Hüve'l-Bâki

Rumeli ordu-yu hümayûn müşiri-..... olup memûren Bosna'da bulunan devletli emmi paşa hazretlerinin kaza-ı irtihal-i dâr-ı beka eden kerime-i muhteremeleri zafere hanım ruhu için el fâtiha sene h.1267- m.1851

Fi gurre sene 1267-1851

Tanım ve Kompozisyon: tamamen mermer malzemedен yapılan mezar, baş taşı ayak taşı ve sandukasının dört yüzünde bitkisel motiflerle abartılı süslemeler mevcuttur. Kitabesi hala üzerindedir.

مرآت
 روح اہلی اردوی میاوتی
 مسیری سعالی میری ادوب
 بامور اوسندہ ہولان و تلو عمر
 پاشا تریک تضا ار حال
 دار بقا این کرید محرمہ لری ظفر
 خانک ریچ چون الفاتحہ
 ۱۲۶۷

Kopia natpisa sa nišana Zajera-ha-
 nume, kćeri Omer-pašine, iz 1267
 (1851) godine

Fotoğraf: 37

Fotoğraf: 38

Katalog No: 20

Fotoğraf No: 34-35

Çizim No: 22

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Hacı Muhammed bin Hacı Salih Ağa

Tarihi: H.1276-M.1859

Formu: Baş taşı ve ayak taşı ayakta. Yukarıya doğru genişleyen sikke formunda bir baş taşı ve dikdörtgen ince uzun bir formu vardır. Sekizgen ayak taşı. Tepe kısmında oval nihayetlenir.

Ölçüleri:

-Baş taşı: 120x20x30

-Ayak Taşı: 108x33

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

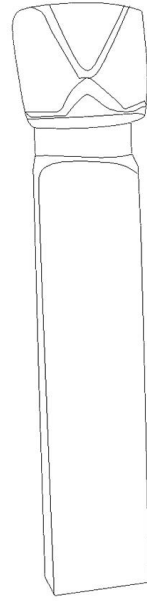
Zilcizade Hacı Muhammed bin Hacı Salih Ağa öldü yetmiş sin yaşında azim-i dar-ı beka pek mukadder..... evladdan şimdi sabr ile duadır hayr-ı kabrine varıp ziyaret ide gark-ı bahr-ı mağfired etsin Cenab-ı Kibriya. Kendü işin hışımla oğlu tarih-i vefatını cennet-ül Firdevs eylesun ona safa

Fi yedi muharrem 1276-1859

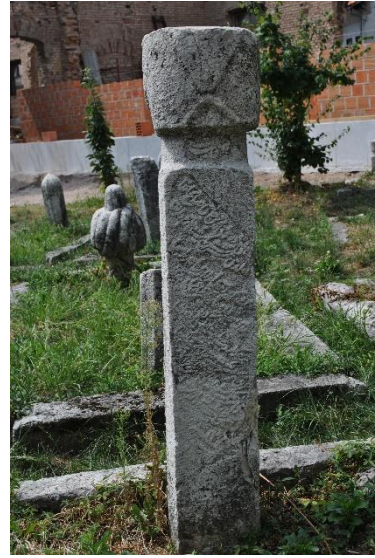
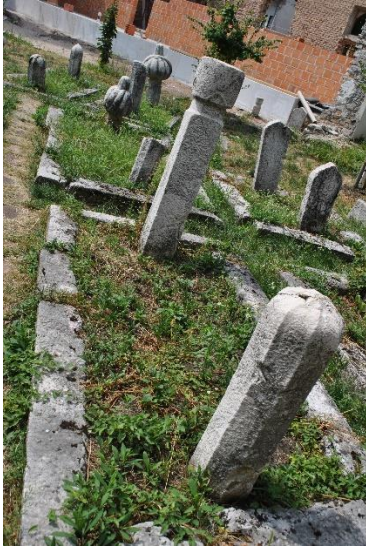
Tanım ve Kompozisyon: Baş taşında herhangi bir kompozisyon yoktur. Sadece baş taşı ayakta olan bu mezar hazirenin en uzun mezar baş taşlarından biridir.

Fotoğraf: 39

Çizim: 22

Fotoğraf: 40-41

Katalog No: 21

Fotoğraf No: 36-37

Çizim No: 23-24

İnceleme Yılı: 2015

Kimliği: Fazile Hanım.

Tarihi: H.1053-M.1643

Formu: Dikdörtgen ince ve uzun bir baş taşı mevcuttur. Baş kısmına yakın kartuş içerisinde kitabesi mevcuttur. Kadın baş taşıdır.

Ölçüleri:

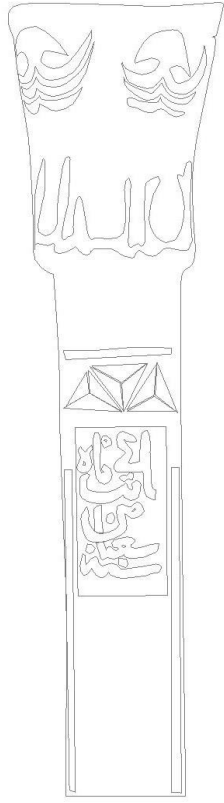
-Baş taşı: 114x23x24

Yazı türü: Sülüs

Kitabe Metini:

El merhûme Fazile binti Muhammed Efendi matet fih
mah şaban sene 1053-1643

Tanım ve Kompozisyon: Kadın mezarı olan bu mezarda, baş taşı ayakta kalmıştır. Kısmen sınırlı bir bitkisel motife sahip bu zarif baş taşı Muhammet Efendi'nin Hanımı Fazile hanıma aittir. Hazirenin ayakta kalan en zarif mezar baş taşıdır.

Çizim: 23

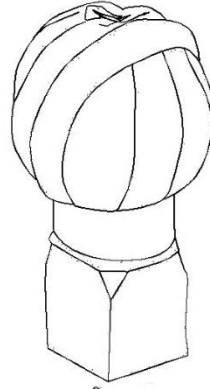

Fotoğraf: 42

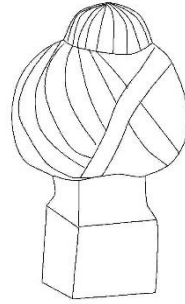

Fotoğraf: 43

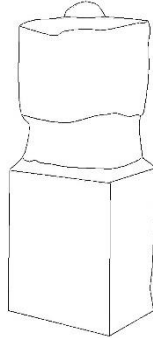
2. HAZİREDEKİ MEZAR TAŞLARININ GRUPLANDIRMASI

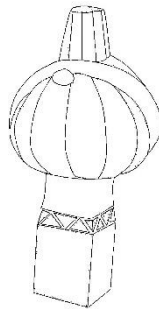
TİP 1: 34 ADET

TİP 2: 9 ADET

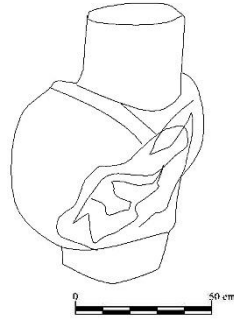

TİP 3: 12 ADET

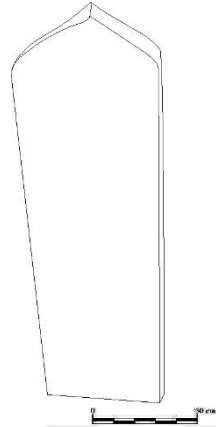

TİP 4: 17 ADET

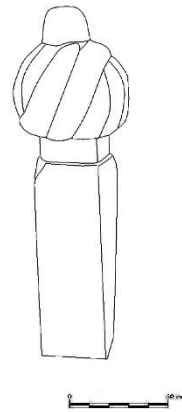
TİP 5: 3 ADET

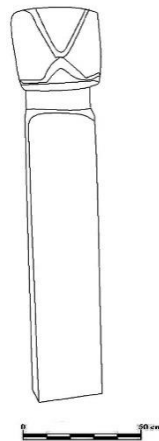
TİP 6: 53 ADET

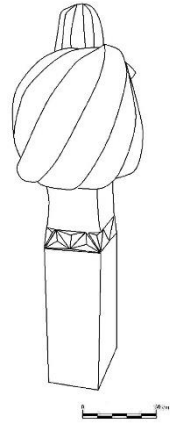

TİP 7: 4 ADET

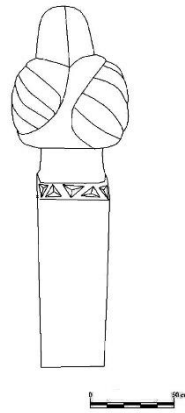

TİP 8: 9 ADET

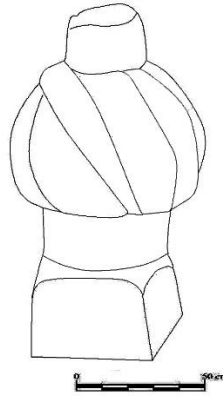

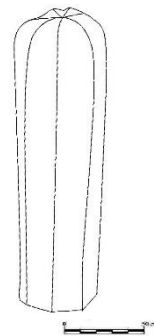
TİP 9: 2 ADET

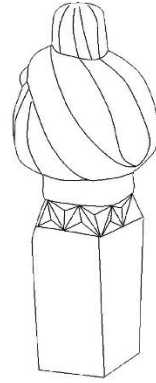
TİP 10: 6 ADET

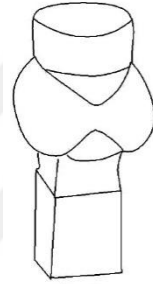
TİP 11: 9 ADET

TİP 12: 10 ADET

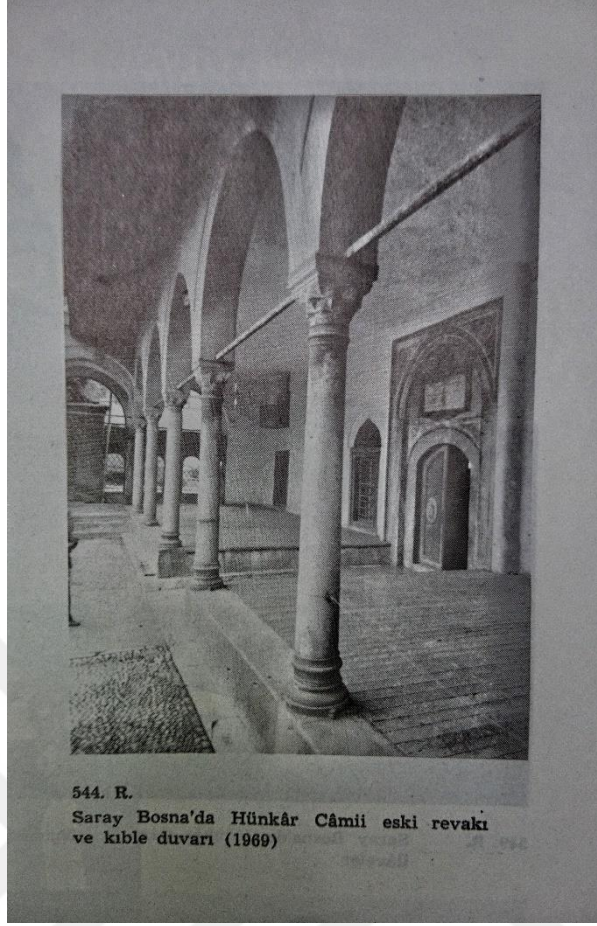
TIP 13: 1 ADET

TIP 14: 2 ADET

3. FOTOĞRAFLAR

544. R.
Saray Bosna'da Hünkâr Câmii eski revakı
ve kible duvarı (1969)

Fotoğraf: 16 İsa Bey Camii Son Cemaat Mahalli. (E.H. Ayverdi)

543. R. Saray Bosna'da Hünkâr Câmii ahşap mahfili
(Bejtici'den)

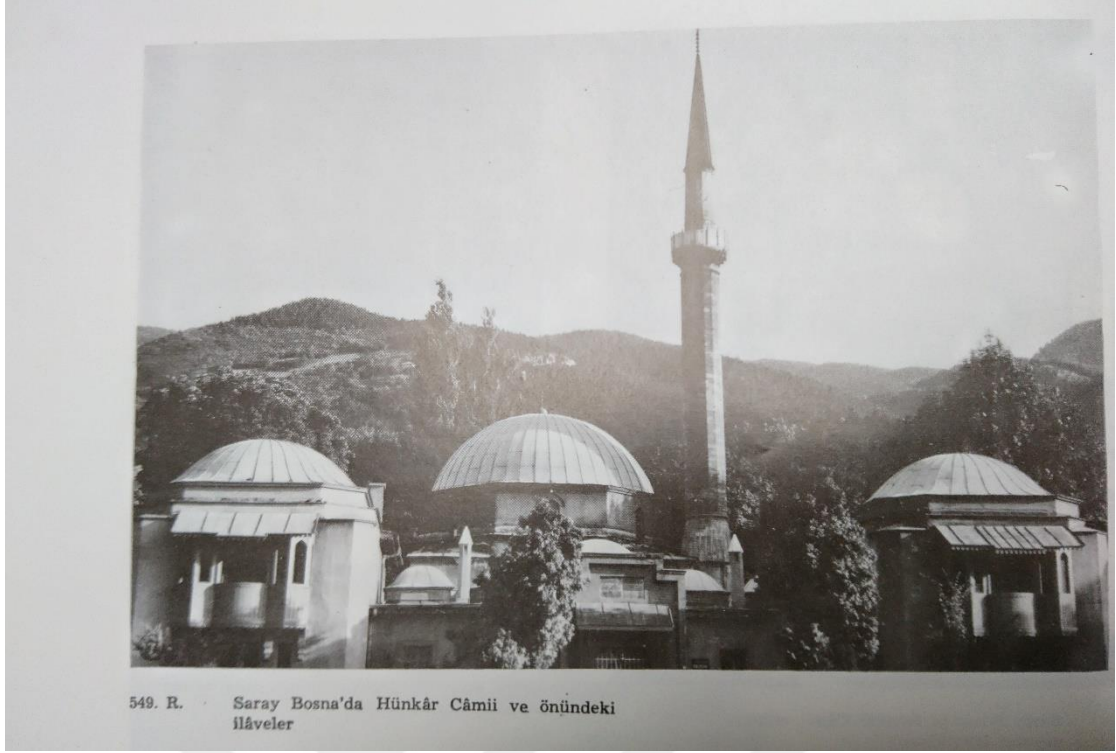
Fotoğraf: 17 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ahşap mahfili. (E.H. Ayverdi)

541. R.

Saray Bosna'da Hünkâr Câmii mihrap
cephesi (Bejtici'den)

Fotoğraf: 18 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) mihrabı. (E.H. Ayverdi)

549. R. Saray Bosna'da Hünkâr Câmii ve önündeki İlaveler

Fotoğraf: 19 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) önündeki İlaveler. (E.H. Ayverdi)

Fotoğraf: 20 İsa Bey Camii Son Cemaat Mahalli. (K.S.Fehmi)

Fotoğraf: 21 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) cephe eklemelerden önce. (M.Müezzinoviç)

Fotoğraf: 22 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) cephesi ilavelerden önce.

540. R.

Saray Bosna'da Hünkâr Câmii Kubbe köşeliği
ve minber (1969)

324

Fotoğraf: 23 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) ahşap minberi. (E.H. Ayverdi)

Fotoğraf: 24 Hünkâr köprüsü. (M.Müezzinoğlu)

Fotoğraf: 25 Hünkâr köprüsü. (M.Müezzinoğlu)

Fotoğraf: 26 Hünkâr köprüsü. (M.Müezzinoviç)

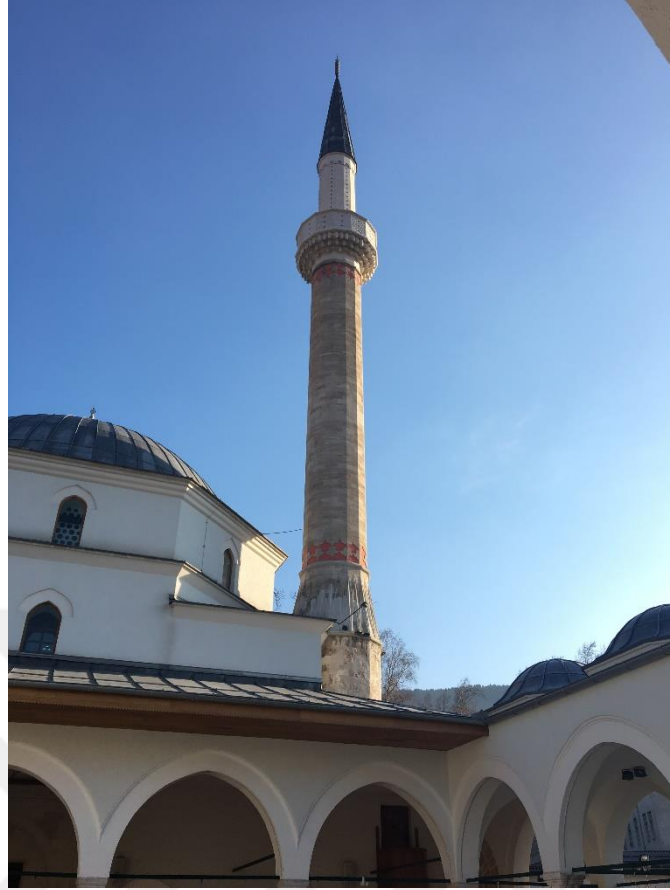
Fotoğraf: 27 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) cephesi ilavelerden önce. (K.S.Fehmi)

Fotoğraf: 28 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) minare şerefesinden kuşbakışı görüntü.

Fotoğraf: 29 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii).

Fotoğraf: 30 İsa Bey Camii Minaresi (Hünkâr Camii).

Fotoğraf:31 İsa Bey Camii Kuzeydoğu Görünüşü.(Hünkâr Camii) 2014.

Fotoğraf: 32 İsa Bey Camii Doğu Avlu Cephesi. (Hünkâr Camii) 2015

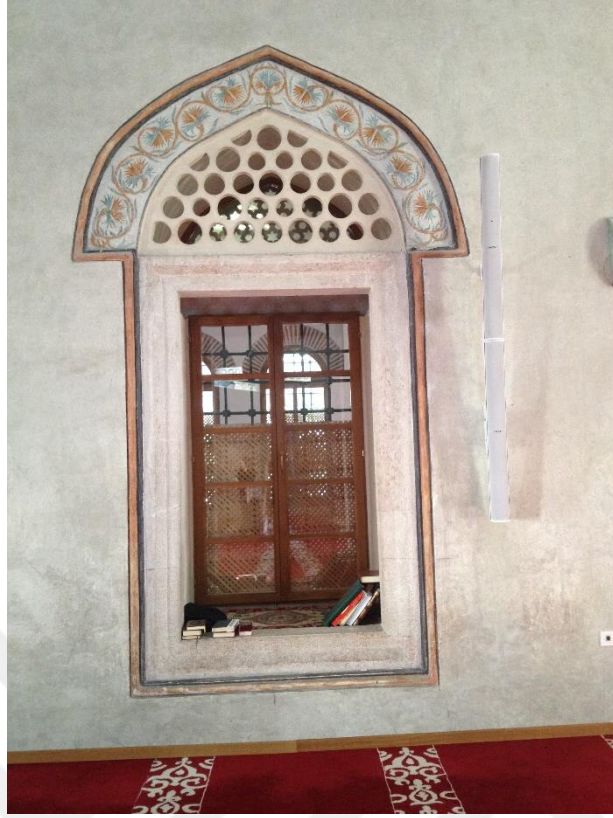
Fotoğraf: 33 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) revaklı avlusu. 2015

Fotoğraf: 34 İsa Bey Camii Kuzey girişi avludan görünüşü. 2015

Fotoğraf: 35 İsa Bey Camii mihrap aksındaki ana girişi.. 2015

Fotoğraf: 36 İsa Bey Camii son cemaat yerine açılan pencere. 2015

Fotoğraf: 37 İsa Bey Camii revaklı avlusu. 2015

Fotoğraf: 38 İsa Bey Camii revaklı avlusu, doğu görünüşü. 2015

Fotoğraf: 39 İsa Bey Camii Batı zaviye cephesi. 2015

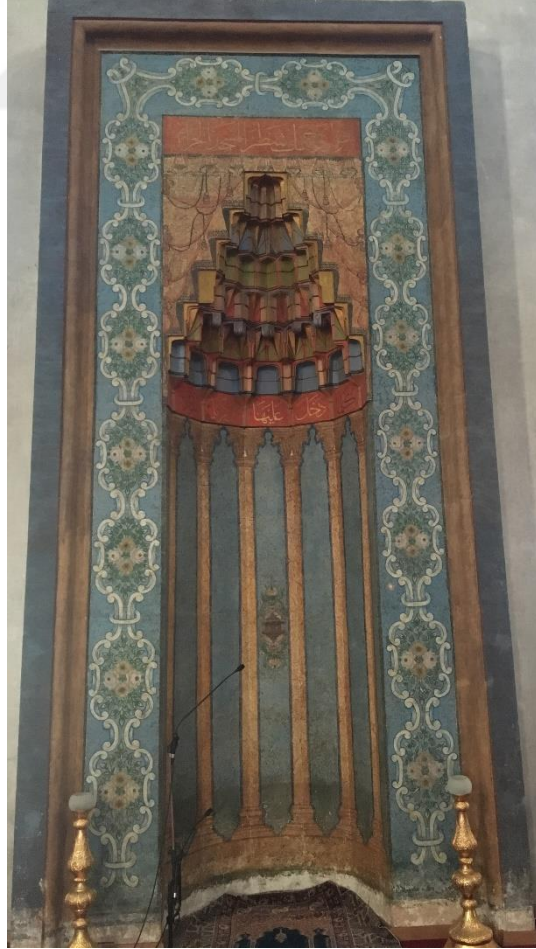
Fotoğraf: 40 İsa Bey Camii Batı zaviye cephesi. 2015

Fotoğraf: 41 İsa Bey Camii son cemaat yeri, mükebbire. 2015

Fotoğraf: 42 İsa Bey Camii harim genel görünüş. 2016

Fotoğraf: 43 İsa Bey Camii mihrap. 2016

Fotoğraf: 44 İsa Bey Camii minber. 2016

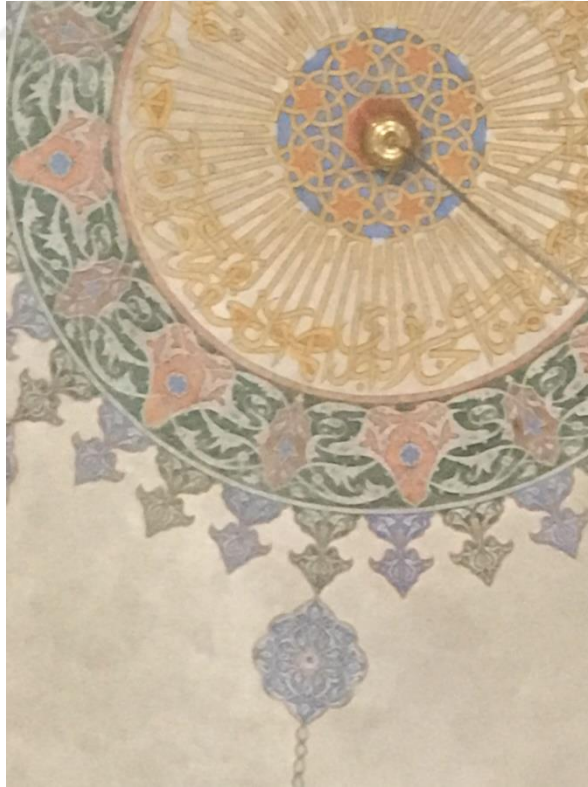
Fotoğraf: 45 İsa Bey Camii minber detay. 2016

Fotoğraf: 46 İsa Bey Camii minber detayı. 2016

Fotoğraf: 47 İsa Bey Camii harim kubbe geçiş detayı. 2016

Fotoğraf: 48 İsa Bey Camii harim kubbe altı detay. 2016

Fotoğraf: 49 İsa Bey Camii harim kısmı kubbe geçiş detayı. 2016

Fotoğraf: 50 İsa Bey Camii ana giriş aksından mihrab görünüş. 2016

Fotoğraf: 51 İsa Bey Camii ana kubbe detayı. 2016

Fotoğraf: 52 İsa Bey Camii harimin sonradan ilave mahfil. 2016

Fotoğraf: 53 İsa Bey Camii minberi genel görünüşü. 2016

Fotoğraf: 54-55 İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) harim zaviye geçiş ve şamdan. 2016

Fotoğraf: 56 İsa Bey Hamamı restorasyon öncesi. 2013

Fotoğraf: 57 İsa Bey Hamamı restorasyon öncesi sıcaklık bölümü kubbe üstü çürütme işlemi. 2013

Fotoğraf: 58 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında. 2013

Fotoğraf: 59 İsa Bey Hamamı yenileme Öncesi Ana cephe. 2013

Fotoğraf: 60 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, söküm işleri. 2013

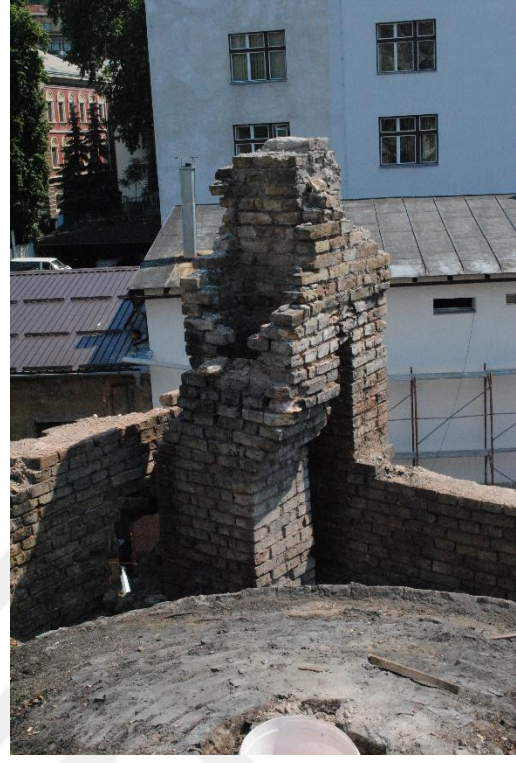
Fotoğraf: 61 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, derz temizleme işleri. 2013

Fotoğraf: 62 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, kubbe temizleme çalışmaları. 2013

Fotoğraf: 63 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, iç kubbe temizleme çalışması. 2013

Fotoğraf: 64-65 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, söküm işleri. Sıcaklık bölümü ve uçluk bölümü. 2013

Fotoğraf: 66 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, derz açma çalışmaları. 2013

Fotoğraf: 67 İsa Bey Hamamı doğu cephesi, çürütme işlemleri. 2013

Fotoğraf: 68 İsa Bey Hamamı, çürütme işlemleri. 2013

Fotoğraf: 69 İsa Bey Hamamı tüteklik bacası, kaide kısmından bacaya bakış. 2013

Fotoğraf: 70 İsa Bey Hamamı baca kısmının genel görünüşü. 2013

Fotoğraf: 71 İsa Bey Hamamı çürütme işlemleri ver derz işleri. 2013

Fotoğraf: 72 İsa Bey Hamamı ılıklik bölümü temizleme çalışmaları. 2013

Fotoğraf: 73 İsa Bey Hamamı ılıklik bölümü. 2013

Fotoğraf: 74 İsa Bey Hamamı restorasyon esnasında, çürütme işlemleri ver derz işleri. 2013

Fotoğraf: 75 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, sıcaklık bölümü. 2013

Fotoğraf: 76 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, sıcaklık bölümü kubbesi. 2013

Fotoğraf: 77 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, derz çalışması. 2013

Fotoğraf: 78 İsa Bey Hamamı baca kaidesi. 2013

Fotoğraf: 79 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, tonozlu bölüm iskele çalışması. 2013

Fotoğraf: 80 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, sıcaklık bölümünün kubbe altı iskele çalışması.
2013

Fotoğraf: 81 İsa Bey Hamamı yenileme esnasında, kubbeli bölüm iskele çalışması. 2013

Fotoğraf: 82 İsa Bey Hamamı ana cephe üstü uçluk bölümü.

Fotoğraf: 83 İsa Bey Hamamı restorasyon esnasında, sökülme işleri ve derz çalışması. 2013

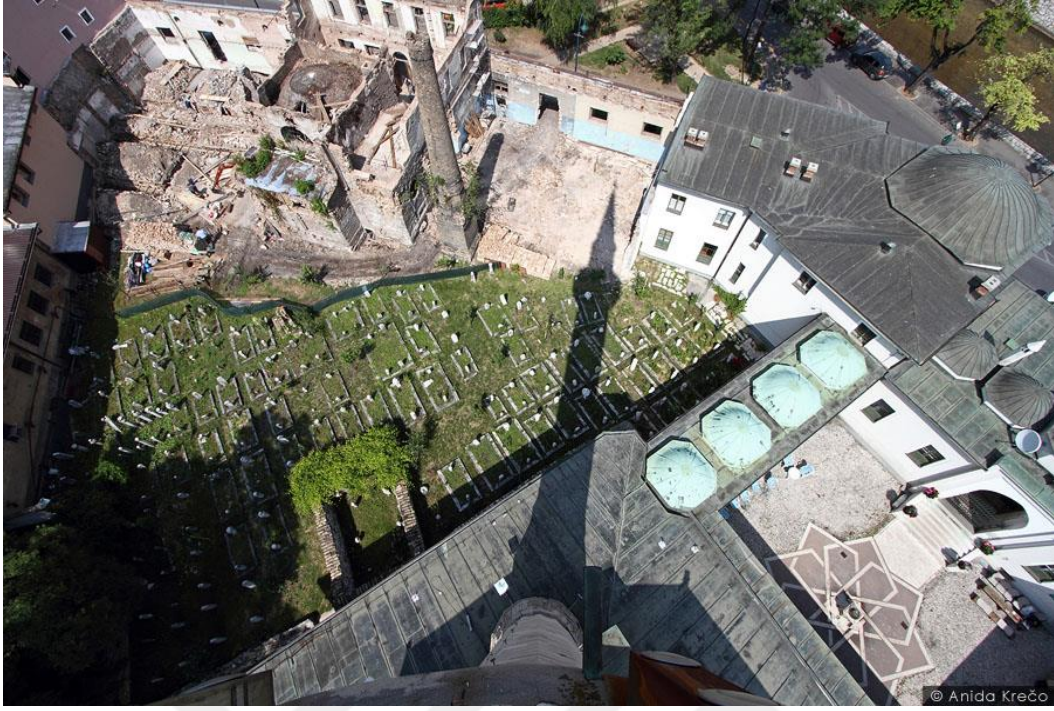
Fotoğraf: 84 İsa Bey Hamamı ve haziresi kışbakışı.

Fotoğraf: 85 İsa Bey Hamamı tütelik kısmı kuşbakışı.

Fotoğraf: 86 İsa Bey Hamamı sıcaklık bölümü kubbenin kuşbakışı görüntüsü.

Fotoğraf: 87 İsa Bey K llyesi kuşbakışı görüntüsü.

Fotoğraf: 88 İsa Bey Hamamı restorasyon esnasında, sökülme işleri ve derz çalışması. 2013

Fotoğraf: 89 İsa Bey Hamamı soyunmalık bölümü volta döşemesi.

Fotoğraf: 90 İsa Bey Hamamı kuşbakışı.

Fotoğraf: 91 İsa Bey Hamamı doğu cephe.

Fotoğraf: 92 İsa Bey Hamamı batı ana cephe.

Fotoğraf: 93 İsa Bey Hamamı cephe. Restorasyon bitimi ve açılış. 2014

Fotoğraf: 94 İsa Bey Hamamı cephe. Restorasyon sonrası. 2015

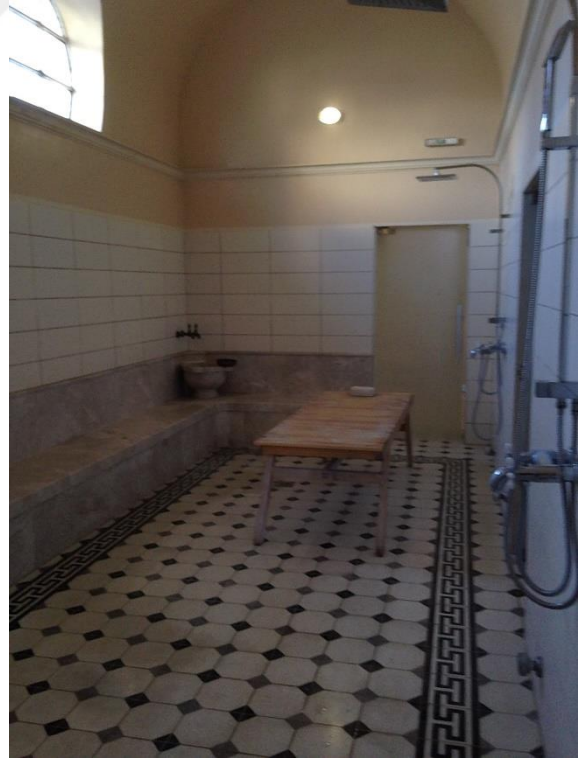
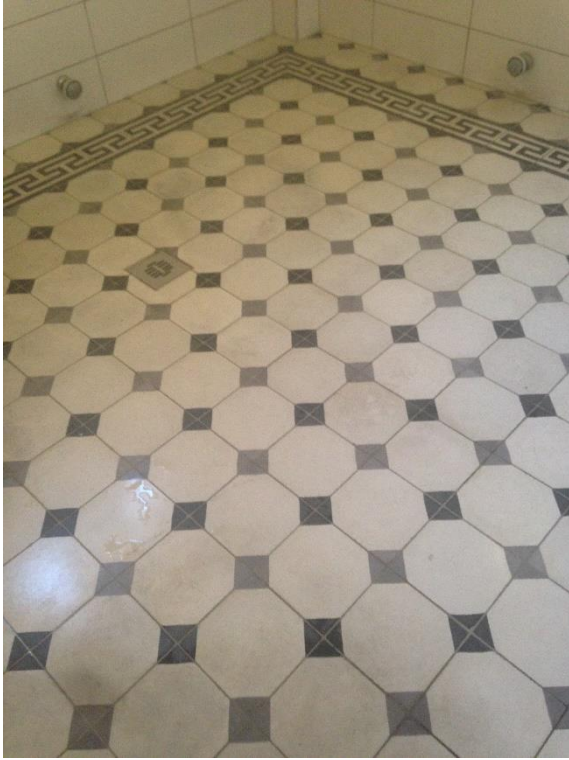
Fotoğraf: 95 İsa Bey Hamamı iç, kubbe altı havuzlu bölüm, yenileme sonrası. 2015

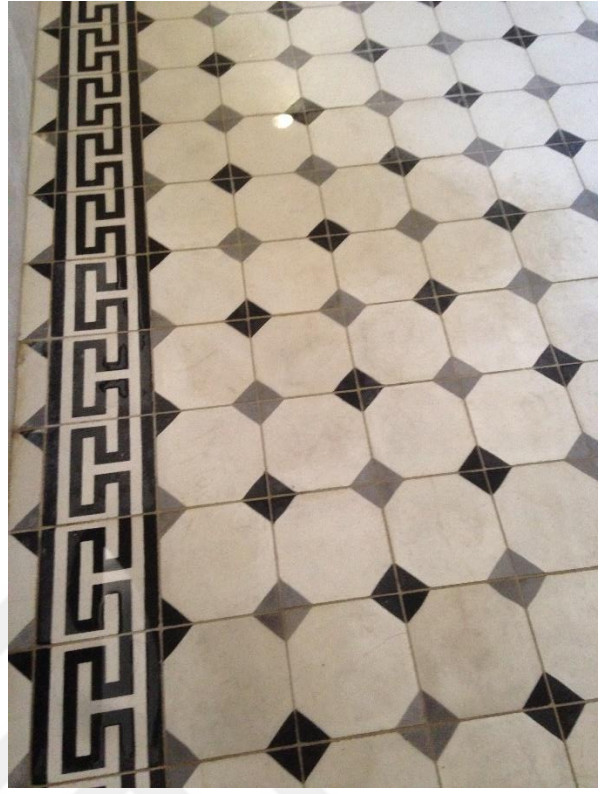
Fotoğraf: 96 İsa Bey Hamamı iç, kubbe altı havuzlu bölüm, yenileme sonrası. 2015

Fotoğraf: 97 İsa Bey Hamamı iç, kubbe altı havuzlu bölüm, restorasyon sonrası. 2015

Fotoğraf: 98-99 İsa Bey Hamamı iç bölüm, restorasyon sonrası. 2015

Fotoğraf: 100-101 İsa Bey Hamamı iç bölüm, restorasyon sonrası. 2015

Fotoğraf: 102 İsa Bey Hamamı iç bölüm, restorasyon sonrası. 2015

Fotoğraf: 103 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 104 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 105 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 106 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 107 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 108 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 109 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 110 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 111 İsa Bey Hazire genel görünüş. 2013

Fotoğraf: 112 İsa Bey Hazire Genel görünüş. 2013

Fotoğraf:113 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi. 2014

Fotoğraf: 114 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi. 201

Fotoğraf: 115 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi, kitabesi. 2014

Fotoğraf: 116 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi, kitabesi. 2014

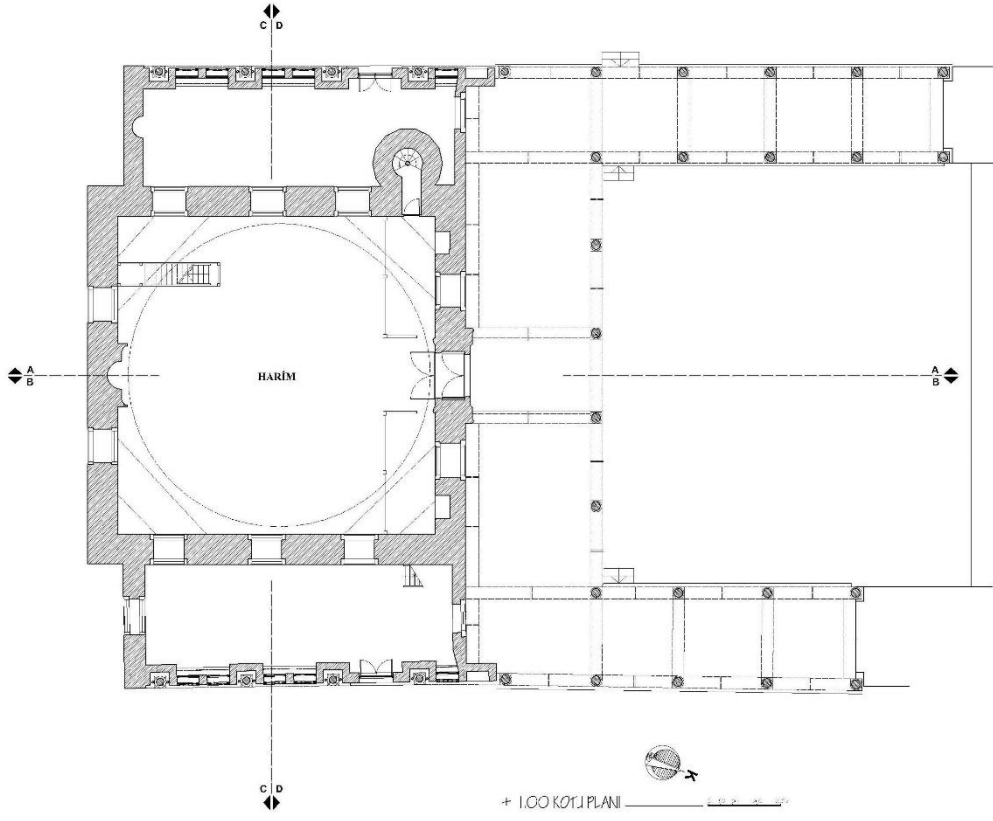

Fotoğraf: 117 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi. 2014

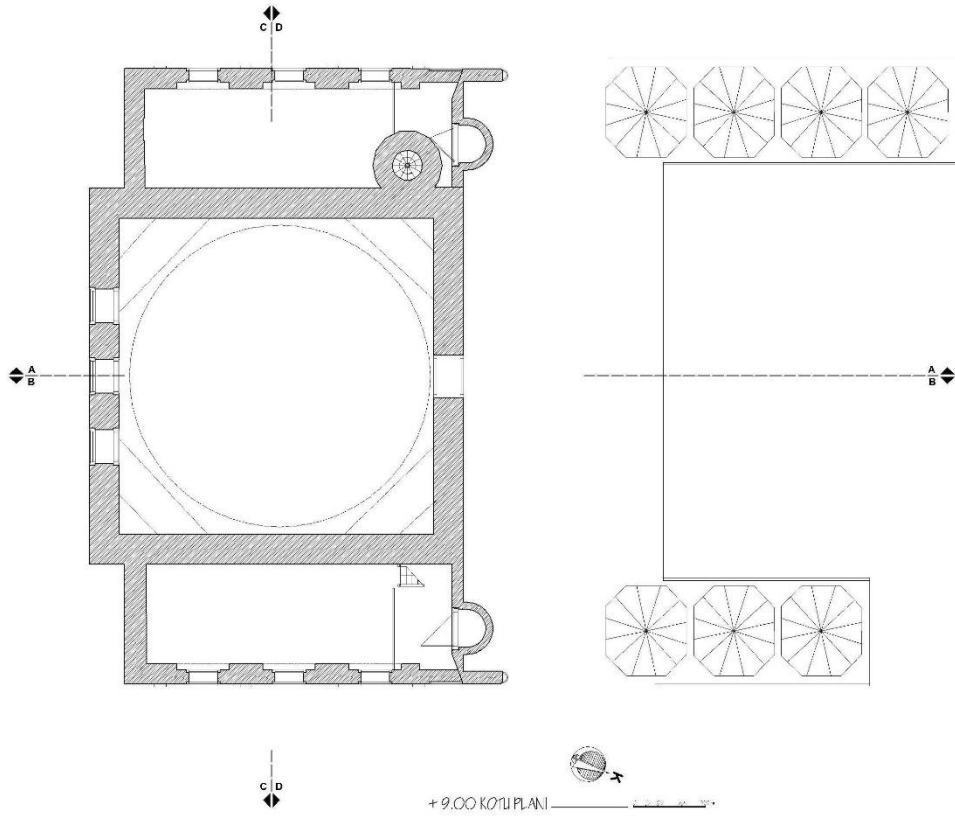

Fotoğraf: 118-119 Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi Türbesi. 2014

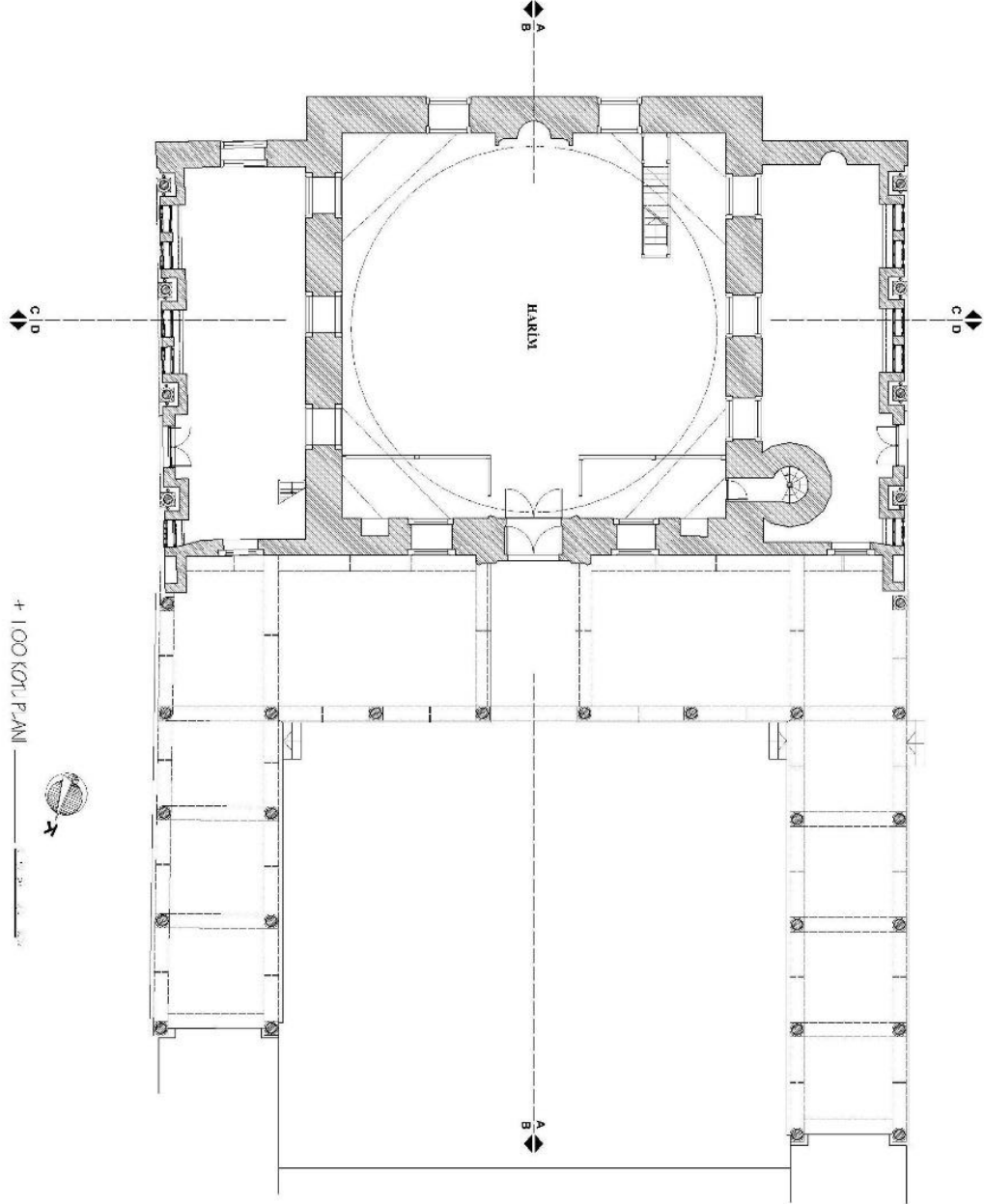
4. ÇİZİMLER

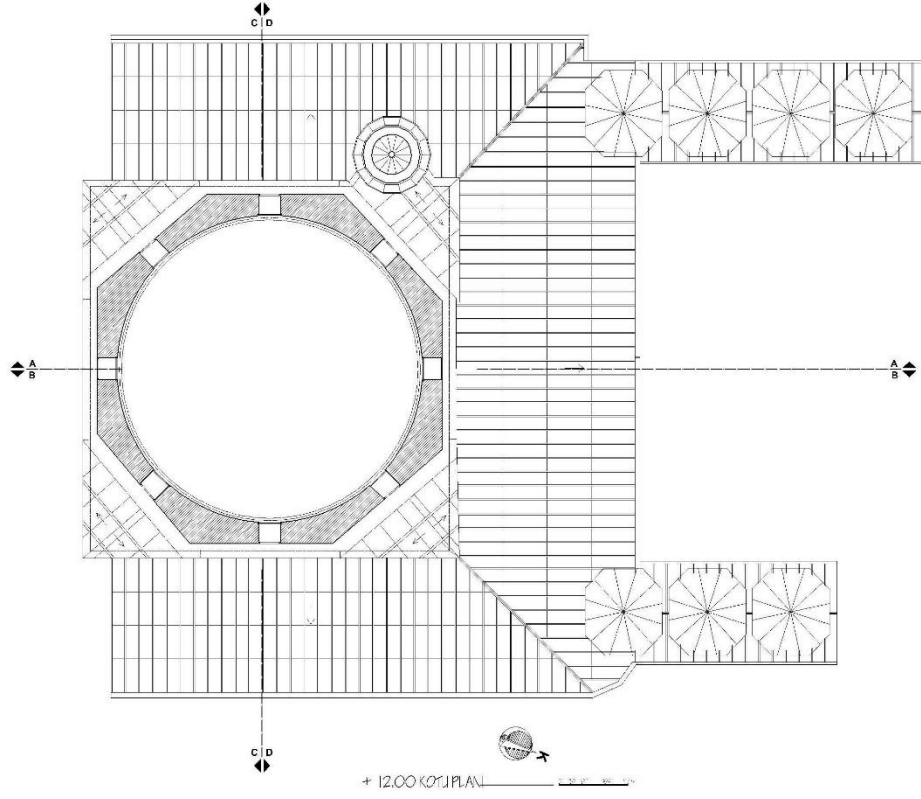
Çizim 19: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) +1.00 Kotu Çizimi

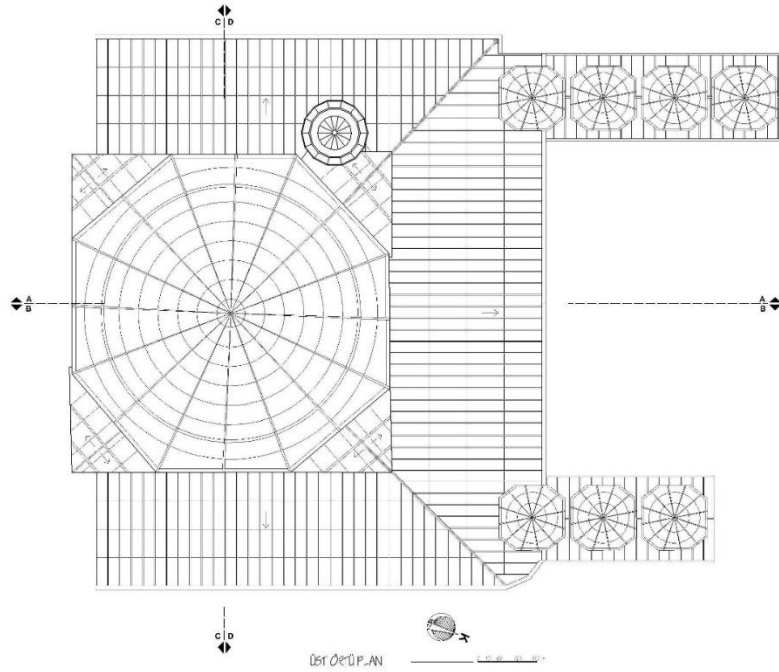
Çizim 20: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) +9.00 Kotu Çizimi

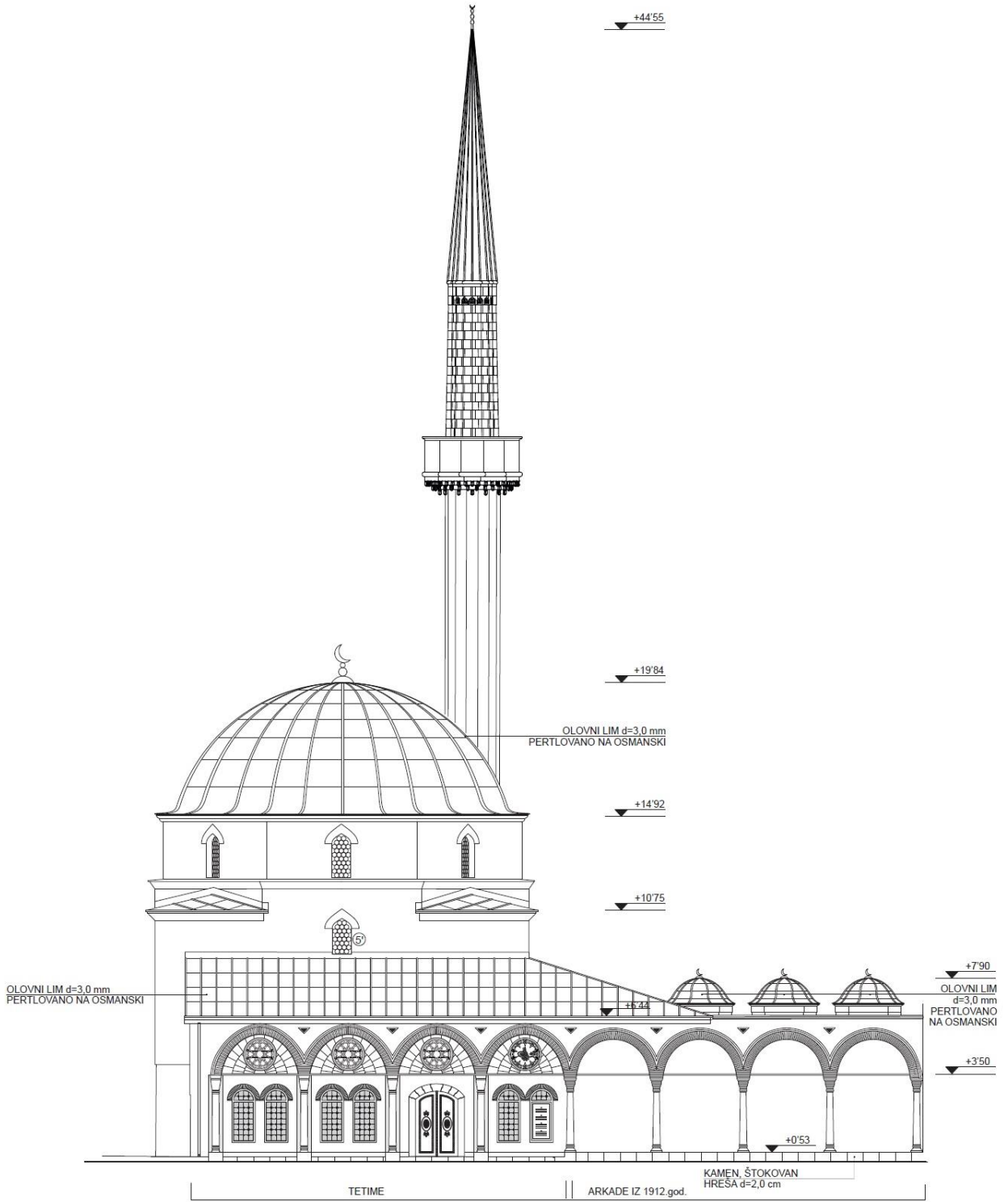
Çizim 21: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) +1.00 Kotu Çizimi

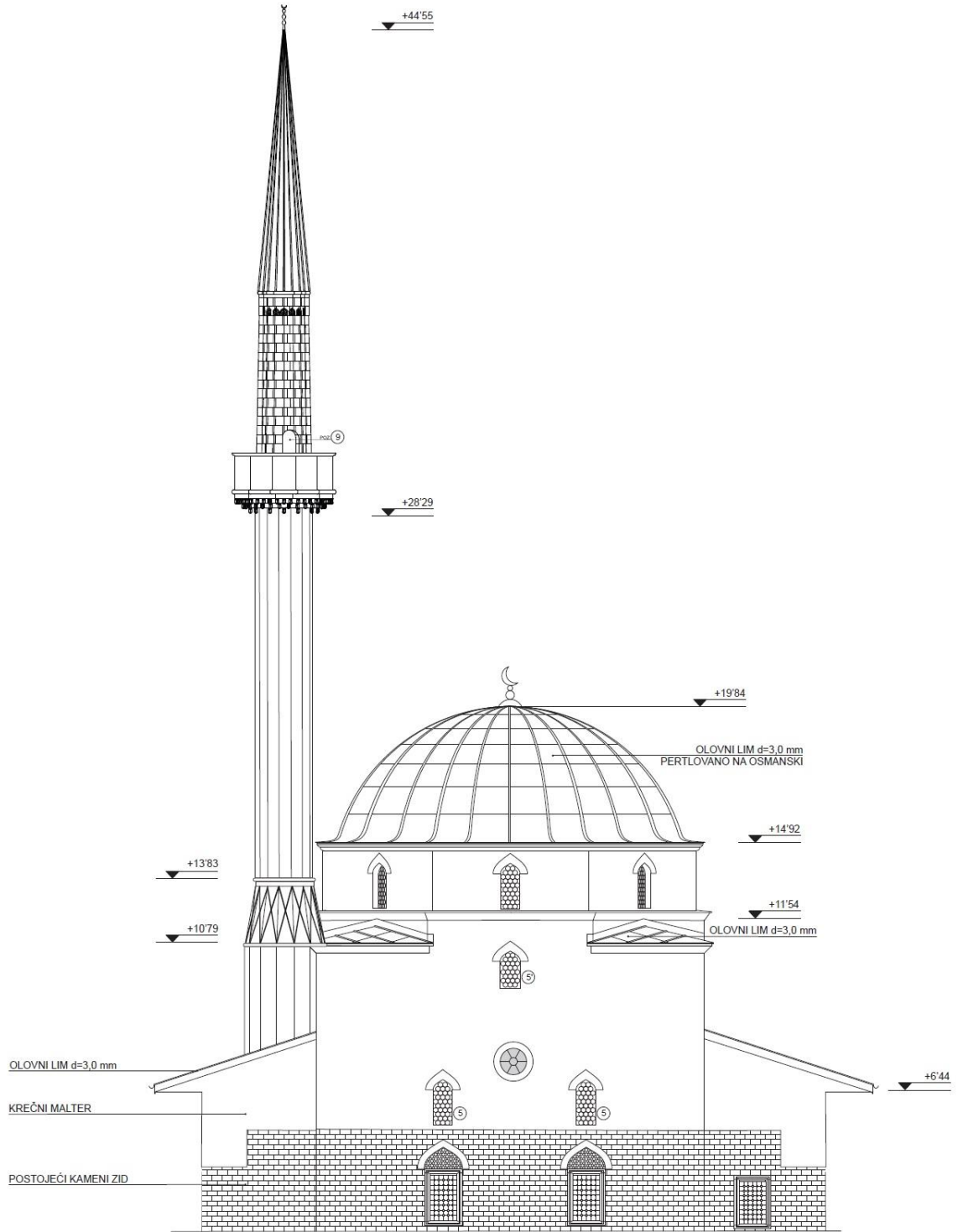
Çizim 22: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) +12.00 Kotu Çizimi

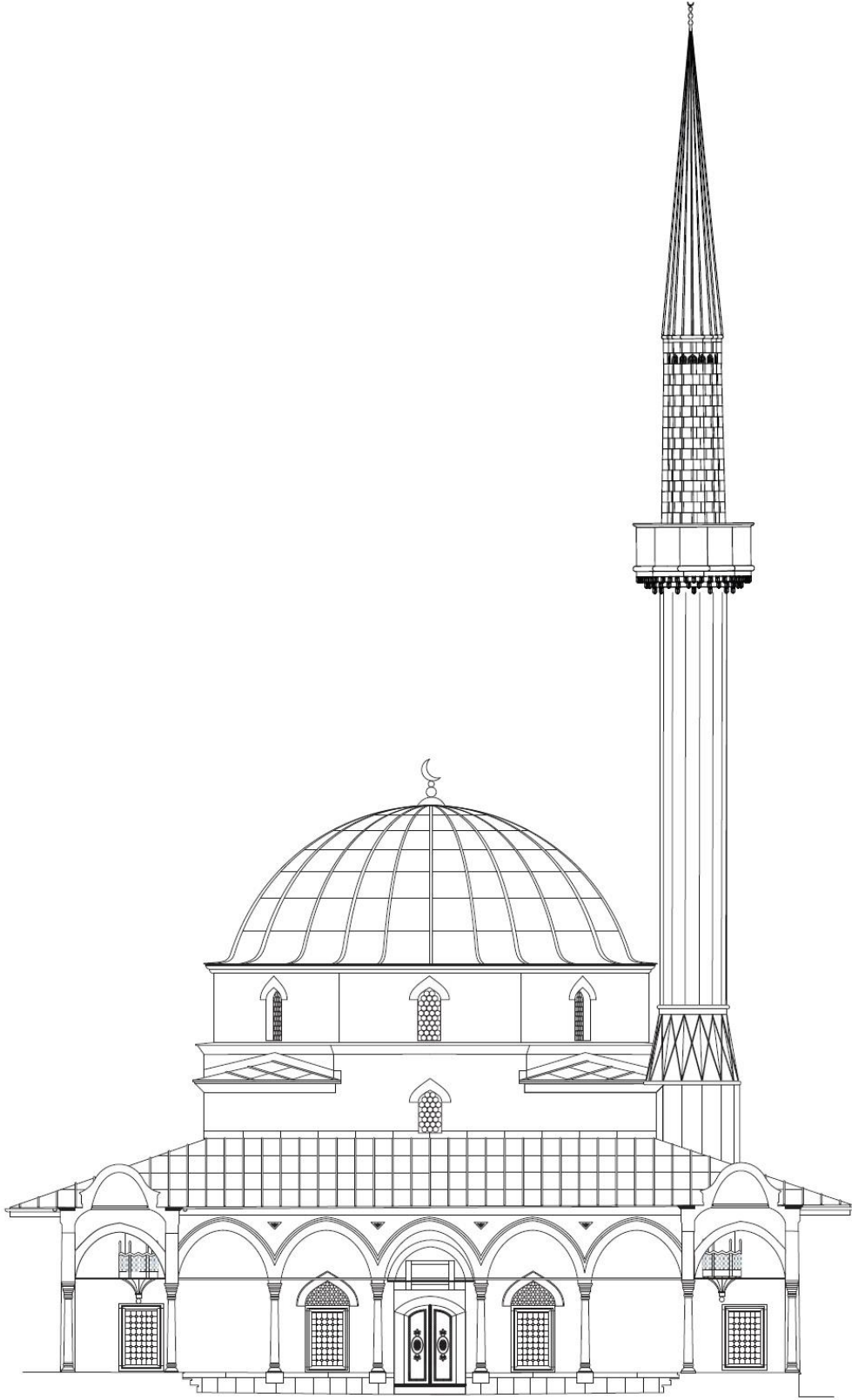
Çizim 23: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) üst örtü planı

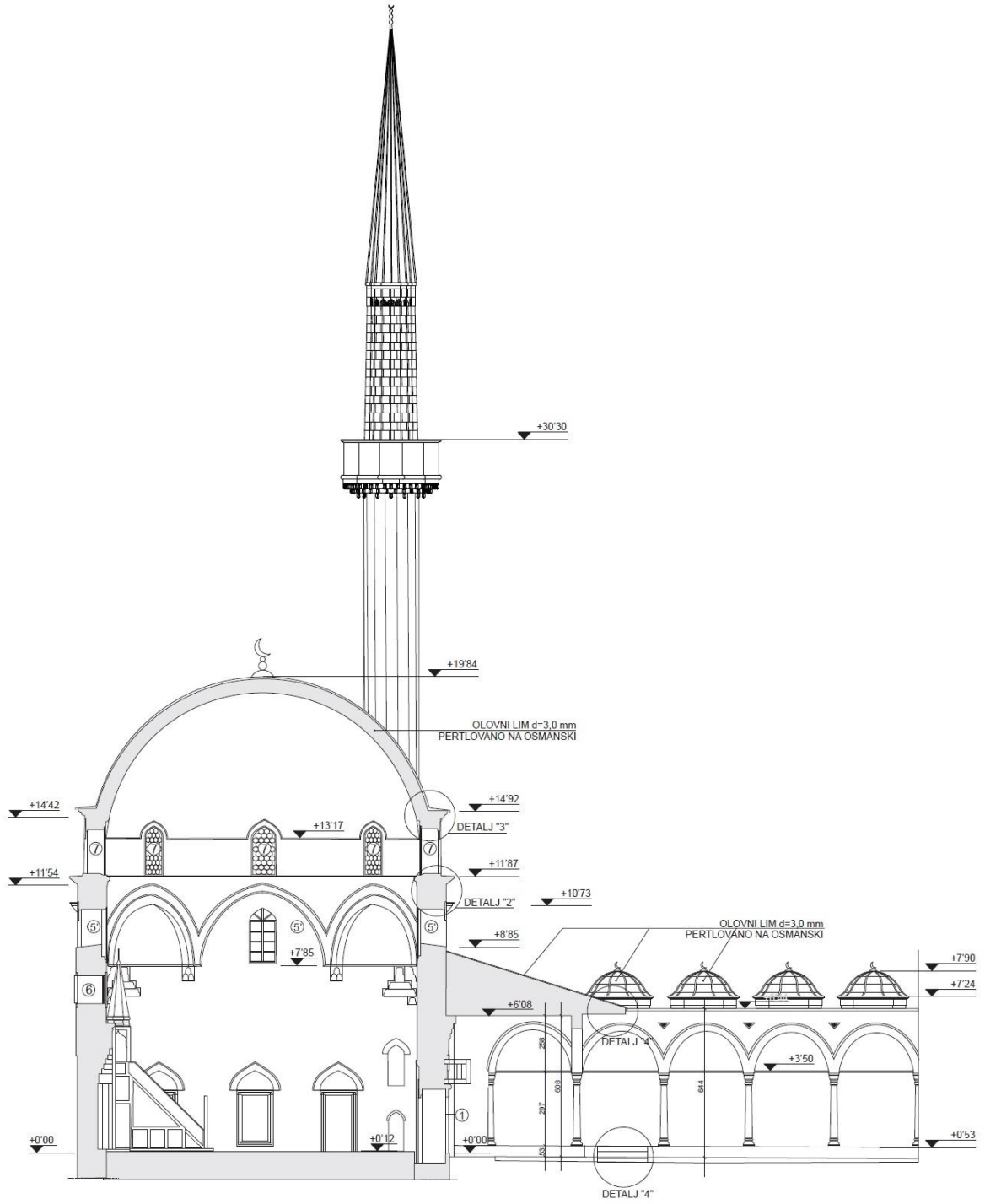
Çizim 24: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) doğu cephe görünüş. (er-bu inş.)

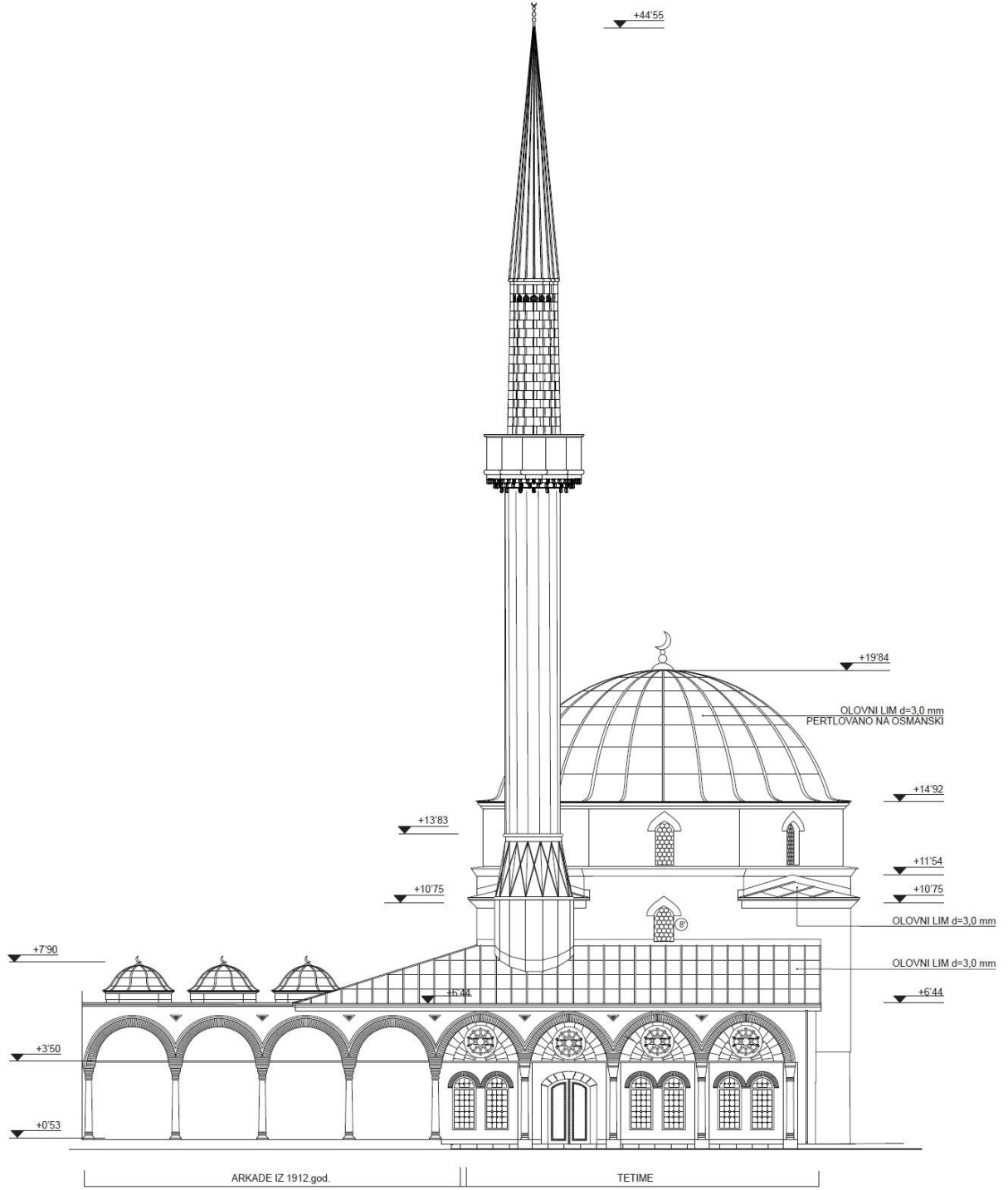
Çizim 25: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) mihrap cephesi görünüş. (er-bu inş.)

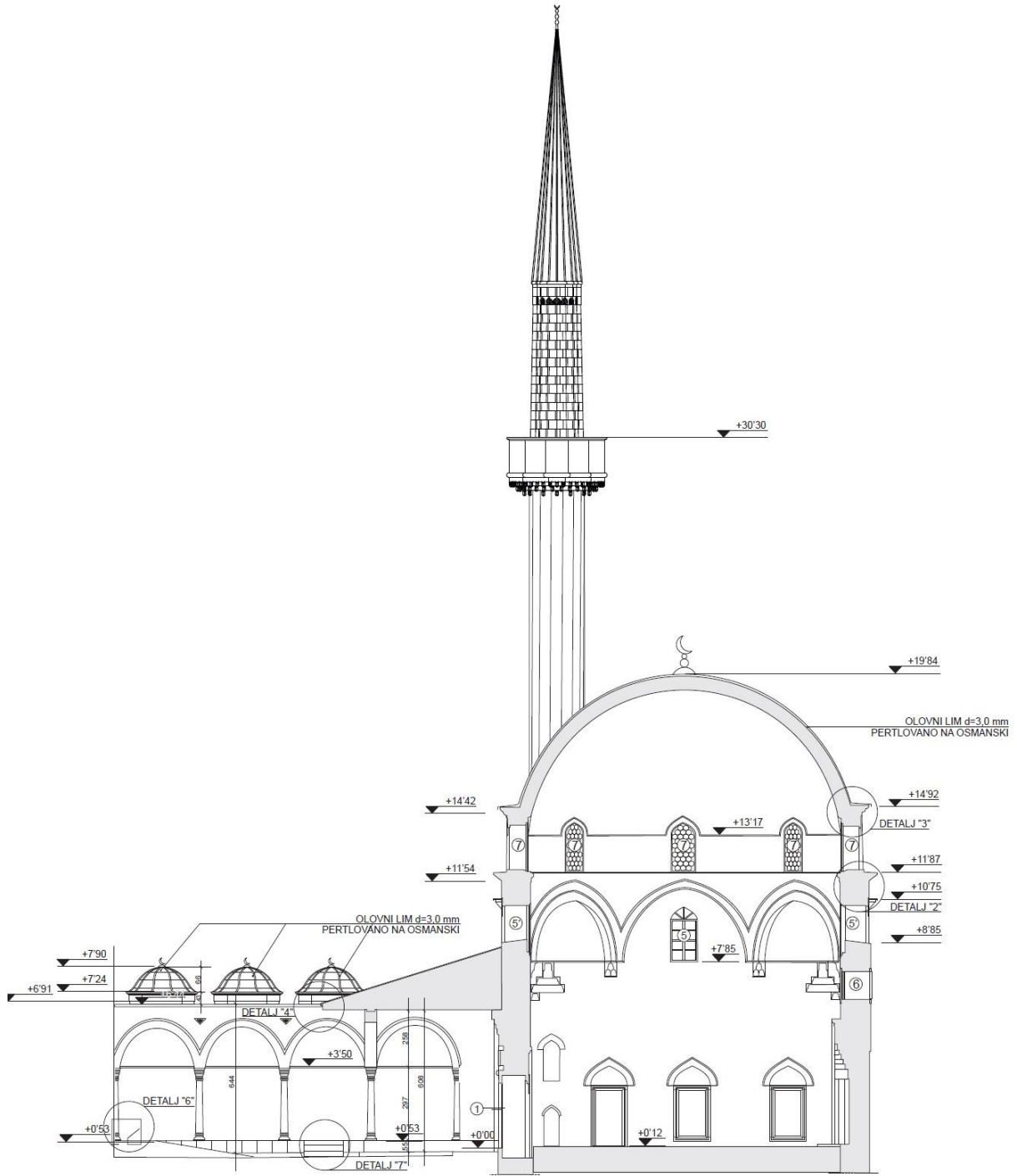
Çizim 26: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kuzey cephe görünüş. (er-bu inş.)

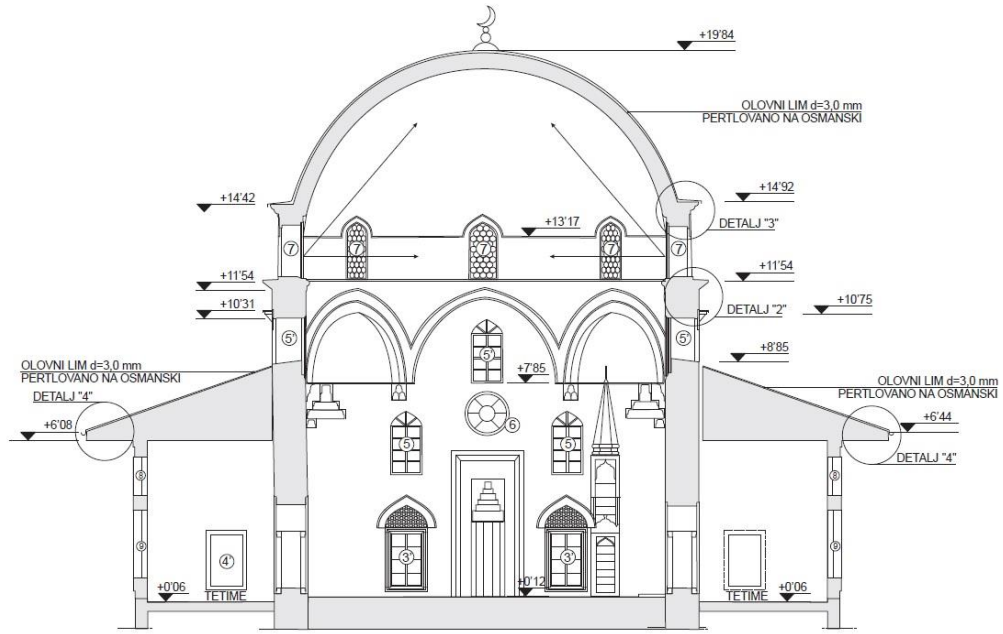
Çizim 27: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) A-A kesiti. (er-bu inş.)

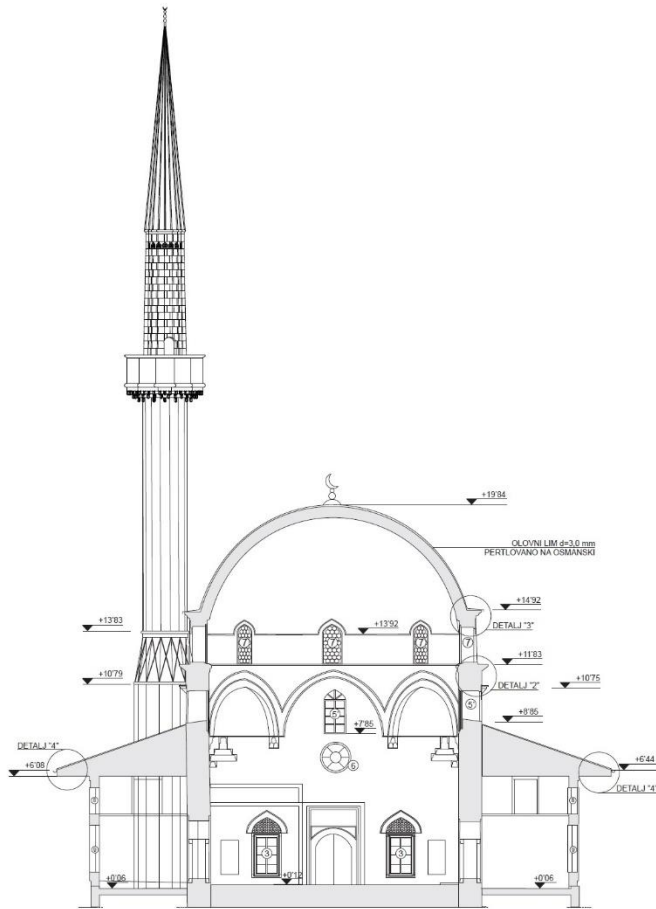
Çizim 28: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Batı cephe görünüş. (er-bu inş.)

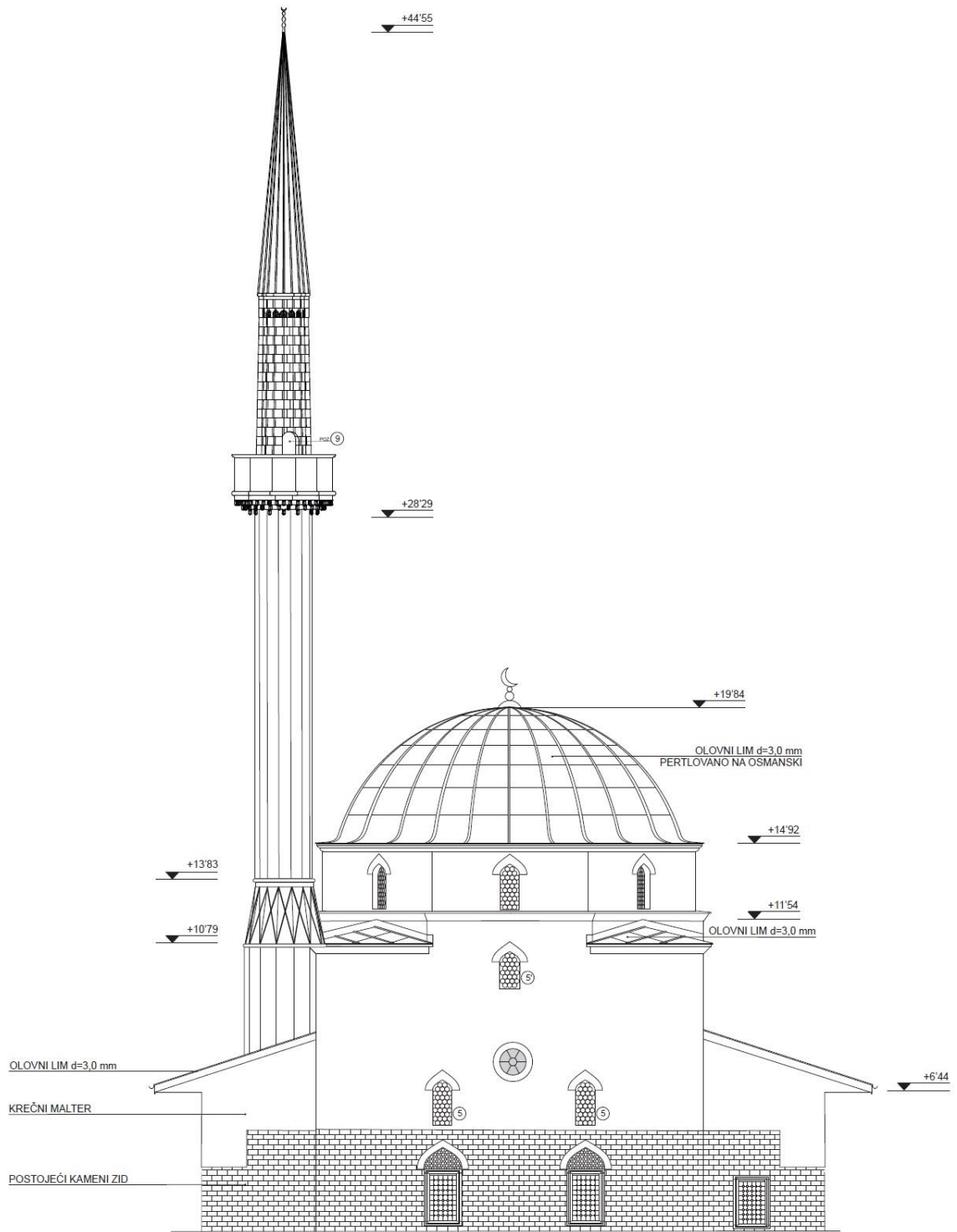
Çizim 29: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) B-B kesiti. (er-bu inş.)

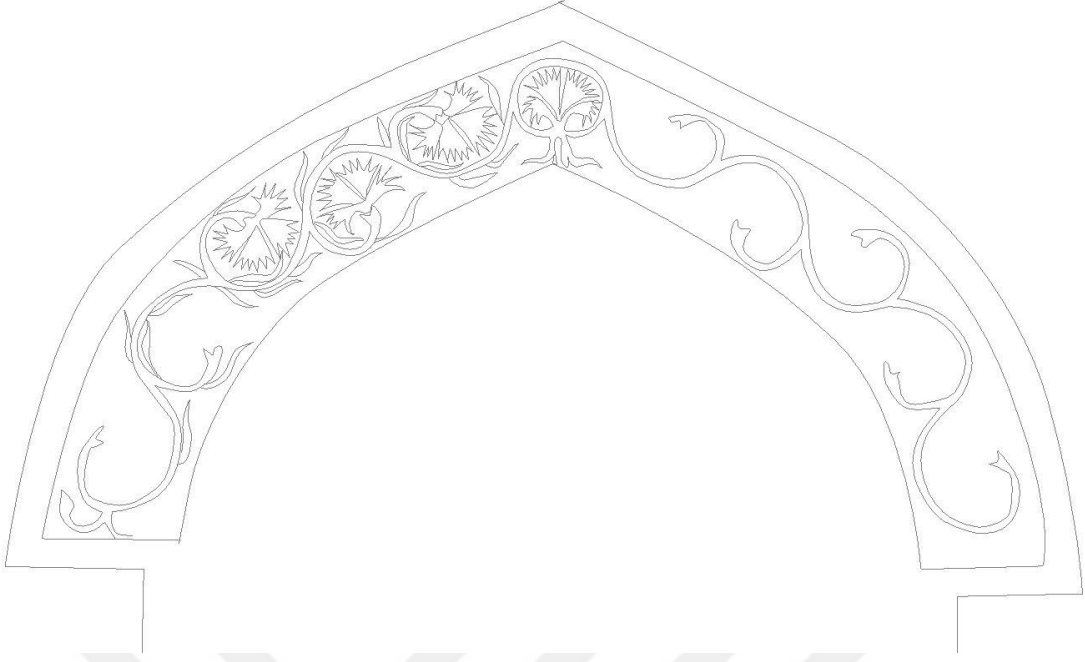
Çizim 30: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) C-C kesiti. (er-bu inş.)

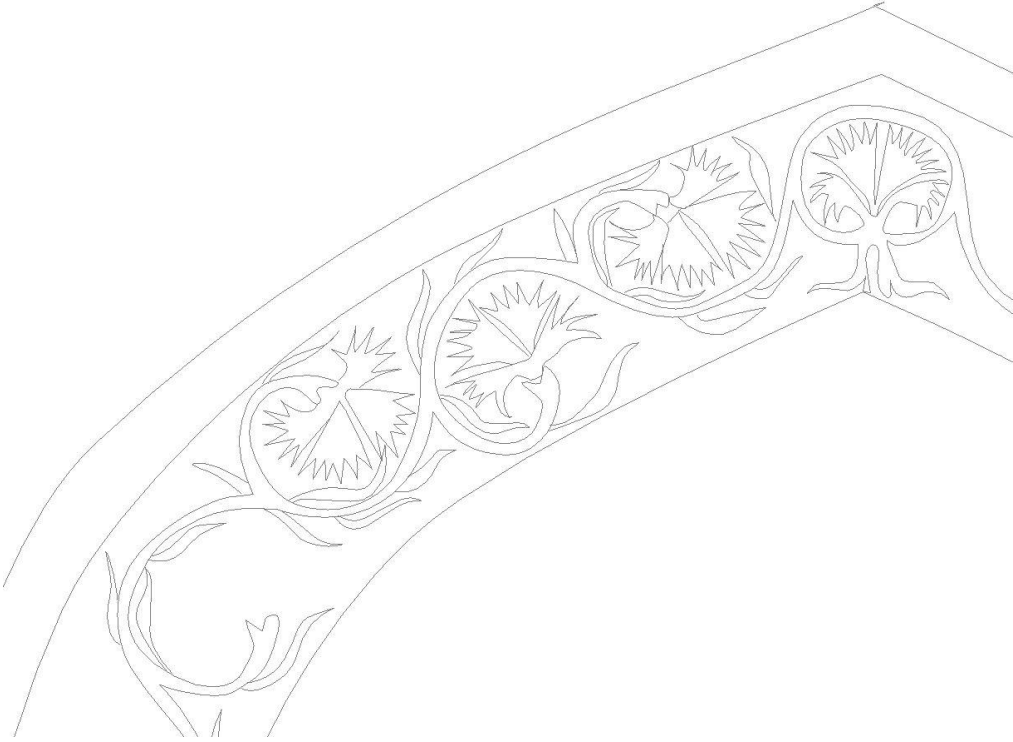
Çizim 31: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) D-D kesiti.(er-bu inş.)

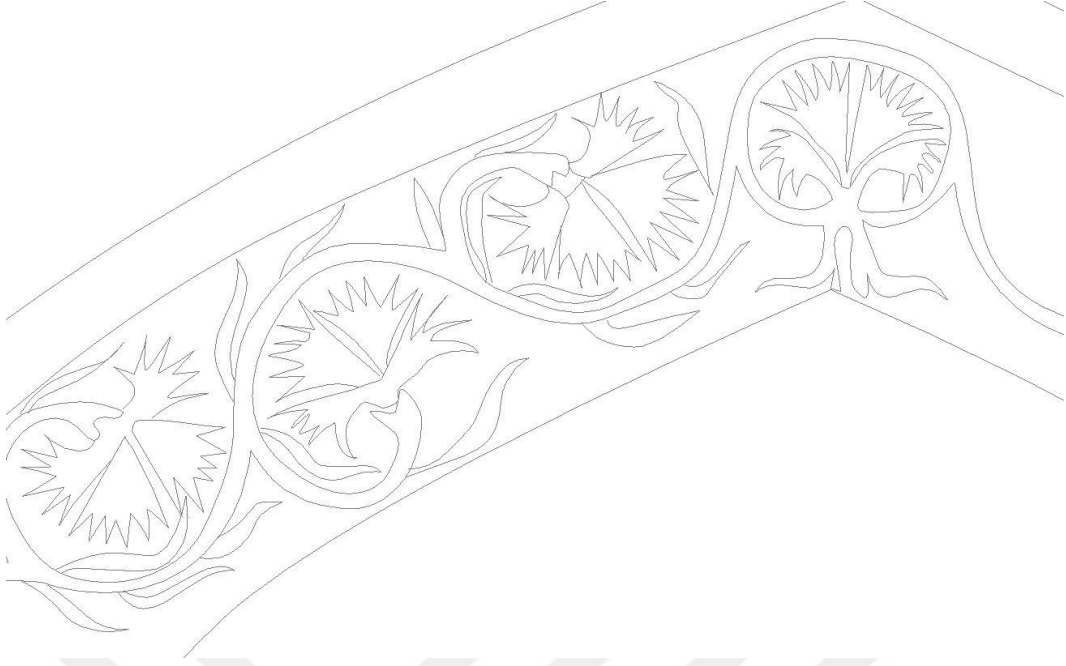
Çizim 32: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Güney görünüş. (er-bu inş.)

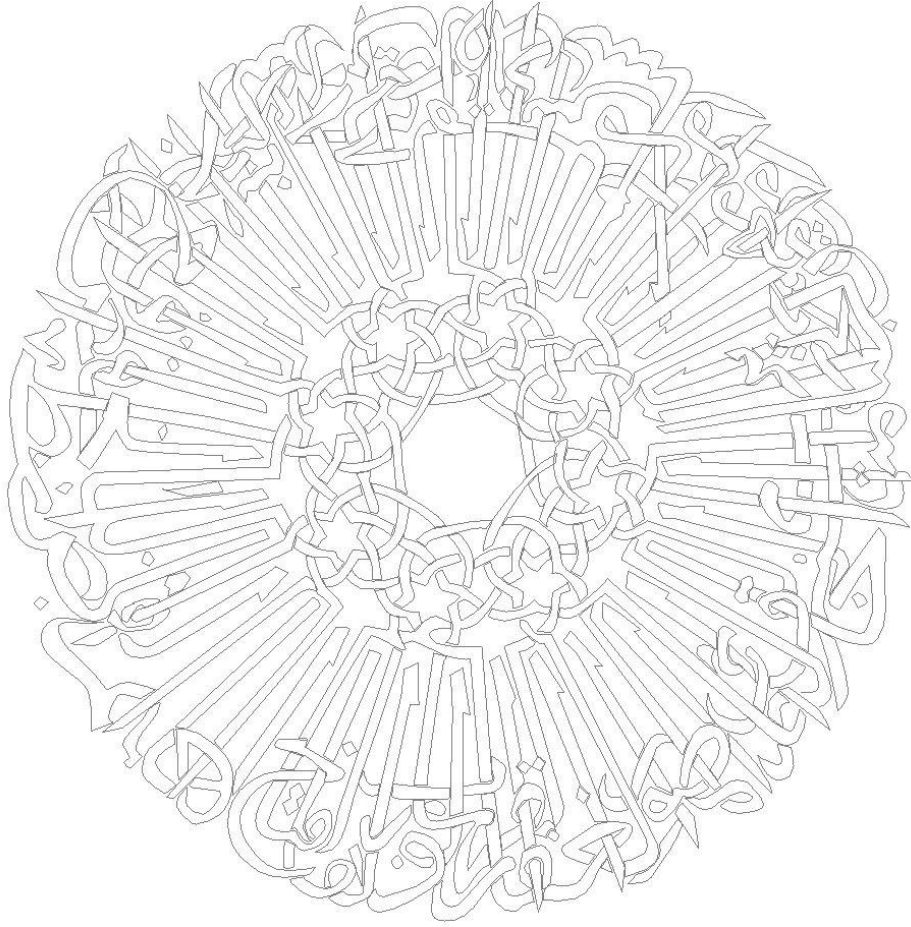
Çizim 33: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) pencere üstü süsleme kuşağı.

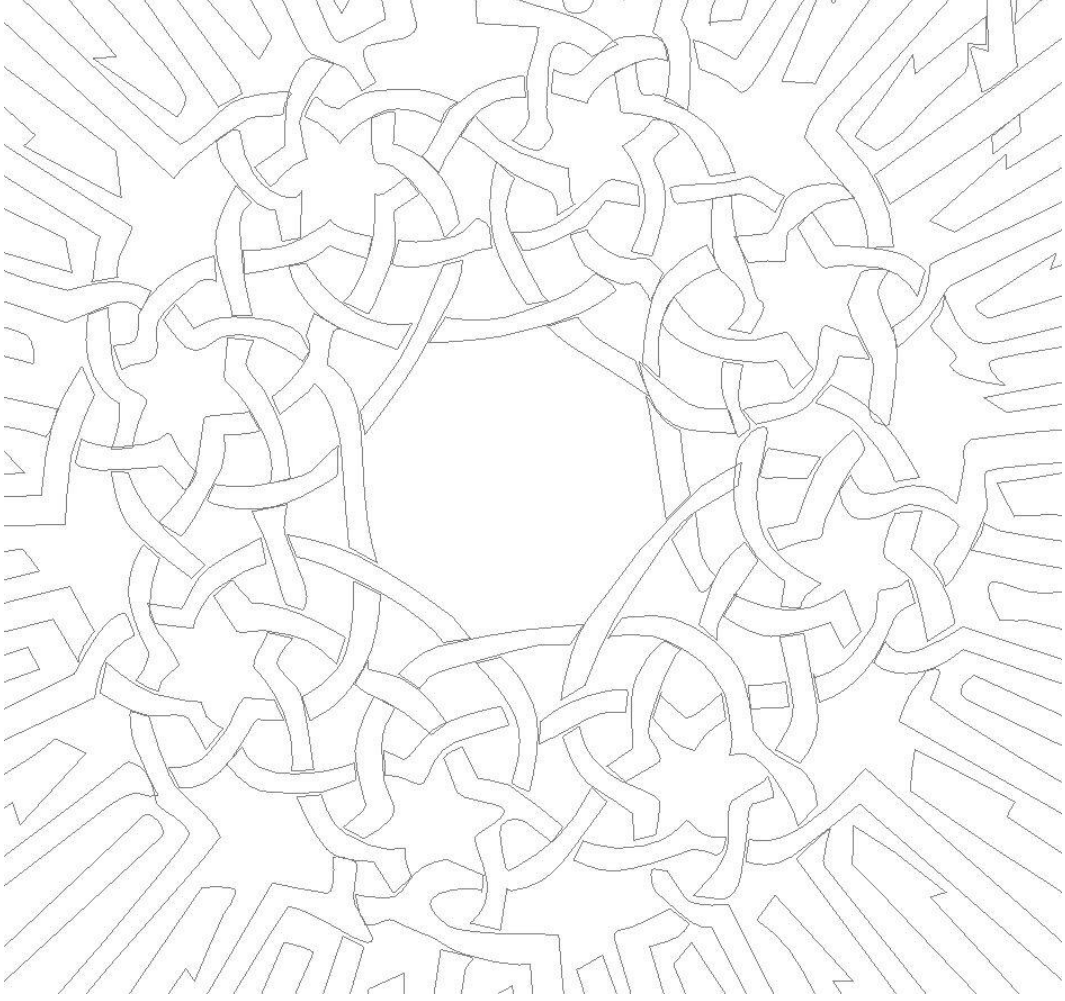
Çizim 34: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) pencere üstü süsleme kuşağı detay.

Çizim 35: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) pencere üstü süsleme kuşağı detay.

Çizim 36: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, merkezdeki yazı kuşağı.

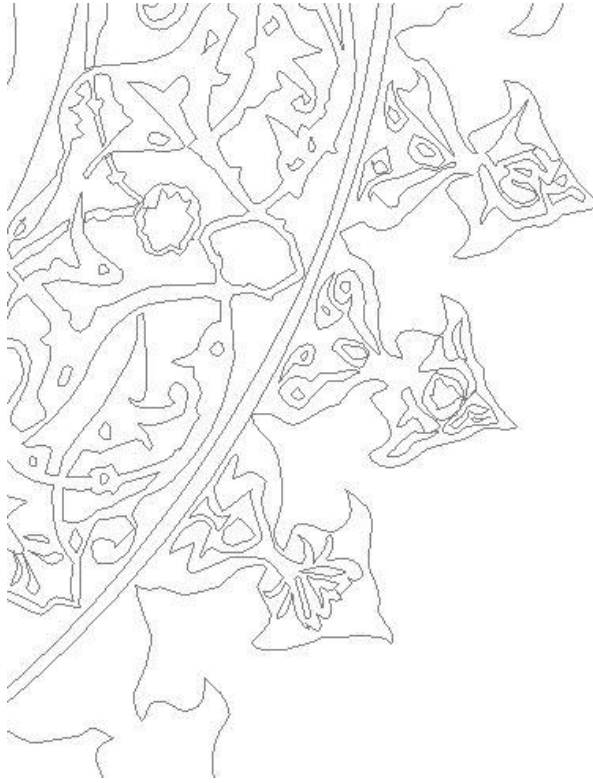
Çizim 37: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, merkezdeki yazı kuşağı detay.

Çizim 38: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, merkezdeki yazı kuşağı detay.

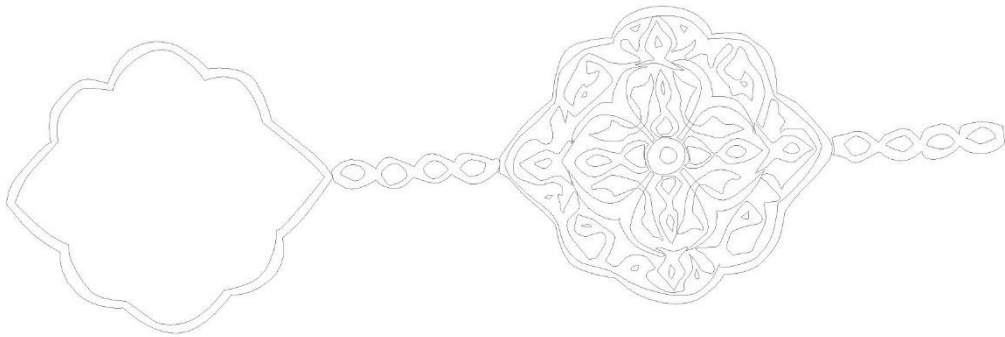
Çizim 39: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, merkezdeki yazı kuşağını çevreleyen rumi süsleme kuşağı.

Çizim 40: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, dış uçluk biçiminde palmet motifi.

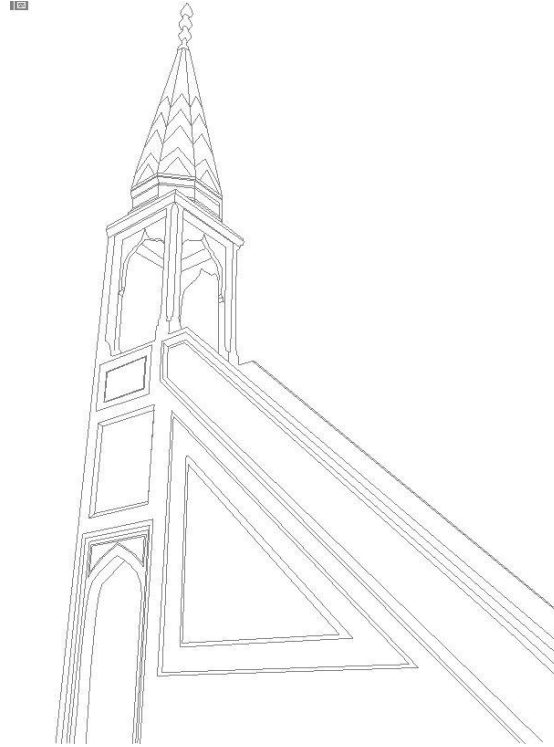
Çizim 41: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, süsleme detayı.

Çizim 42: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) kubbealtı, süsleme detayı.

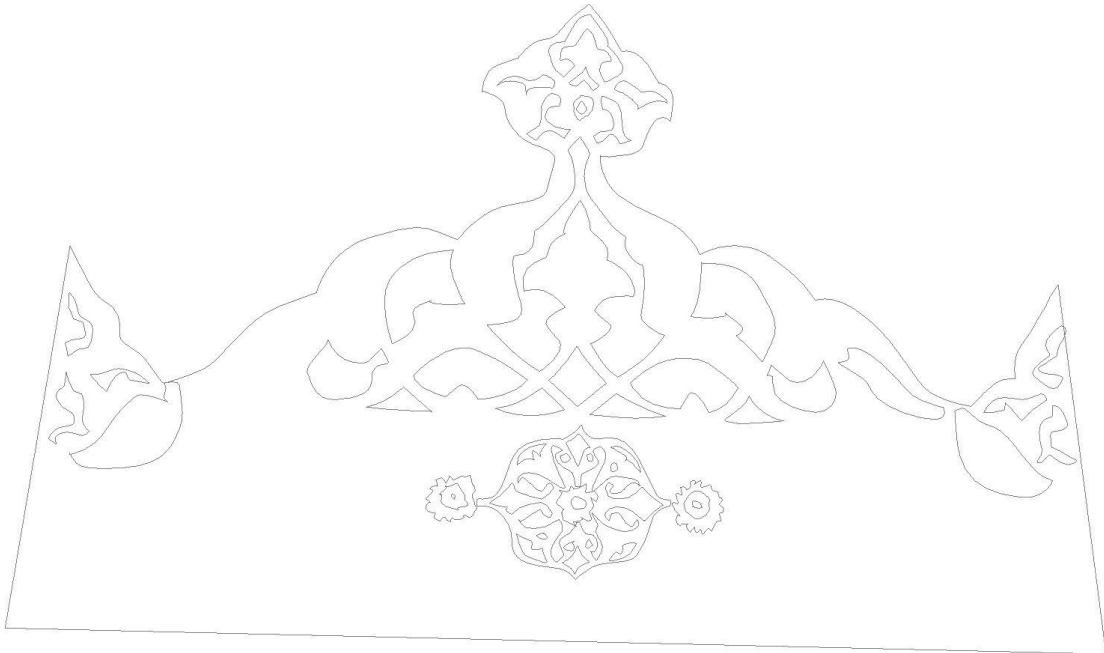
Çizim 43: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) minber.

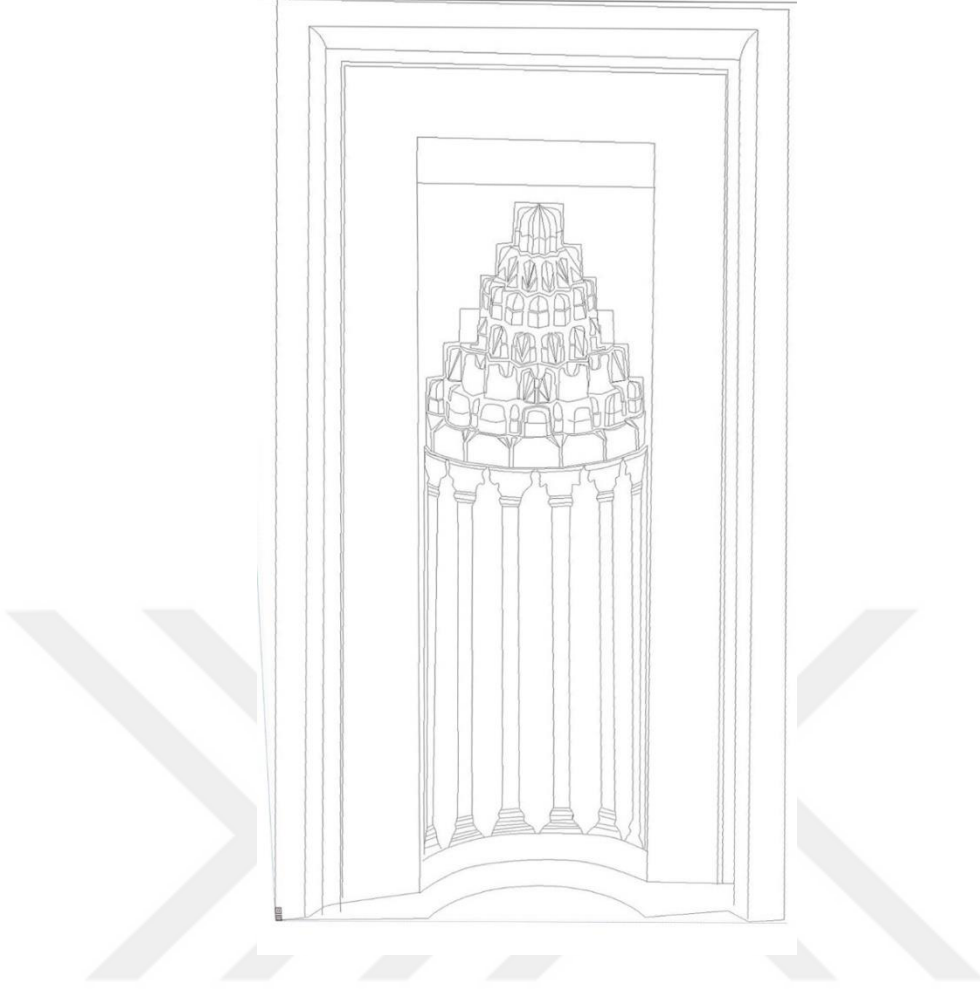
Çizim 44: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) minber.

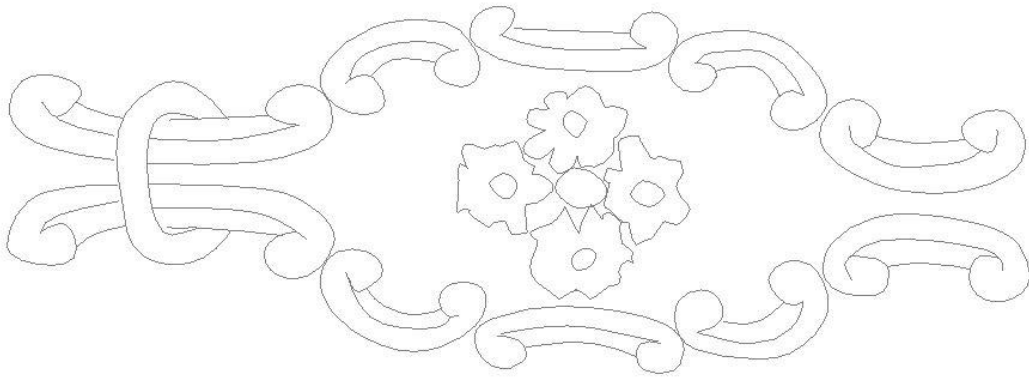
Çizim 45: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) minber köşk altı süsleme detayı.

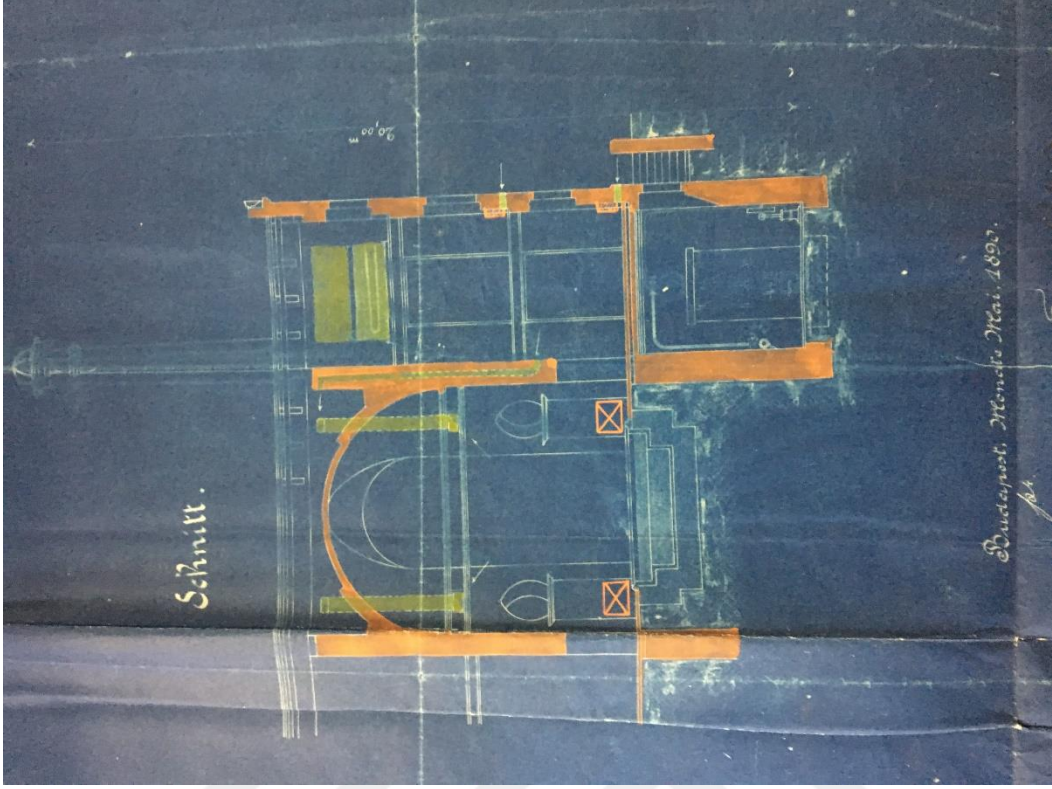
Çizim 46: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) minber geçit kemer alınlığı detayı.

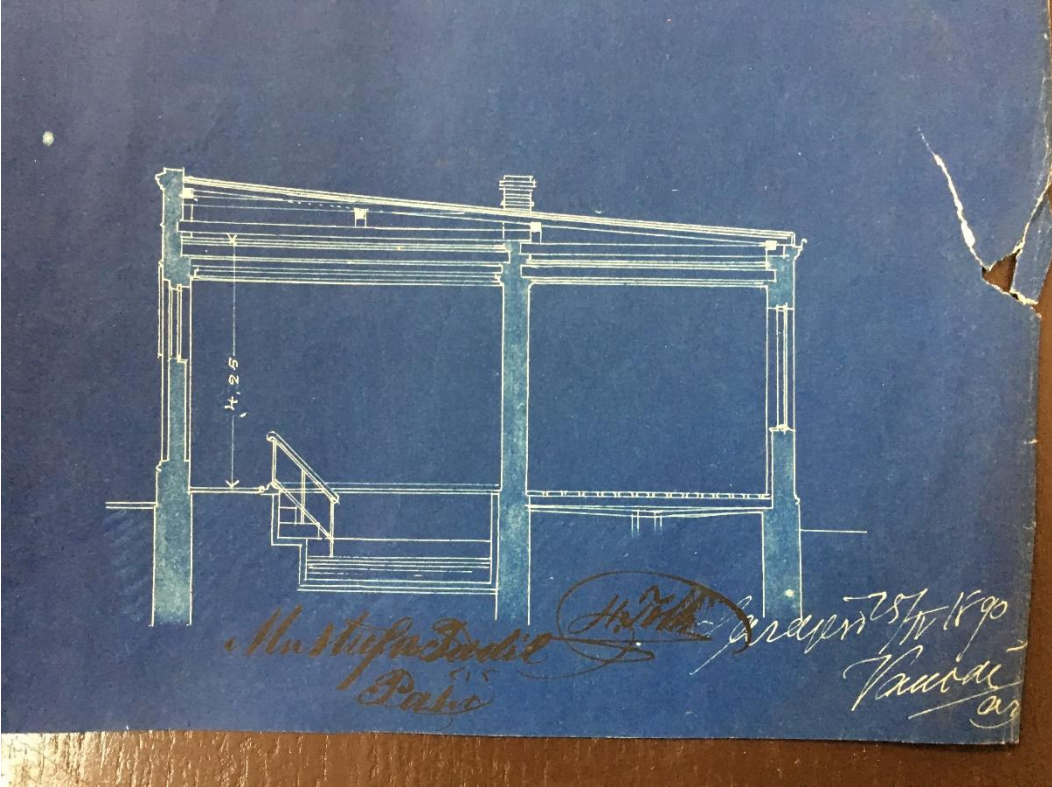
Çizim 47: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) mihrap genel.

Çizim 48: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) mihrap yan süsleme kartuşundaki detay.

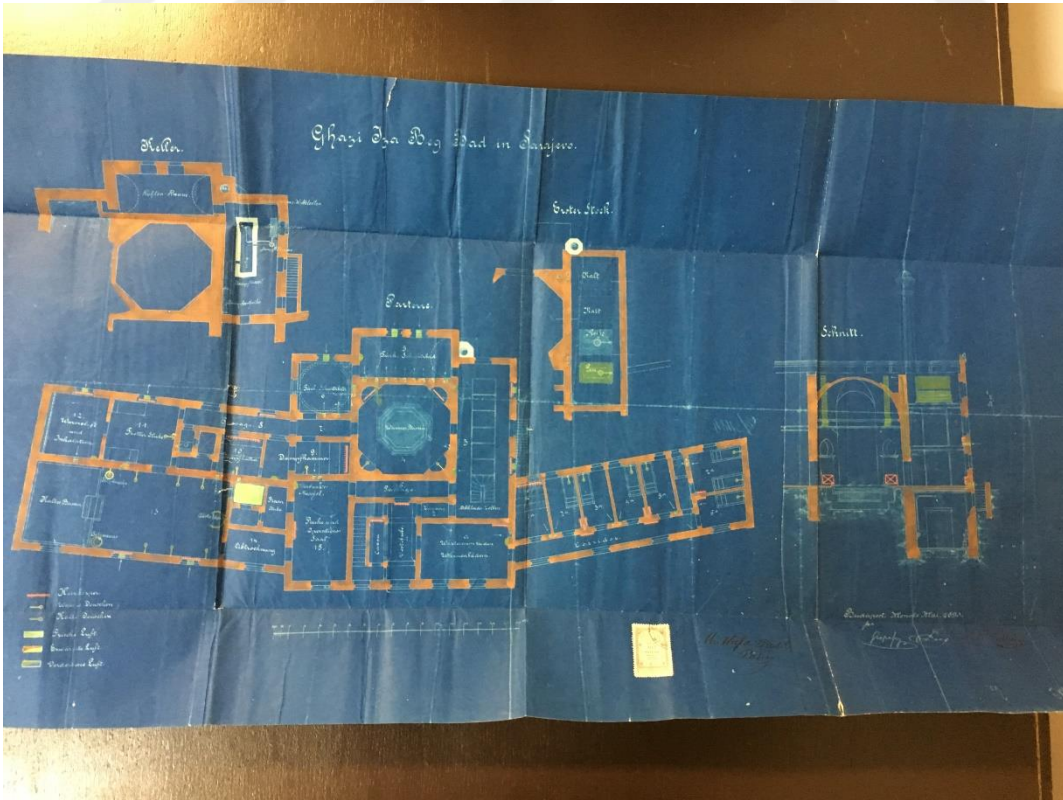
Çizim 55: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Saraybosna Enstitüsü yenileme çizimi. 1890.

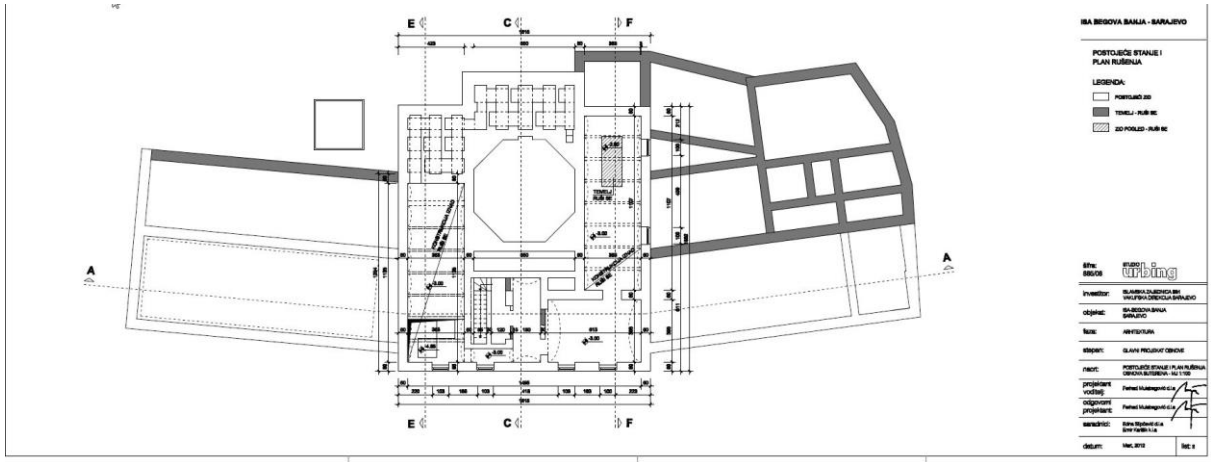
Çizim 56: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Saraybosna enstitüsü yenileme çizimi. 1890.

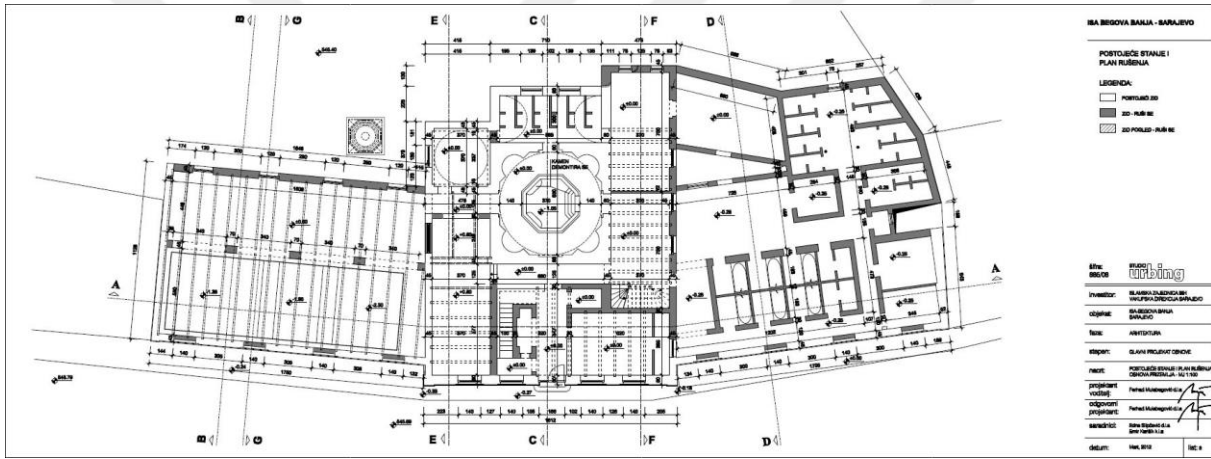
Çizim 57: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Saraybosna Enstitüsü yenileme çizimi. 1890.

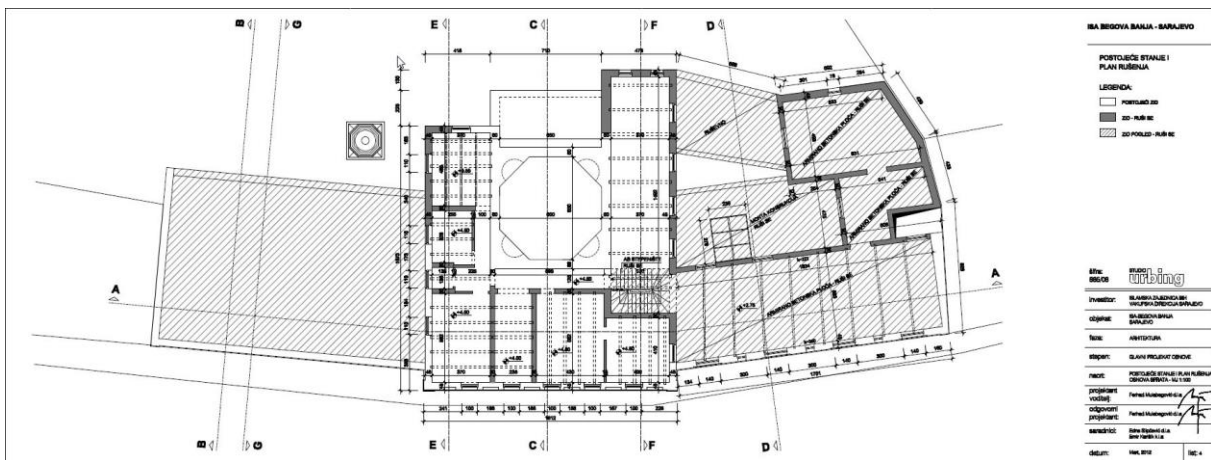
Çizim 58: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) Saraybosna Enstitüsü yenileme çizimi. 1890.

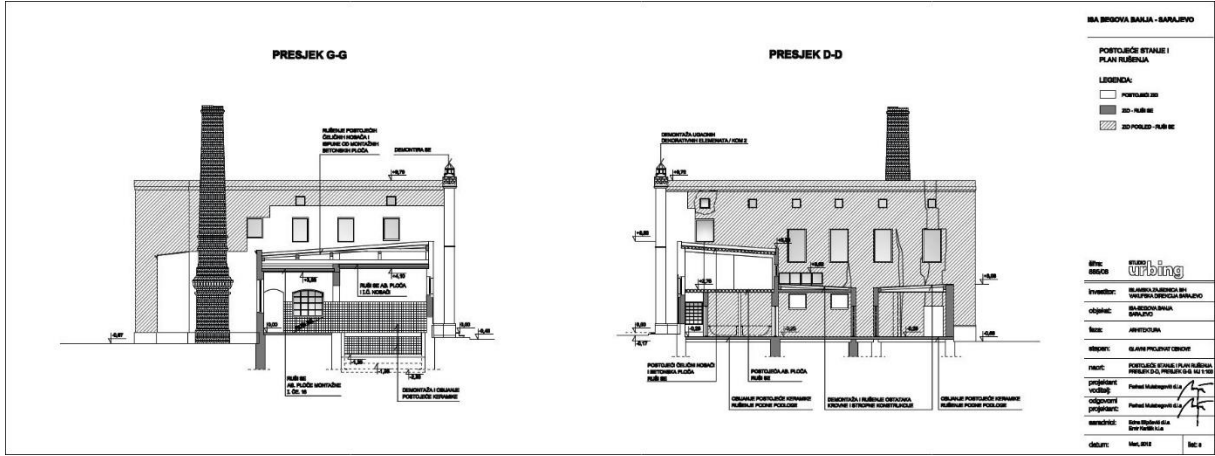
Çizim 59: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

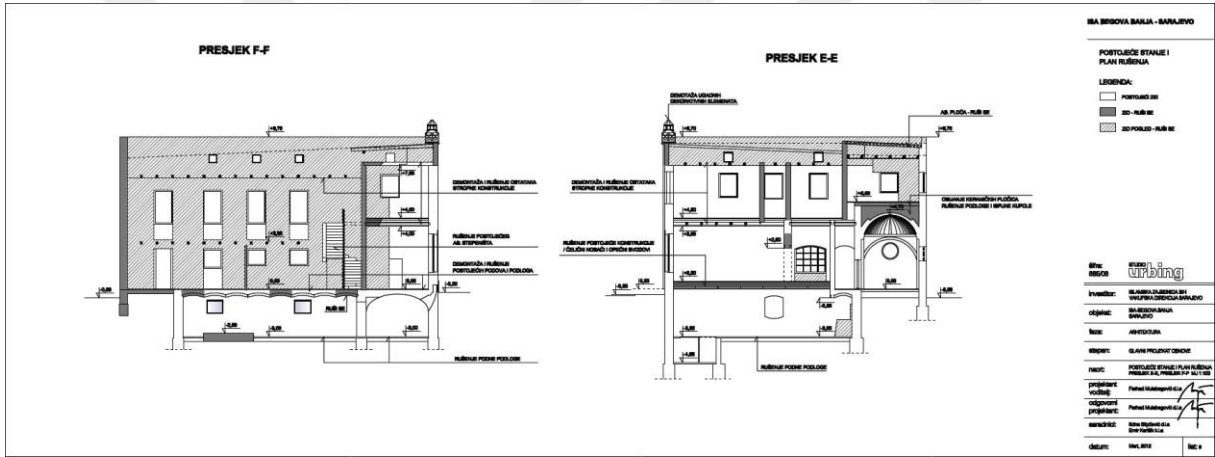
Çizim 60: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

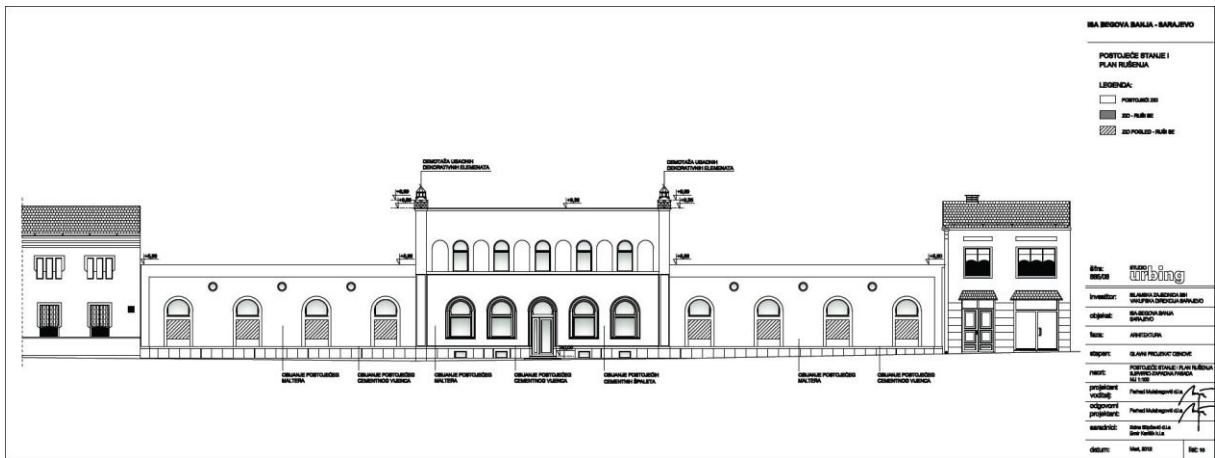
Çizim 61: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

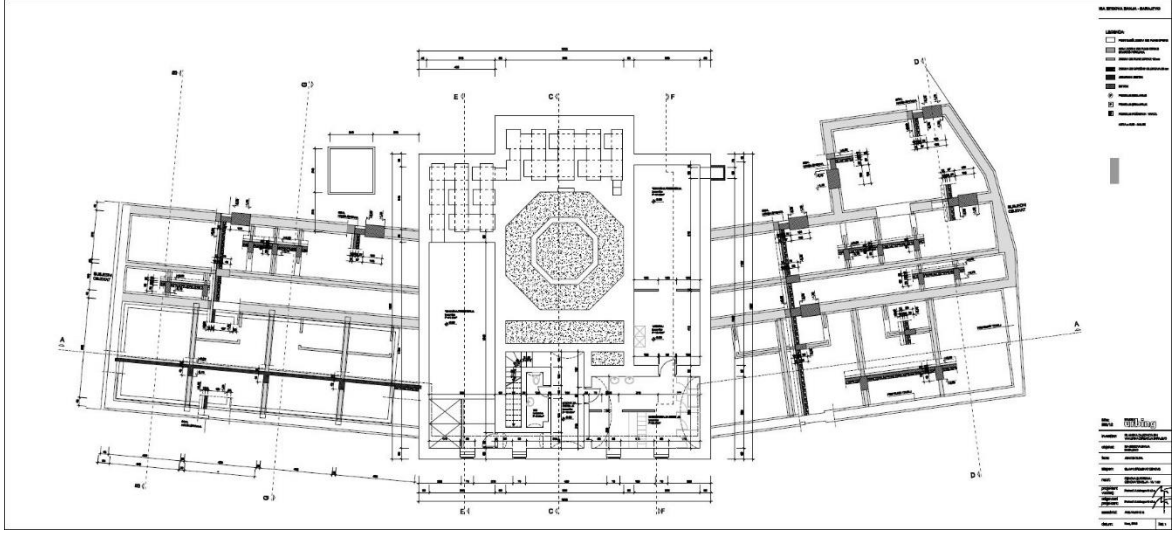
Çizim 65: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon kesiti. 2012. (er-bu inş.)

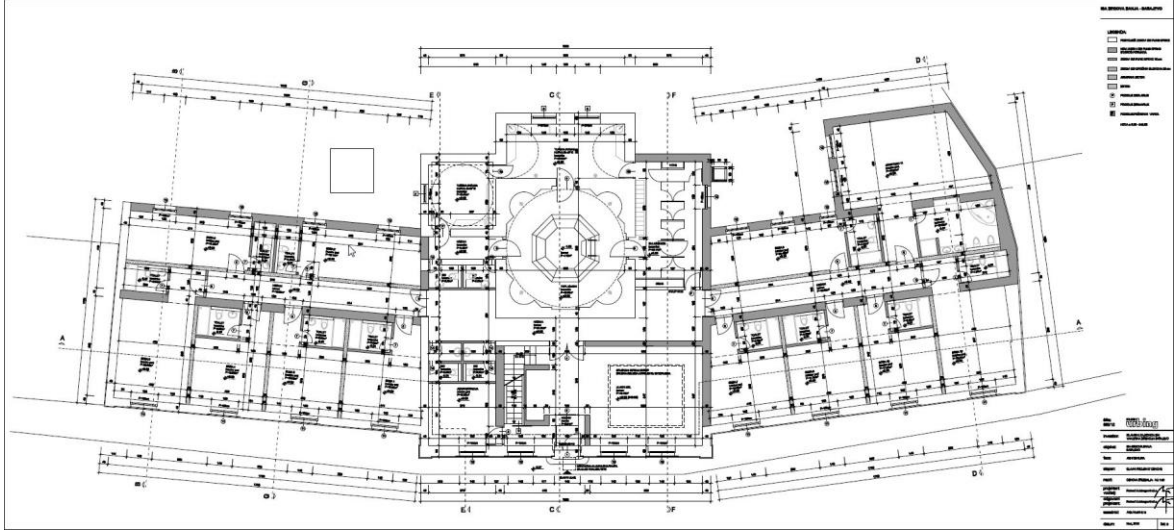
Çizim 66: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon kesiti. 2012. (er-bu inş.)

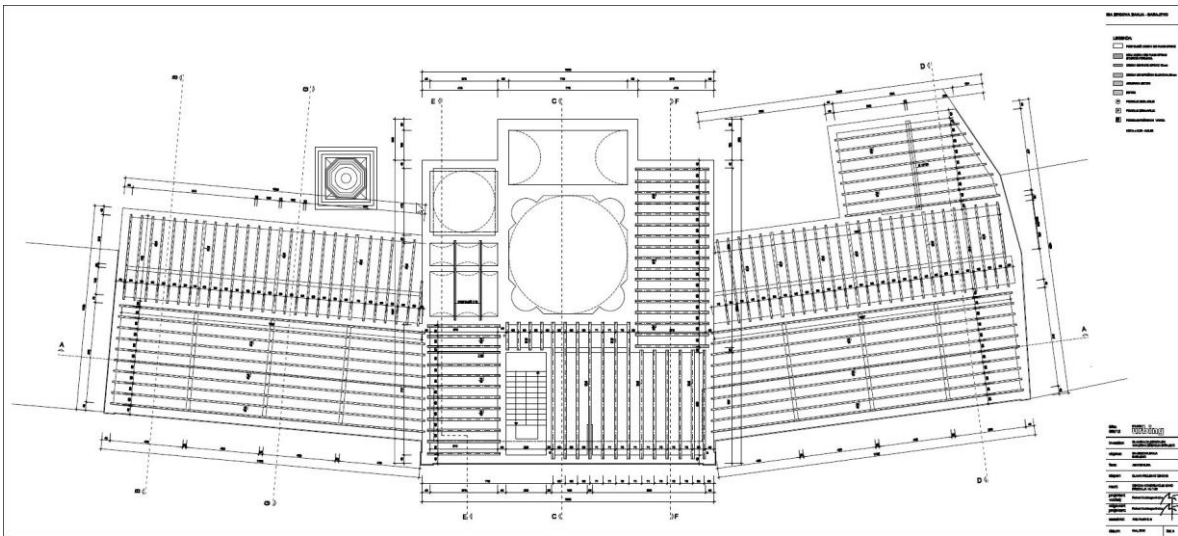
Çizim 67: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon görünüşü. 2012. (er-bu inş.)

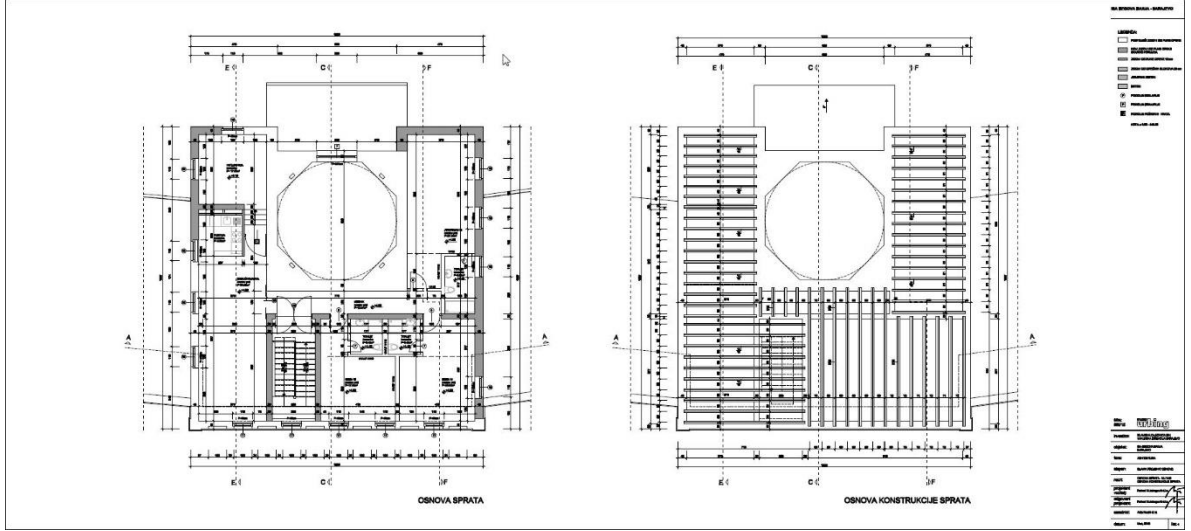
Çizim 68: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

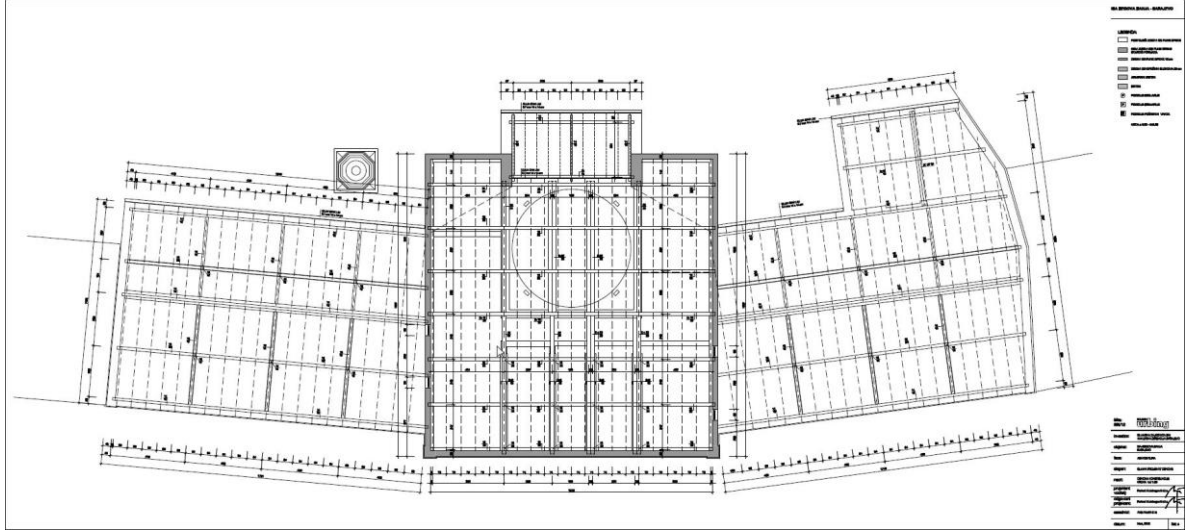
Çizim 69: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

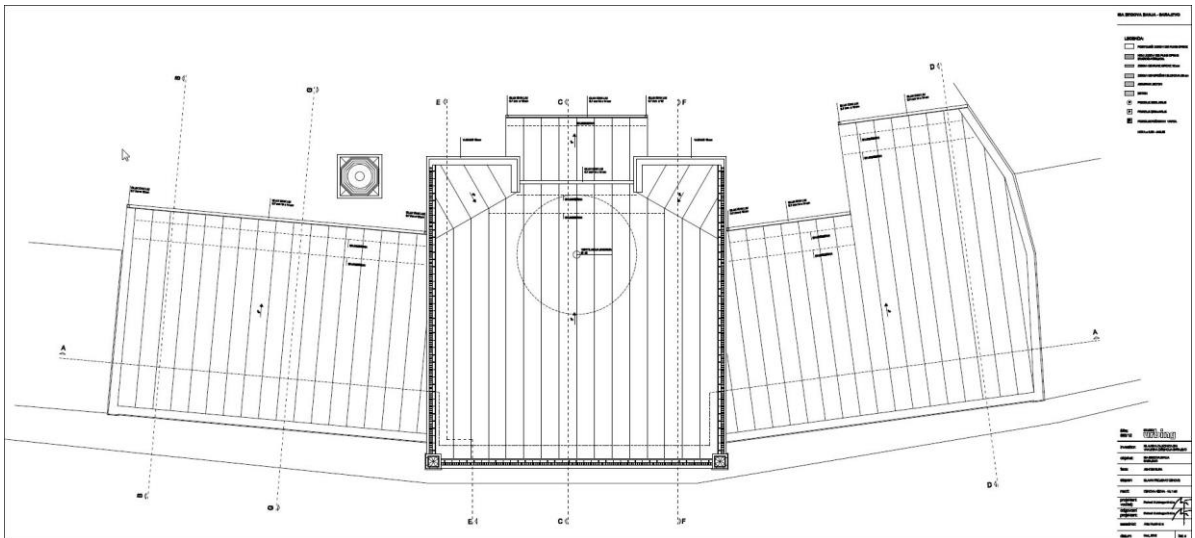
Çizim 70: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

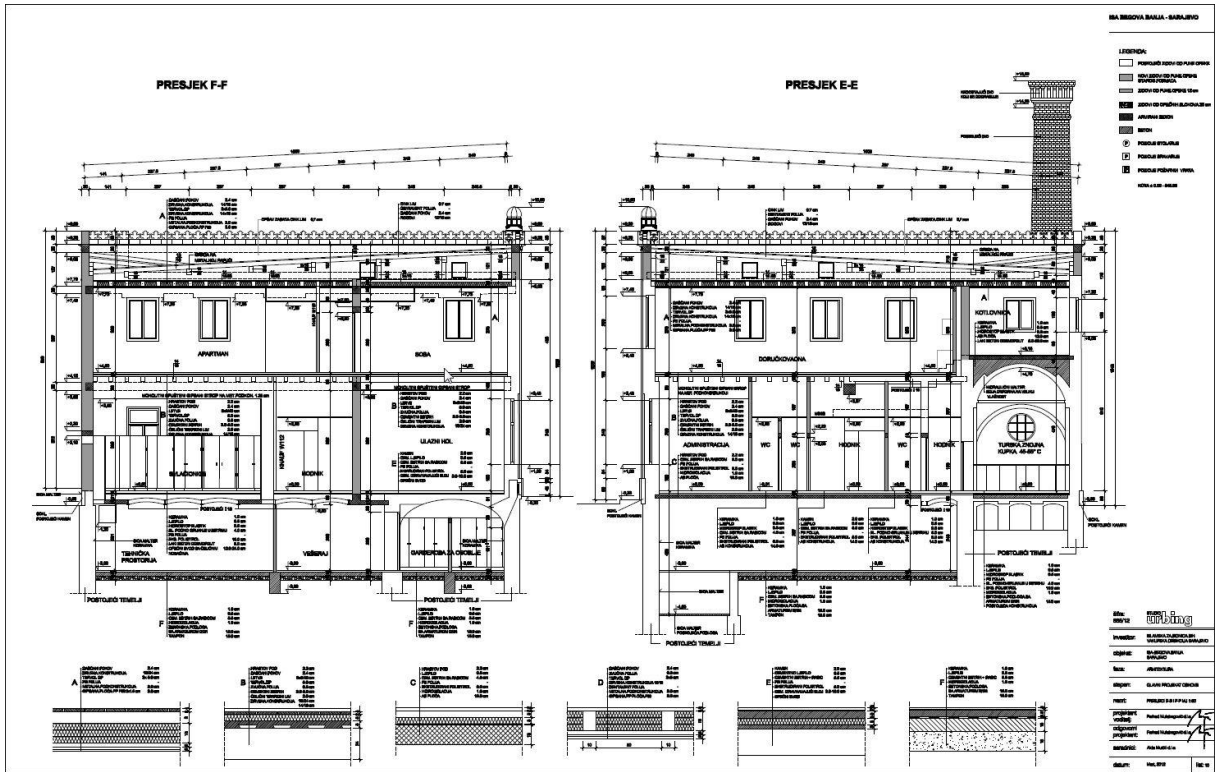
Çizim 71: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

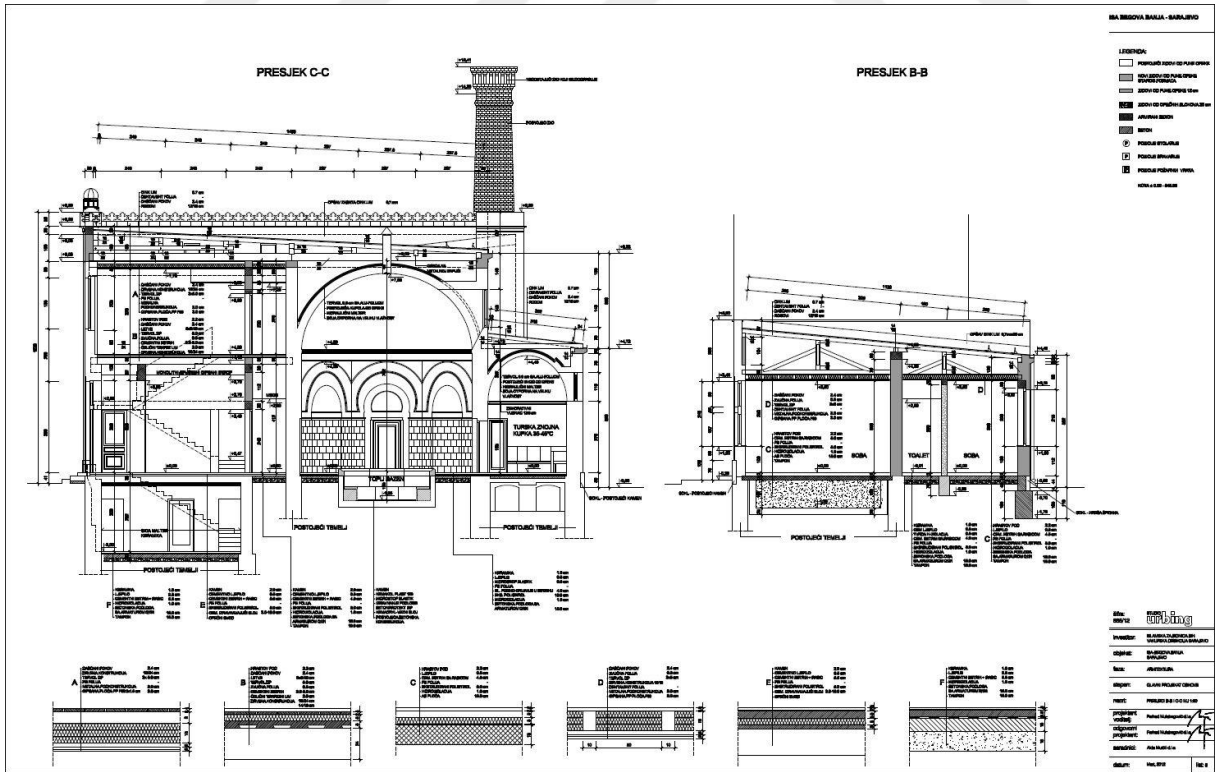
Çizim 72: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

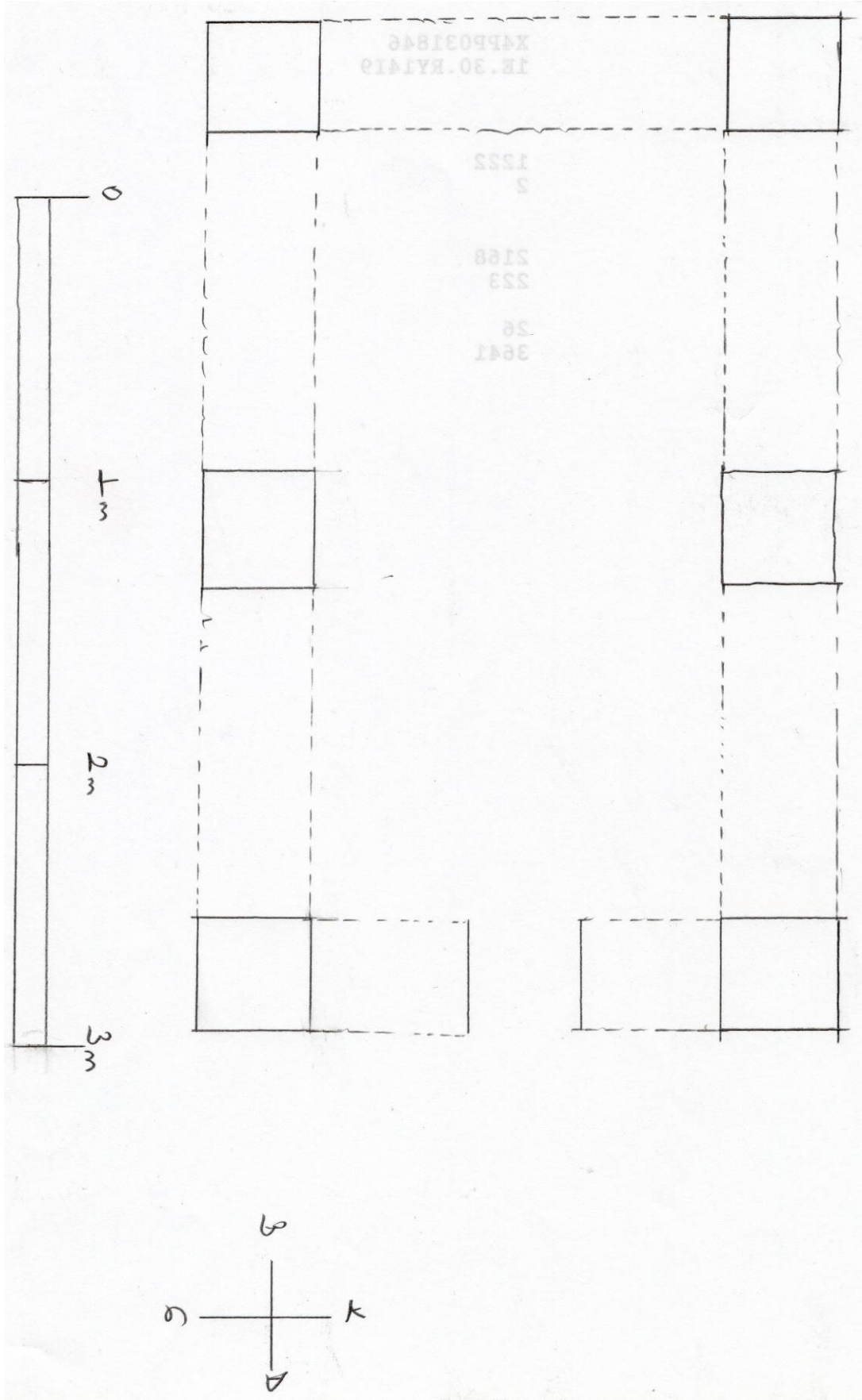
Çizim 73: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon planı. 2012. (er-bu inş.)

Çizim 74: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon kesiti. 2012. (er-bu inş.)

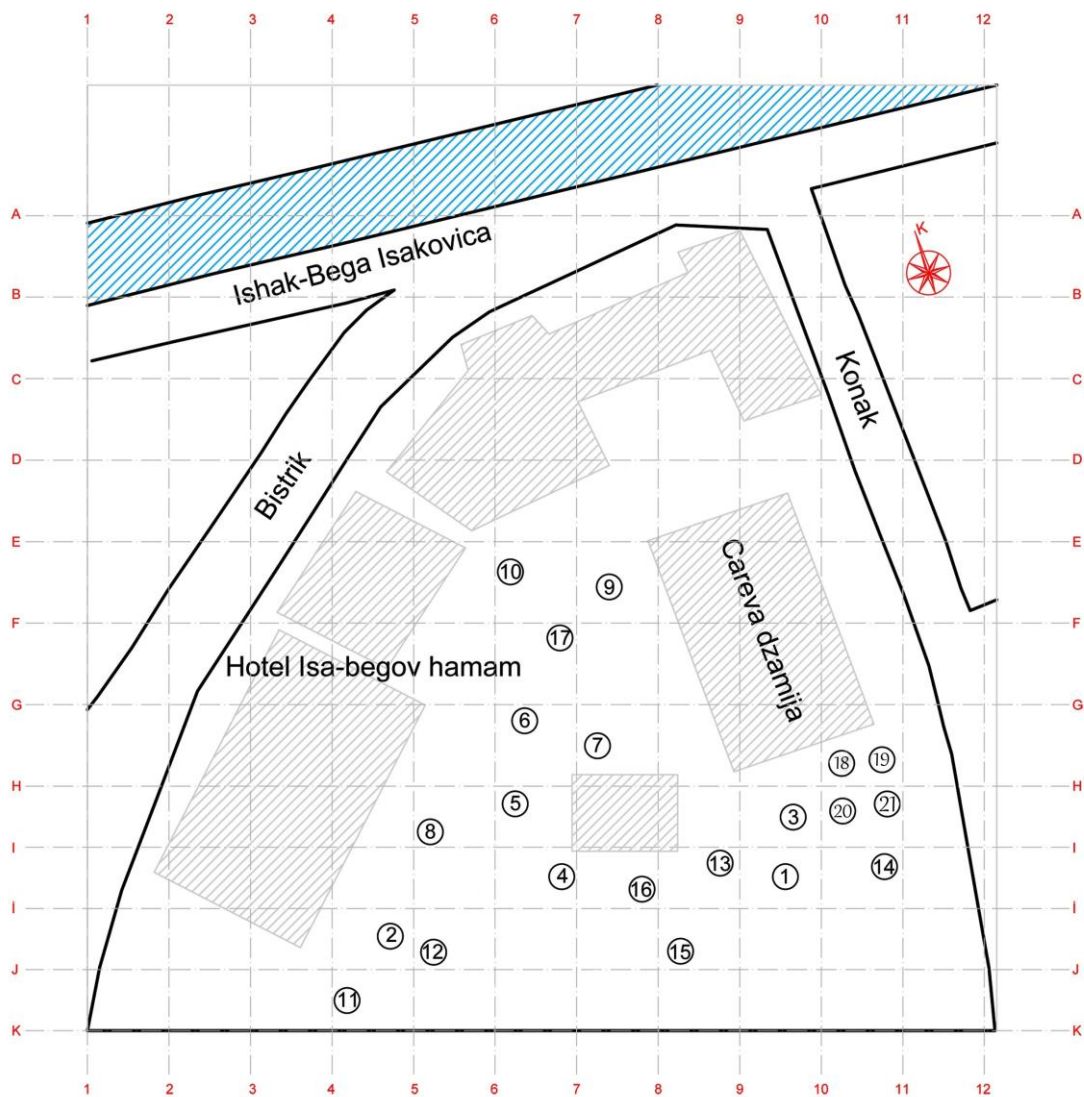
Çizim 75: İsa Bey Camii (Hünkâr Camii) restorasyon kesiti. 2012. (er-bu inş.)

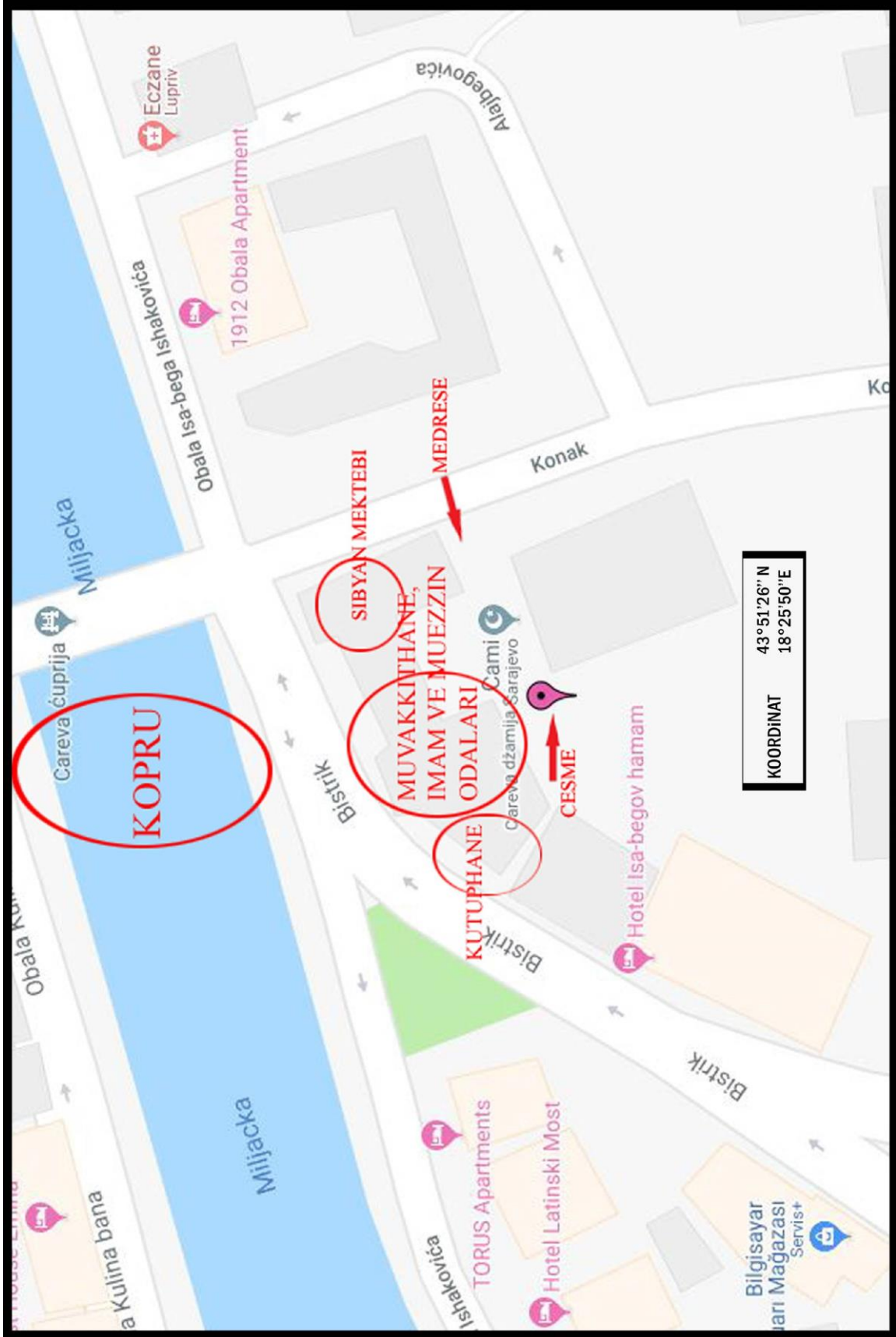

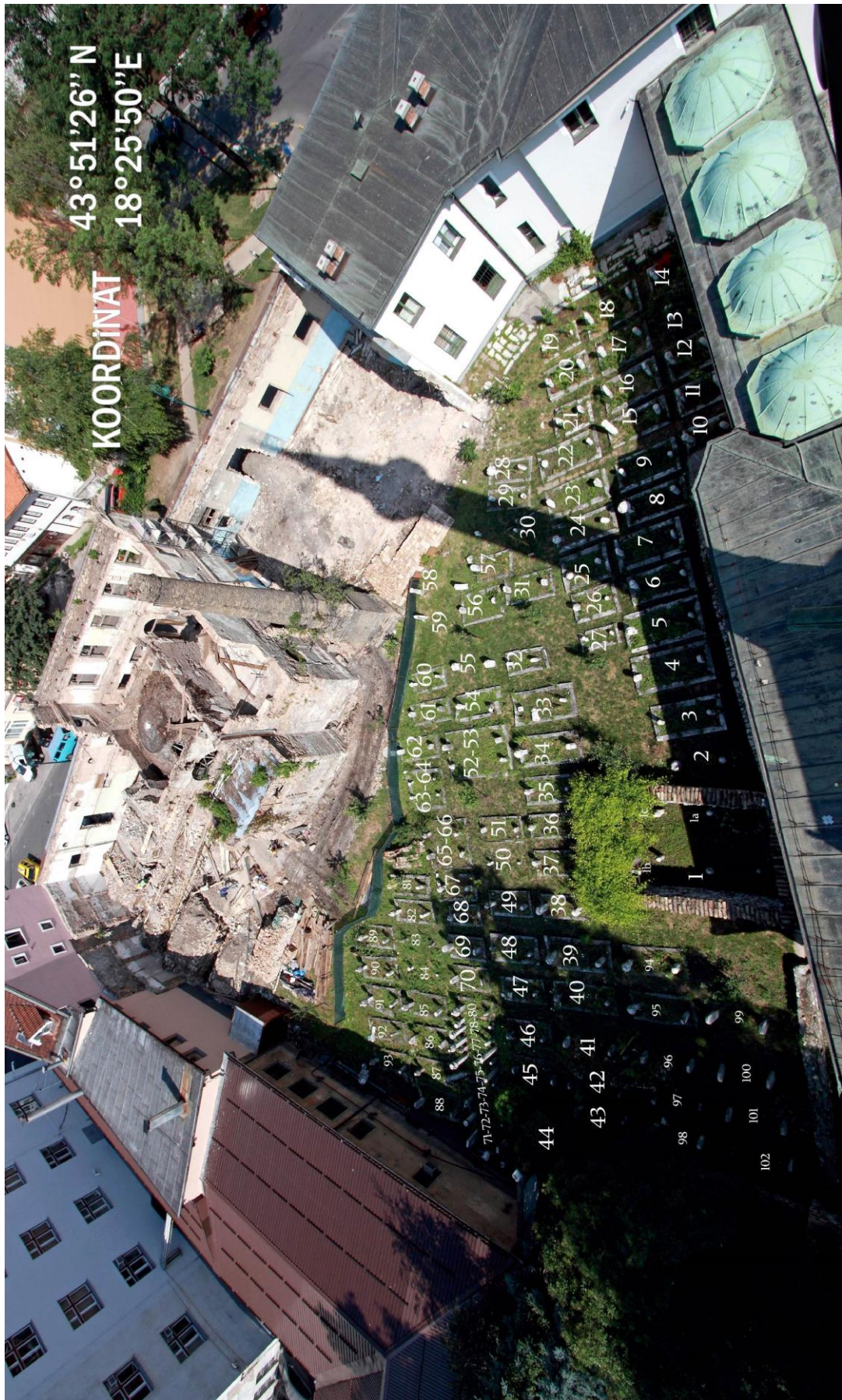
Çizim 93: Bistrik Şeyhi İbrahim Efendi türbesi planı. 2017

KOORDINAT

43°51'26" N
18°25'50" E

BİBLİYOGRAFYA

Acun, Hakkı, **Tüm Yönleri İle Çalpanoğulları ve Eserleri**, Ankara, 2005, s.365-650.

Acun, Hakkı, **Türk Kültüründe Taşlar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Anonim, ‘Bu yeni buhar banyosu, Viyana ve Pest’teki banyoları örnek alınarak ve Saraybosna’daki müşterilerin arzularına uygun olarak inşa edilecektir. (Parna banja u Sarajevu, Sarajevski list, Sarajevo, Çarşamba, 9 Nisan 1890, sayı 42)

Anonim, Gazi Isa-begova banja Večernji sarajevski list, Sarajevo, Pazartesi, 3 Temmuz, 1911, 34, s.141.

Aruçi, Muhammet, “Eski Yugoslavya-II”, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar (III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, Tebliğler)**, İstanbul, 1998, s.171-196

Aruçi, Muhammet, “Saraybosna, Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin Başşehri”, **DİA**, İstanbul, 2009, s. 128-132

Ayverdi, E. Hakkı, “Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri”, **İstanbul Fetih Cemiyeti**, C.2, İstanbul, 1981, s.306-420

Ayverdi, E. Hakkı, **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1981, s.250-252.

Ayverdi, E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, C.3, İstanbul, 1989.

Ayverdi, E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, (1260-1402), C.3, İstanbul, 1969.

Ayverdi, E. Hakkı-Yüksel, İ. Aydın, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 1976.

Bakırcı, Naci, **Mevlevi Mezar Taşları**, Rumi Yayınları, İstanbul, 2005.

Bozkurt, G. Saynur, “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar”, **Türk Dünyası İnceleme Dergisi**, C.2, Sakarya, 2010, s.51-95

Cantay, Gönül, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, **Osmanlı**, C.10, Ankara, 2000, s.308-317.

Cantay, Gönül, **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1989.

Çaycı, Ahmet-Ürekli, Bayram, “Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, S.10, Konya, 2003, s.380.

Çulpan, Cevdet, **Türk Taş Köprüleri**, Ankara, 1975, s.127-128, rs.74.

Dağlıoğlu, H. Turan, “Mezarlarımız ve Mezar Taşlarımız”, **Tarihten Sesler**, 1943, s.18.

Demiriz, Yıldız, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)**, İstanbul, 1979. Ersoy, Ayla, “Eyüp’teki Mezar Taşlarında Servi Ağacı Kültü”, **5. Eyüp Sultan Sempozyumu**, Tebliğler, 11-13 Mayıs, İstanbul, 2001, s.94-96.

Eyice, Semavi, “İlk Osmanlı Dini İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.23, no:1-2, İstanbul, 1962, s.1-80.

Fehmi K. Seyfuddin, **Saray Bosna’da Eb niye-i Hayriyyenin Musavver Tarihi: Hünkâr Cami-i Şerifi**, Saray Bosna İslam Matbaası, Saraybosna, 1879, s.17-57.

Fehmi K. Seyfuddin, Saraybosna’daki Müslüman Kamu Binaları, **Bosna Hersek Ulusal Müze Dergisi**, Saraybosna, 1908, s.20.

Gojkovic, Milan, **Stari Kameni Mostovi**, Belgrad 1989, s. 138-139.

Gökbilgin, M. Tayyip, **Edirne ve Paşa Livası XV. ve XVI Asırlarda / Vakıflar- Mülkler, Mukataalar**, İşaret Yayınları, Edirne, 2007, s. 333-334.

Hamdija, K. **Stari Bosanski Gradovi**, (Bosna’nın Eski Kasabaları) Naše Starine, Sarajevo, 1954, s.12.

Hanoğlu, Canan, **Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Rize, 2006, s.78.

Hatipoğlu, Oktay, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Erzurum, 2007.

İmamoviç, Edin, **Bosna Hersek’te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007.

İnalcık, Halil, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s.149,150.

İnalcık, Halil, Oğuz, Mevlüt, **Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.65.

Kalajdzic, Mirsad, **Bosna’da Osmanlı Dönemi Selatin Camileri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

Kemalpaşazade (İbn Kemal), **Tevarih-i Al-i Osman**, Çamlıca Yayınları, VII. Defter, Ankara, 2015, s. 116-118-124.

Kılıcı, Ali, “Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri”, **Vakıflar Dergisi**, S.29, Ankara, 2005.

- Kuban, Doğan, **Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, İstanbul, 1995, s.137,138.
- Müezzinoğic, Mehmed, **İslamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo, 1974.
- Mülayim, Selçuk, “Mukarnas”, **DİA**, C 31, s.126.
- Neşri Mehmet, **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, C.1, Ankara, 1987, s.311
- Oruc b. Âdil el-Edrenevî (Oruç Beg), (Haz. F, Babinger), **Tevarih-i Al-i Osman, Unat Yayınları, Manisa, 1982, s.130.**
- Önkal, Hakkı, “Türkiye’de Türbe Mimarisi Araştırmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.7, S.14, İstanbul, 2009, s.125-139.
- Pelidijia, Enes- Emecen, Feridun, “İsa Bey”, **DIA**, C.22, Ankara, 1988, s.475.
- Saadettin, Hoca-Parmaksızoğlu, İsmet, **Tacü't-Tevarih**, C. 4, Ankara, 1992, s. 126.
- Şabanoviç, Hazim, ‘Krajiste Isa Bega /shakovica’, **Orijentalni Enstitü Sarajevo, Saraybosna, 1964, s.3-22,22-53.**
- Şabanoviç, Hazim, “Postanak i razvoj Sarajeva” (Saraybosna'nın dođuşu ve gelişimi) **Radovi Naučnog društva BiH**, Sarajevo, 1960, s.71-115.
- Şahin, İlhan, **Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi**, (1455-56) Bosna-Hersek Yayınları, İstanbul, 1992, s.22-23.
- Tulum, Mertol, **Tursun Bey Tarih-i Ebul Feth**, Babil Yayınları, İstanbul, 1971, s.97-136.
- Vakıfname, 1 – 3 Şubat, Saraybosna, 1462 tarihine ait.